ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯЦУН МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.98:343.615

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____**М. М. Яцун**

Науковий керівник **Тимошенко Юрій Петрович**,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ–2022

АНОТАЦІЯ

Яцун М. М. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України. − Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2022.

Дисертацію присвячено дослідженню комплексу теоретичних і практичних проблем розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, на підставі наукових праць учених різних галузей права та інших суміжних наук, нормативно-правового підґрунтя протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, слідчої та прокурорської практики, статистичних та аналітичних даних Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України щодо стану злочинності в Україні за період 2015−2021 рр. У роботі наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає у з'ясуванні сутності та особливостей функціонування механізму виявлення, припинення або запобігання на стадії підготовки або вчинення кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції. На підставі узагальнення концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства і багаторічної практики правоохоронних органів України та інших країн розроблено пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення відповідного законодавства.

На основі аналізу результатів наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених визначено концептуальне бачення протидії кримінальним

правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, як системи погоджених і взаємопов'язаних організаційних, інформаційно-аналітичних, профілактичних, оперативно-розшукових, процесуальних та інших заходів і засобів з метою виявлення осіб, які втягують працівників Національної поліції України у злочинну чи корупційну діяльність; запобігання правопорушенням, що готуються або вчинені самими працівниками поліції; оперативне обслуговування органів та підрозділів поліції для своєчасного отримання даних про факти кримінальних і корупційних діянь, а також забезпечення виконання доручень слідчого, прокурора в кримінальному провадженні.

Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, поділено на ті, що пов'язані із: − загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. ст. 364, 365, 367 КК України); − набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди (ст. ст. 366-1, 368, 369, 369-2 КК України); − спеціальною діяльністю (ст. ст. 366, 370 КК України). Акцентовано, що залежно від категорії посади (служби, підрозділу) змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, якими працівники володіють відповідно до службового становища. Констатовано, що використання службових повноважень і можливостей, які передбачені службовим становищем, обумовлює не тільки різний характер правопорушень, але й тяжкість їх наслідків.

Встановлено, що основними заходами щодо забезпечення захисту системи поліції від вчинення кримінальних правопорушень в інших країнах є прийняття загальних стандартів боротьби з корупцією в поліцейських підрозділах і службах; чітке визначення переліку видів діяльності, якими дозволено займатися працівникам поліції; посилення кримінальної відповідальності працівників у разі вчинення ними корупційних діянь з

одночасним підвищеним їх матеріальним забезпеченням; запровадження навчання слухачів відомчих навчальних закладів і працівників практичних підрозділів поліції з питань корупції та поведінки при спонуканні чи провокації до вчинення корупційних дій.

Доведено доцільність запровадження у практику запобігання злочинам досвіду Австрії, Білорусі, Великої Британії, Німеччини, Польщі, Словаччини, США, Угорщини щодо реалізації профілактичних, інформаційно-аналітичних та інших заходів антикорупційного спрямування.

Способи вчинення службових зловживань поділено на «прості» (склад лише одного правопорушення) та «складні» (міститься сукупність різних злочинів), у зв'язку з чим на основі аналізу конкретних прикладів виокремлено найпоширеніші технології їх учинення та приховування.

Характерними способами зловживання владою або службовим становищем є підроблення матеріалів про адміністративні або кримінальні правопорушення, приховування від обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, незаконне закриття кримінальних проваджень, зупинення розшукових заходів; підроблення документів; вимагання неправомірної вигоди за повернення вилученого майна, що є речовим доказом у кримінальному провадженні; закриття кримінального провадження; пом'якшення або уникнення кримінальної відповідальності. Серед способів перевищення влади або службових повноважень найпоширенішими є фізичне насильство та спричинення тілесних ушкоджень, незаконні затримання громадян, проведення з ними процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів, неправомірне застосування зброї або спецзасобів.

Узагальненими результатами вивчення особи працівника поліції, який вчинив кримінальні правопорушення, встановлено, що переважну більшість з них становлять особи віком до 30 років та працівники з досвідом роботи до п'яти років. Кожний третій злочин у сфері службової діяльності учинено в

складі групи. Здійснено розподіл злочинних груп на «прості» (складаються лише з працівників поліції – співробітників одного чи різних підрозділів) та «змішані» (у складі поліцейських та інших категорій службових осіб). З огляду на особливості проходження служби в поліції та специфіку використання поліцейським спеціального статусу, виокремлено чотири типи правопорушників: «корисливий», «раціональний», «деструктивний» і «нейтральний».

До суб'єктів, на які покладається запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками поліції, віднесено: спеціально уповноважені органи у сфері запобігання корупції (Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура); правоохоронні органи з функціями органу досудового розслідування (Національна поліція, Служба безпеки, Бюро фінансових розслідувань, Державне бюро розслідувань).

Акцентовано, що вирішення завдань початкового етапу розслідування злочинів залежить від об'єму інформації про подію злочину та особу злочинця, шляхом з'ясування відповідних обставин у кримінальному провадженні. Найбільш розповсюдженими слідчими (розшуковими) діями під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, є допит; огляд документів, що проводиться, переважно, з метою виявлення ознак підробки; обшук, за місцем роботи підозрюваного.

Зроблено висновок, що під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, учинених працівниками Національної поліції, найчастіше проводяться такі НСРД, як: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); установлення місцезнаходження

радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спеціальний слідчий експеримент (ст. 260-1 КПК України).

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, корупція, правоохоронні органи, Національна поліція України, працівники поліції, протидія, розслідування, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

SUMMARY

Yatsun M. M. Investigation of criminal offenses in the sphere of official activity committed by officers of the National Police of Ukraine. − Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 − Law. − PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", Kyiv, 2022.

The dissertation is devoted to the research of a complex of theoretical and practical problems of investigation of criminal offenses in the sphere of official activity committed by officers of the National Police of Ukraine, on the basis of scientific works of scientists of various branches of law and other related sciences, normative and legal basis for combating criminal offenses in the field of official activities committed by officers of the National Police of Ukraine, investigative and prosecutorial practice, statistical and analytical data of the Prosecutor General's Office, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, National Police of Ukraine on the crime situation in Ukraine for 2015−2021. The dissertation deals with a theoretical generalization and a new solution to the scientific problem, which is to clarify the nature and features of the mechanism of detection, cessation or prevention at the stage of preparation or commission of criminal offenses committed by officers of the National Police of Ukraine, based on the generalization of the concepts of domestic and foreign scientists, legislation and long-term practice of law enforcement bodies of Ukraine and other countries to develop proposals and recommendations for improving relevant legislation.

Based on the analysis of the results of scientific research of domestic and foreign scientists, a conceptual vision of combating criminal offenses in the field of official activities committed by officers of the National Police of Ukraine as a system of coordinated and interconnected organizational, information-analytical, preventive,

operative-search, procedural and other measures and means of identifying persons who involve members of the National Police in criminal or corrupt activities; prevention of offenses prepared or committed by police officers themselves; prompt servicing of police bodies and departments for timely receipt of data on the facts of criminal and corruption acts, as well as ensuring the implementation of instructions of the investigator, prosecutor in criminal proceedings.

Criminal offenses in the sphere of official activity committed by police officers are divided into those related to: − general professional aspects of activity (Articles 364, 365, 367 of the Criminal Code of Ukraine); − acquisition or concealment of illegal material gain (Articles 366-1, 368, 369, 369-2 of the Criminal Code of Ukraine); − special activities (Articles 366, 370 of the Criminal Code of Ukraine). It is emphasized that depending on the category of position (service, unit) changes the specifics of the official functions performed, and hence the content of official powers and competencies that officers have in accordance with official position. It is stated that the use of official powers and opportunities provided by official position determines not only the different nature of offenses, but also the severity of their consequences.

It is established that the main measures to ensure the protection of the police system from criminal offenses in other countries are the adoption of common standards for combating corruption in police units and services; a clear definition of the list of activities that police officers are allowed to engage in; enhanced criminal liability of officers in case of committing acts of corruption while increasing their material security; introduction of training of students of departmental educational institutions and officers of practical police units on corruption and behavior in inciting or provoking to commit acts of corruption.

The expediency of introducing the experience of Austria, Belarus, Great Britain, Germany, Poland, Slovakia, the USA, and Hungary in the implementation of

preventive, information-analytical and other anti-corruption measures into the practice of crime prevention are proved.

Ways of committing abuse are divided into "simple" (consisting of only one offense) and "complex" (contains a set of different crimes), so based on the analysis of specific examples, the most common technologies for their commission and concealment.

Typical ways of abusing power or official position are forgery of materials on administrative or criminal offenses, concealment from registration of reports and reports of committed criminal offenses, illegal closure of criminal proceedings, suspension of investigative measures; forgery of documents; extortion of illegal gain for the return of confiscated property, which is material evidence in criminal proceedings; closure of criminal proceedings; mitigation or avoidance of criminal liability. Among the methods of abuse of power or official authority are the most common physical violence and infliction of bodily harm, illegal detention of citizens, conducting procedural actions and operational and investigative measures with them, illegal use of weapons or special means.

The generalized results of the study of the identity of a police officer who has committed criminal offenses show that the vast majority of them are persons under the age of 30 and officers with experience of up to five years. Every third crime in the sphere of official activity was committed as a member of a group. The division of criminal groups into "simple" (consisting only of police officers − officers of one or different units) and "mixed" (consisting of police and other categories of officials). Given the peculiarities of police service and the specifics of the use of special status by police officers, four types of offenders have been identified: "selfish", "rational", "destructive" and "neutral".

Subjects responsible for the prevention, detection and cessation of criminal offenses committed by police officers include: specially authorized bodies in the sphere of anti-corruption (National Agency for Prevention of Corruption, National

Anti-Corruption Bureau, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office); law enforcement bodies with the functions of a pre-trial investigation body (National Police, Security Service, Financial Investigation Bureau, State Bureau of Investigation).

It is emphasized that the solution of the tasks of the initial stage of the investigation of crimes depends on the amount of information about the event of the crime and the identity of the offender, by clarifying the relevant circumstances in criminal proceedings. The most common investigative (search) actions during the pre-trial investigation of criminal offenses in the sphere of official activity committed by officers of the National Police of Ukraine are interrogation; review of documents carried out, mainly in order to identify signs of forgery; search at the place of work of the suspect.

It is concluded that during the investigation of crimes in the sphere of official activity committed by officers of the National Police of Ukraine, such covert investigative (search) actions are most often carried out as: audio and video surveillance of a person (Article 260 of the CPC of Ukraine); withdrawal of information from transport telecommunication networks (Article 263 of the CPC of Ukraine); inspection of publicly inaccessible places, housing or other property of a person (Article 267 of the CPC of Ukraine); establishing the location of a radio electronic device (Article 268 of the CPC of Ukraine); special investigative experiment (Article 260-1 of the CPC of Ukraine).

Keywords: criminal offenses in the sphere of official activity, corruption, law enforcement bodies, National Police of Ukraine, police officers, counteraction, investigation, investigative (search) actions, covert investigative (search) actions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Yatsun M. M. Combating abuse of power or authority police officers, current realities and international experience. *European Reforms Bulletin.* 2016. № 1. P. 56−59.

2. Яцун М. М. Ретроспективний аналіз правового забезпечення протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів. *Науковий журнал Південноукраїнський правничий часопис Одеського університету внутрішніх справ.* Серія «Актуальні проблеми історико-правової науки». 2017. № 1 (42). С. 144−148.

3. Яцун М. М. Початковий етап розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 177−181.

4. Яцун М. М. Детермінанти професійної деформації працівників Національної поліції України. *Юридична наука*. 2019. № 9. С. 289−294.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Яцун М. М. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення. *Проблеми виявлення злочинів у сфері службової діяльності:* матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 140−143.

6. Яцун М. М. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспектива. *Комунікативно-мовленнєва компетентність юриста в сучасних умовах:* матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.) Київ. Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 234−237.

7. Яцун М. М. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення. *Аспекти кримінологічної характеристики перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України:* матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 136−138.

8. Яцун М. М. Формування Національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів. *Способи протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:* матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 462−464.

9. Яцун М. М. Актуальні проблеми оперативно-розшукової організованої злочинності. *Причини та умови корупційної злочинності в органах Національної поліції України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Одеса, 28 квіт. 2017 р.). Одеса: ОДУВС, 2017. С. 101−102.

10. Яцун М. М. Актуальні питання державотворення в Україні. *Окремі напрями запобігання перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 трав. 2017 р.): в 2-х т. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2017. Т. 1. С. 317−318.

11. Яцун М. М. Актуальні проблеми досудового розслідування. *Зарубіжний досвід протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками поліції:* матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ. Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 323−326.

12. Яцун М. М. Окремі проблеми боротьби з організованою злочинністю в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ 14−15 листоп. 2018 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2018. С. 34−36.

13. Яцун М. М. Особливості професійної діяльності поліцейських. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті:* матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 лип. 2019 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2019. С. 56–58.

14. Яцун М. М. Теоретико-правові проблеми боротьби зі злочинністю. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи:* Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 верес. 2020 р.). К.: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2020. С. 60–63.

ЗМІСТ

ВСТУП 15

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 26

1.1 Стан наукової розробки проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності в органах Національної поліції України 26

1.2 Кримінальні правопорушення, що вчиняють працівники Національної поліції України 40

1.3 Міжнародно-правові засади та зарубіжний досвід протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються поліцейськими 77

Висновки до розділу 1 91

РОЗДІЛ 2 ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ, ТА СУБ'ЄКТИ ПРОТИДІЇ 95

2.1 Способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності працівниками Національної поліції України 95

2.2 Характеристика працівників поліції, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності 123

2.3 Правовий статус суб'єктів, уповноважених протидіяти кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, вчиненим працівниками Національної поліції України 145

Висновки до розділу 2 174

РОЗДІЛ 3 ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 178

3.1 Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України 178

3.2. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України 204

3.3. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України 229

Висновки до розділу 3 248

ВИСНОВКИ 253

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..……260

ДОДАТКИ 297

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розбудова України як правової держави передбачає ефективне функціонування всіх ланок державного механізму загалом й апарату держави зокрема, покликаного створювати оптимальні умови для виконання головного обов'язку держави, визначеного ст. 3 Конституції України, щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Реалізацію державної політики у сфері національної безпеки, боротьби зі злочинністю та запобігання корупції покладено на правоохоронні органи, зокрема Національну поліцію України. Водночас в органах поліції робота щодо запобігання правопорушенням серед особового складу не є достатньо ефективною, контроль за службовою діяльністю підлеглих з боку керівників, передусім середньої та низової ланок, залишається здебільшого формальним, що призводить до вчинення поліцейськими кримінальних правопорушень і корупційних діянь, зокрема і працівниками патрульної поліції. За даними Офісу Генерального прокурора та Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України, упродовж 2015–2020 років до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 2358 кримінальних правопорушень, учинених працівниками поліції, а судами винесено обвинувальні вироки стосовно 194 поліцейських, з яких 64 (82 %) засуджено за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, зокрема ті, що передбачені ст. ст. 364, 365, 368 КК України. Однак частка латентної злочинності у цій сфері становить 70–80 %. У багатьох випадках службовий статус працівників поліції полегшує (уможливлює) вчинення ними інших кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, волі, честі й гідності особи, власності, у сфері обігу наркотичних засобів, безпеки руху, правосуддя, моральності тощо. Незважаючи на системні перетворення, люстраційні та антикорупційні заходи, рівень злочинності серед

працівників поліції залишається досить високим, хоча останніми роками його вдалося дещо стабілізувати. Факти зловживань, перевищення влади або посадових повноважень, одержання неправомірної вигоди та інші надзвичайні події негативно позначаються на іміджеві усієї правоохоронної системи, сприяють зростанню рівня недовіри громадян до здатності цих підрозділів забезпечити належний правопорядок у країні.

Відсутність систематизованих відомостей про методику розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, особливо за сучасних умов боротьби з корупцією, значно знижує ефективність правоохоронної діяльності. Поряд з цим працівники поліції, які вчиняють дані кримінальні правопорушення, добре орієнтуються в сучасному законодавстві, мають ґрунтовні знання у сфері службової діяльності, між ними існують тісні корупційні зв'язки. Ці та інші обставини дають можливість приховувати злочинну діяльність та протидіяти розслідуванню. За окреслених умов, з метою реалізації вимог антикорупційного законодавства, досягнення завдань кримінального провадження, важливо сформувати теоретичні засади та практичні рекомендації в аспекті предмета дослідження.

Теоретичним підґрунтям роботи слугували праці вітчизняних і зарубіжних учених – представників різних юридичних наук, зокрема К. В. Антонова, Л. І. Аркуші, О. М. Бандурки, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, М. М. Биргеу, В. Г. Боброва, В. С. Венедиктова, М. Г. Вербенського, О. А. Гапона, М. Л. Грібова, І. М. Дерев'янка, О. М. Джужі, Е. А. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, В. П. Захарова, А. В. Іщенка, А. М. Кислого, О. І. Козаченка, В. А. Колесніка, Я. Ю. Кондратьєва, О. М. Литвинова, В. В. Лисенка, С. І. Мінченка, А. В. Мовчана, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, Б. Г. Розовського, А. В. Савченка, Д. Б. Сергєєвої, Г. П. Середи, Є. Д. Скулиша, С. М. Смокова, С. Г. Стеценка, М. П. Стрельбицького, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського,

П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. О. Юхна та інших.

Напрями удосконалення протидії злочинам у сфері службової діяльності, учиненим працівниками правоохоронних органів, запропонували у своїх працях П. П. Андрушко, М. І. Ануфрієв, О. Ф. Бантишев, В. Є. Боднар, Д. А. Бондаренко, А. В. Галахова, О. Ф. Гіда, Є. В. Додін, О. О. Дудоров, А. Ф. Зелінський, О. М. Ігнатов, В. Ф. Кириченко, А. В. Коваленко, О. А. Мартиненко, М. І. Мельник, С. І. Ніколаюк, О. С. Новаков, Г. В. Прокопович, М. М. Семендяй, О. Ю. Хабло, М. І. Хавронюк та інші науковці. Проте зазначені дослідники застосовували переважно кримінологічний підхід до аналізу та оцінки стану злочинності й здебільшого розглядали проблеми профілактики правопорушень.

Вагомий науковий внесок згаданих учених у розроблення зазначеної проблематики є беззаперечним, проте їхні дослідження об’єктивно обмежувались попередніми періодами розвитку законодавства та правозастосовної практики, стосувалися переважно працівників міліції, а деякі з них містили гриф «таємно». У значній кількості розроблень не враховано проблеми практики протидії цим злочинам, що виникли в умовах застосування нового кримінального процесуального законодавства та організаційно-структурних перетворень у системі МВС України. Зазначені обставини й зумовили обрання цієї теми дисертації, визначили об’єкт і предмет дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126),

Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020−2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2018–2020 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації 0113U007698).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 26 вересня 2018 р. (протокол № 9).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є розроблення теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового забезпечення, організації протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

– з’ясувати стан наукової розробки проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності в органах Національної поліції України;

– окреслити підходи до визначення поняття, ознак та класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції України;

– розглянути міжнародно-правові засади та зарубіжний досвід протидії злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняються поліцейськими, з виокремленням найбільш перспективних для запровадження у правовому полі України положень;

– охарактеризувати способи вчинення працівниками Національної поліції України кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності;

– сформулювати значимі ознаки службових осіб – працівників поліції та їхніх груп, причетних до вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності;

– з'ясувати правовий статус суб'єктів, уповноважених виявляти, документувати та розслідувати кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України;

– визначити обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України;

– охарактеризувати тактику проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України;

– виявити складнощі в організаційному забезпеченні та практиці проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України.

Об'єкт дослідження – правовідносини, які виникають у сфері діяльності правоохоронних органів та суду щодо протидії кримінальним правопорушенням, які готують або вчиняють працівники Національної поліції України.

Предмет дослідження – розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовувались як загальнонаукові методи *(спостереження, опису, порівняння, класифікації)* для визначення правових категорій, що характеризують злочинну діяльність

(розділи 1–3), так і спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* – для розкриття етапів розвитку кримінального законодавства про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України (підрозділи 1.1, 1.2); *порівняльно-правовий* – для дослідження особливостей протидії службовим зловживанням та виявам корупції у зарубіжних країнах (підрозділ 1.3); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження (розділи 1–3); *логіко-нормативний* – для аналізу законодавчих і відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів з питань виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, особливостей проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *системно-структурний* – для розгляду складових способу вчинення злочинів, характеристик особи злочинця з виокремленням класифікаційних ознак, взаємозв'язків і залежностей між елементами характеристики (підрозділи 2.1, 2.2); *соціологічні (інтерв'ювання, анкетування)* – для з'ясування думок працівників внутрішньої безпеки Національної поліції України щодо протидії кримінальним правопорушенням цієї категорії, а також проблемних питань реалізації положень законодавства (розділи 1–3); *контент-аналізу* – для опрацювання матеріалів кримінальних проваджень за окремими кількісними та якісними параметрами з подальшою інтерпретацією одержаних результатів (розділи 2–3); *статистичний* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої та судової практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 97 кримінальних проваджень (2015–2019 рр.) за фактами вчинення кримінальних правопорушень працівниками поліції з усіх регіонів країни; зведені дані анкетування 110 оперативних працівників підрозділів внутрішньої

безпеки та 312 працівників поліції Національної поліції України у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській, Харківській областях та містах Києві, Харкові; узагальнені результати інтерв'ювання 198 громадян; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України), МВС України, Національної поліції України щодо стану злочинності в Україні за період 2015–2021 рр.; слідча та прокурорська практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні дослідженням комплексу теоретичних і практичних проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України. У роботі обґрунтовано низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих для юридичної науки, а також діяльності правоохоронних органів. Зокрема:

вперше:

– надано визначення поняття «злочини, що вчиняються працівниками патрульної поліції України» як суспільно небезпечні протиправні діяння, передбачені Особливою частиною КК України, що посягають на права та свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок, громадську безпеку, довкілля, конституційний устрій України, врегульовану законодавством діяльність правоохоронних органів, та вчиняються суб'єктами зі спеціальним статусом, які проходять службу на відповідних посадах у патрульній поліції та яким присвоєно спеціальне звання поліції;

– науково доведено доцільність запровадження у практику протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками патрульної поліції, зарубіжного досвіду правової регламентації та організаційного забезпечення реалізації профілактичних, інформаційно-аналітичних та інших заходів антикорупційного спрямування;

– з огляду на процеси реформування системи МВС України, зміни статусу і компетенції Національної поліції України визначено місце та роль підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки як міжрегіонального територіального органу щодо запобігання злочинам та реалізації державної антикорупційної політики на основі стратегії випередження, тобто вжиття комплексу правових та організаційних заходів з метою виявлення й припинення злочинів чи запобігання їм на стадії підготовки або вчинення;

– диференційовано підстави, порядок і повноваження суб'єктів проведення процесуальних дій відповідно до положень КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів;

удосконалено:

– розподіл кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками поліції, за кримінально-правовими ознаками: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (пов'язані з професійною діяльністю поліцейських як службових осіб та представників влади; пов'язані з набуттям або приховуванням неправомірної вигоди; пов'язані із спеціальним статусом поліцейського патрульного); інші кримінальні правопорушення (не пов'язані з виконанням службових обов'язків);

– підходи до наукового обґрунтування взаємозв'язку службових зловживань з іншими правопорушеннями, що вчиняються працівниками патрульної поліції, до яких можуть бути причетні також і потерпілі та інші зацікавлені особи. Наголошено на необхідності врахування віктимологічних аспектів діяльності таких працівників;

– систему знань щодо особливостей законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів України у сфері протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками поліції;

– процедури отримання дозволів на проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції, а також процесуальний порядок реєстрації, обліку та зберігання одержаних за їх результатами документів, зокрема носіїв секретної інформації;

дістала подальший розвиток:

– методологія аналізу кримінальних правопорушень шляхом оцінювання їх стану, динамки, географії та питомої ваги у загальній структурі злочинності, на основі чого зроблено висновок про необхідність докорінної переорієнтації наявної практики формування статистичних даних та оцінки стану злочинності у правоохоронних органах України, зокрема вести облік таких кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості, а також за обставинами вчинення;

– наукові положення щодо з'ясування природи чинників (детермінантів), які сприяють вчиненню злочинів працівниками патрульної поліції, зокрема проведено класифікацію детермінантів, що позначаються на професійній деформації таких працівників і впливають на процес їх професіоналізації (особистісні, мікросистемні, макросистемні);

– типологія працівників патрульної поліції, які вчиняють злочини, з розподілом на «корисливий», «раціональний», «деструктивний» і «нейтральний»;

– повернення до практики визначення предметної (постатейної) підслідності з урахуванням того, що досудове розслідування злочинів у сфері службової діяльності провадить той слідчий орган, який виявив кримінальне правопорушення;

– наукове бачення заходів з унормування практики реагування на заяви та повідомлення про вчинення кримінальних правопорушень, що перешкоджає укриттю службових злочинів та інших надзвичайних подій з особовим складом

Національної поліції України від реєстрації, сприяє посиленому контролю керівників за своєчасним та об’єктивним розглядом кожного звернення;

– організаційно-тактичні засади взаємодії підрозділів внутрішньої безпеки зі структурними підрозділами МВС України та Національної поліції України, а також іншими правоохоронними органами щодо запобігання злочинам і корупційним правопорушенням.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки і пропозиції впроваджено та можуть бути використані в:

− *практичній діяльності* з розслідування розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України (Акт впровадження Апеляційного суду м. Києва від 2 вересня 2021 р.);

− *науково-дослідній діяльності* – з метою подальшого розвитку та удосконалення наведених положень, а також як підґрунтя для формування і реалізації окремих криміналістичних методик розслідування (акт Навчально-наукового інституту права ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 14 січня 2021 р.);

− *освітньому процесі* – при підготовці лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінального процесу, криміналістики й теорії оперативно-розшукової діяльності (акт Навчально-наукового інституту права ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 14 січня 2021 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Проблеми виявлення злочинів у сфері службової діяльності» (м. Київ, 24 листопада 2016 р.); «Комунікативно-мовленнєва компетентність юриста в сучасних умовах» (м. Київ, 30 листопада 2016 р.); «Аспекти кримінологічної характеристики перевищення влади або службових

повноважень працівниками Національної поліції України» (м. Київ, 24 березня 2017 р.); «Способи протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності» (м. Київ, 21 квітня 2017 р.); «Причини та умови корупційної злочинності в органах Національної поліції України: (м. Одеса, 28 квітня 2017 р.).; «Окремі напрями запобігання перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України» (м. Київ, 19 травня 2017 р.); «Зарубіжний досвід протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками поліції» (м. Київ, 5 липня 2017 р.); «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Київ 14−15 листопада 2018 р.); «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Київ, 17−18 липня 2019 р.); «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 15–16 вересня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації відображено у 14 наукових публікаціях, серед яких три статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, десять – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (340 найменувань на 37 сторінках) та шести додатків на 38 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 310 сторінок, з них основного тексту – 245 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

1.1 Стан наукової розробки проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності в органах Національної поліції України

Реалізацію державної політики у сфері національної безпеки, протидії злочинності та корупції покладено на правоохоронні органи, зокрема на Національну поліцію України. Президент України неодноразово наголошував на необхідності реформування правоохоронних органів і спеціальних служб, які мають стати ефективним інструментом забезпечення безумовного дотримання законності, недопущення надзвичайних подій та порушень прав громадян.

Водночас в органах і підрозділах Національної поліції України робота щодо протидії правопорушенням серед особового складу не є досить ефективною, контроль за службовою діяльністю підлеглих з боку керівників, передусім середньої та низової ланок, залишається формальним, що призводить до посилення соціальної напруженості, пов’язаної з учиненням працівниками Національної поліції правопорушень у сфері службової діяльності. Службовий статус працівників Національної поліції полегшує (уможливлює) вчинення ними інших злочинів проти життя та здоров’я, волі, честі й гідності особи, власності, правосуддя, у сфері обігу наркотичних засобів, використання комп’ютерних мереж, безпеки руху тощо.

Водночас в умовах розбудови України як демократичної, правової та соціальної держави першочерговим завданням влади є забезпечення прав, свобод і безпеки громадян. Стратегічним пріоритетом зовнішньої політики держави визнано входження до європейського політичного, інформаційного, економічного та правового простору. Її реалізація потребує дотримання вимог, що висуваються до країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу. Згідно з ними, Україна повинна забезпечити стабільне функціонування інститутів, які гарантуватимуть плюралістичну демократію, верховенство права та дотримання прав людини. Найголовнішим критерієм оцінювання відповідності національної правової системи міжнародно-правовим стандартам вважається діяльність правоохоронних органів та спеціальних служб держави.

Винятково важливого значення набуває вдосконалення теоретичних, правових та організаційних засад протидії злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники підрозділів Національної поліції України. Зазначені проблеми неможливо вирішити без урахування наукових розробок, що дасть змогу окреслити напрями для подальшого їх дослідження.

Історичні екскурси є невід'ємною складовою будь-яких досліджень, оскільки допомагають з'ясувати основні етапи становлення та розвитку законодавства щодо розслідування того чи іншого кримінального правопорушення, а в окремих випадках слугують зразком для вдосконалення чинного законодавства у цій сфері. Не є винятком і проблема протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності [61, с. 65].

Як влучно відмітив С. О. Павленко, в сучасних умовах дедалі більшої актуальності набувають наукові дослідження історичних аспектів злочинів у сфері службової діяльності, врахування яких покращить роботу правоохоронних органів України при подальшому розробленні методичних рекомендацій щодо протидії цим злочинам. Саме це і зумовлює підвищення наукового інтересу до вивчення даної проблеми та заходів щодо її подолання не

тільки з боку юристів, кримінологів, політологів, психологів а й істориків [203, с. 374].

Питання вивчення історичних аспектів протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим з використанням службовою особою своїх повноважень, є сьогодні актуальними з наукової та прикладної точок зору, оскільки кримінальні правопорушення даної категорії та корупція, яка їх супроводжує, являють найбільшу небезпеку як для держави – її економічної та політичної системи, так і належного забезпечення громадянам їх конституційних прав та свобод. Всебічне висвітлення проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із службовими зловживаннями, перевищенням влади і посадових повноважень, одержанням неправомірної вигоди, корупцією та ін., є складовою частиною діяльності з їх протидії та необхідною умовою удосконалення законодавства України.

Історичний аналіз свідчить, що факти зловживання владою притаманні усім країнам з моменту виникнення держави і утворення державного апарату управління суспільством. Передусім мова йде й про ранні цивілізації, про що згадується в пам’ятках культури, у друкованих творах мислителів давнини [21, с. 16–17].

Проаналізувавши різні погляди вчених щодо виокремлення історичних етапів становлення та розвитку законодавства щодо протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, вважаємо за доцільне запропонувати власну періодизацію досліджуваного питання:

1. Початок X ст. – середина XIII ст. охоплює час Київської Русі.

2. Початок XIV ст. – кінець XVI ст. пов’язано з входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

3. Початок XVIII ст. – початок XX ст. пов’язано з перебуванням України в складі Російської імперії.

4. Початок XX ст. – кінець XX ст. пов’язано з існуванням радянської влади.

5. Розпочинається з набуттям Україною незалежності й триває дотеперішнього часу.

Розглянемо їх детальніше. Звертаючись до історичних документів однієї з наймогутніших держав середньовічної Європи – Київської Русі – ми спостерігаємо безмежну владу князя над населенням тієї місцевості, де він мав «княжий престол». Повстання древлян проти князя Ігоря було, очевидно, одним із перших засвідчених у літописі заворушень народу проти перевищення влади. Як пише М.М. Карамзін, князь відправився в землю древлян і забув, що помірність є однією з чеснот влади, обклав їх важкою даниною. Зібравши дань, він знову повернувся і став вимагати ще. Тоді доведені до відчаю древляни зрозуміли, що потрібно умертвити хижого вовка або все стадо буде його жертвою. Вони вбили князя разом із його дружиною [127, с. 84−85; 199, с. 15].

Із зміцненням держави Київської Русі посилювалась і залежність східнослов’янських общин від княжої влади. Встановлювалися та збільшувалися побори та повинності на користь князя і його адміністрації. Так, уже в «Руській правді» Ярослава Мудрого визначалися розміри плати населенням представникам княжої влади, які стягували штрафи та спостерігали за мостами й бруківкою [267, с. 108]. З часом сталося трансформування організації збору податків та інституцій княжої влади. «Полюддя» заміняється більш урегульованим «кормлінням». Боярська аристократія, яка служила князю в «справах ратних» і виконувала поліцейські функції, отримувала у вигляді нагороди посади правителів вотчин. Система кормління відкривала широкий простір для зловживання владою та насамперед для утиску населення різноманітними поборами.

Для того щоб покласти край цьому лиху, законодавець намагався врегулювати порядок намісницького управління, у результаті чого населення

отримало можливість офіційно скаржитися на дії тих намісників, які «управу чинять сильно». Проте конкретні заходи юридичної відповідальності посадових осіб не передбачалися, указувалося лише на те, що «Бог буде їм суддею по другому пришесті Христовому» [244, с. 304−308].

Слушно з цього приводу зазначає Г.В. Перепелиця, що відсутність норм про відповідальність не свідчить про відсутність певних порушень із боку посадових осіб, корі здійснювали публічні функції. Такі порушення існували в зародковому стані і становили зловживання публічною владою [205, с. 404−408].

Після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського (XIV ст.), а згодом до Речі Посполитої (1569), на них поширилася дія Литовських Статутів – основних законодавчих документів Великого князівства Литовського. Чимало ідей цих статутів були запозичені з правових норм і традицій Київської держави, зокрема з «Руської правди».

Відомі три Литовські Статути: Старий (1529), Волинський (1566) і Новий (1588). Ці своєрідні комплекси законів охоплювали усі сфери права. Вони продовжували діяти і після приєднання українських земель до Польської корони, більше того, після Люблінської унії їх дія була поширена і на Київщину, Брацлавщину, Волинь. Про те, вони не передбачали відповідальності за службові злочини, хоча охороні влади князя і шляхти приділялась значна увага [81, с. 12].

Із розпадом наприкінці XVIII ст. Речі Посполитої українські землі увійшли до складу Російської імперії. Із цього часу правоохоронна діяльність здійснювалась відповідно до російського законодавства.

Варто зазначити, що одним із перших документів, який був чинний на території України і передбачав кримінальну відповідальність службових осіб, був Судебник 1497 року [268].

В подальшому в законодавчих актах XVI – початку XIX ст. ст. зберігалася тенденція відповідальності окремих категорій службовців за перевищення влади. Зокрема, параграф 33 Артикула військового 1715 р. передбачав відповідальність офіцерів за насилля над підлеглими солдатами. В артикулі 183 під страхом смертної «кари» заборонялось відбирати гроші у людей, які проходять повз караул.

Для цього періоду характерні численні зловживанняз боку поліцейських чиновників, які неможливо було оскаржити, а шкода, спричинена діями таких працівників, не підлягала компенсації. Проведене дослідження О. А. Мартиненком та І. О. Теличкіним свідчить про те, що рядовий поліцейський склад у XIX ст. навіть формували на примусовій основі з числа низько професійних осіб – армійських чинів, непридатних до служби внаслідок отриманих каліцтв [178]. Незадовільний стан поліцейської служби характеризує і невисока платня, яку отримували поліцейські чиновники. Зрозуміло, що за таких умов важко було уникнути зловживань з боку правоохоронців [3].

Реакцією на таку ситуацію стало створення у 1825 р. III відділення канцелярії його імператорської величності – контрольнонаглядового підрозділу, до функцій якого, серед іншого, належав нагляд за діяльністю адміністративнополіцейського апарату. Безпосереднє виконання цих функцій покладалось на жандармський корпус, керівники губернських управлінь якого що півроку направляли звіти про діяльність поліції, які засвідчували не лише систематичні факти хабарництва, а й викривали існуючу систему поборів з мешканці [178, с. 44].

Згодом система контролюючих органів була розширена внутрішньовідомчими контролюючими інстанціями, серед яких було створено окремий підрозділ для проведення негласних ревізій та розслідування фактів зловживання місцевої поліції. Система контролю за діяльністю поліції давала змогу викривати факти порушень законності поліцейськими, у тому числі й

зловживання, до яких вдавались високі поліцейські чини, що обіймали посади у великих містах. Однак зазначені заходи не привели до істотного зниження рівня порушень закону. Навпаки, до 1847 р. зловживання в поліції сягнули значних масштабів, загрожували подальшому функціонуванню держави, що потребувало негайного реформування поліцейських підрозділів [198].

Починаючи з 1880 р., служба в поліції почала здійснюватися на контрактній основі, потрапити на яку можливо було лише після проходження кандидатами вступних іспитів. Було також вжито низку заходів, спрямованих на покращення матеріального та соціального забезпечення поліцейських – збільшено розмір платні, встановлено пенсії, нагороди за вислугу років, пільги. Було зменшено кількість функцій поліції із одночасним розширенням її низового апарату у містах та повітах.

У 1892 р. було впроваджено механізм оскарження неналежного виконання своїх обов'язків та неправомірних дій з боку поліцейських до губернського правління, яке разом із створеною раніше жандармерією та прокуратурою виконували функцію «зовнішнього» контролю [178].

Поряд із реформами організаційно-управлінського характеру значна увага була приділена заходам правового характеру, спрямованим на зміцнення законності серед працівників поліції. Так, Уложення про покарання кримінальні та виправні містило розділ, присвячений протиправним діянням поліцейських – «Про злочини та проступки чиновників поліції». Кримінальному покаранню підлягали поліцейські також за незаконне тримання під вартою, застосування сили до осіб, які тримались під вартою, застосування погроз чи інших незаконних методів під час слідства та ін. [271].

Окрім загальних видів покарань, які призначались за вчинення злочину, до поліцейських могли бути застосовані особливі види покарань та стягнень, серед яких – звільнення, відмова в посаді (заборона протягом трьох років вступати на державну чи громадську службу), вирахування з терміну служби,

що дає право на отримання нагород, пенсії, відзнак, відсторонення від посади, пониження у посаді, арешт від трьох тижнів до восьми місяців, догана із занесенням до послужного списку, вирахування із платні, догана без внесення до послужного списку, зауваження. Як додаткове покарання могло застосовуватись опублікування прізвища засудженого через столичні та губернські відомості [251].

Нормативне закріплення отримали також вимоги, які висувались до особистості поліцейського, його поведінки на службі та у побуті, зовнішнього вигляду, а також встановлювались окремі норми службового етикету. Запровадження таких вимог спрямовувалось насамперед на підвищення поваги та довіри населення до поліції. Однак очікуваного результату ці нововведення не дали [309].

Незважаючи на проведені реформи, спрямовані на запобігання порушенням закону працівниками поліції, на момент ліквідації самодержавства загальний стан дисципліни в цій інституції був украй незадовільним, що, на думку вчених, мало такі причини: – формальний контроль з боку держави, який здійснювався через Правлячий Сенат, прокуратуру та жандармерію; недосконалий механізм відповідальності чинів перед законом; відсутність форм громадського контролю за діяльністю органів внутрішніх справ; нерозвиненість муніципальних поліцейських підрозділів; перевантаженість обов'язків поліції сторонніми функціями; недостатній рівень професійної підготовки особового складу та його матеріального забезпечення [180].

Докорінні зміни в досліджуваній сфері розпочалися після Жовтневої революції 1917 року. Вже на початку діяльності новоствореної міліції було зафіксовано значний сплеск рівня порушення законності щойно прийнятими на службу працівниками. Основною причиною цього явища стала провальна кадрова політика: до міліції наймались усі бажаючі з робітників і селян із наднизьким рівнем освіти, при цьому виявлялись та звільнялись фахівці, які

працювали в поліції раніше. Становлення кадрової політики відбувалось у дусі заперечення попереднього досвіду (в т. ч. й позитивного), методом спроб і помилок, що було логічним наслідком низького загальноосвітнього та професійного рівня працівників міліції, відсутності професійної етики.

У результаті чого, «на етапі становлення нової влади сувора воєнізація міліції, відсутність правової регламентації основних видів діяльності на тлі повального зубожіння населення дали такий сплеск правопорушень серед посадових осіб, що призвело до масового невдоволення населення. Так, наприклад, на початку 20-х років у громадській свідомості слова «міліція» та «злочинність» були синонімами» [176, с. 103]. Про це свідчать сотні випадків мародерства, грабунків і навіть переходу міліціонерів на бік банд. У 1920 р., наприклад, у Полтавській губернії частка злочинів, що скоїли працівники міліції, становила 60 % від загальної злочинності, серед них 35 % − перевищення влади, 18 % − хабарництво, 9 % − грабежі, 6 % − убивства, 4 % − вимагання й розтрати. Непоодинокими були й випадки побиття громадян при затриманні та на допитах [187, с. 351−352].

Зважаючи на суспільну небезпечність службових злочинів, мова про них ішла в багатьох законодавчих актах, наприклад, постановах Совнаркому УРСР «Про заходи боротьби зі службовими злочинами», «Про боротьбу з хабарництвом». Судові й адміністративні органи республіки зобов’язувалися застосовувати посилені заходи покарання, у тому числі розстріл, за всі службові злочини, які підривали авторитет влади й викликали невдоволення широких верств населення [111, с. 273].

В особливих частинах Кримінальних кодексів Української РСР 1922 і 1927 рр. були самостійні глави «Посадові (службові) злочини», де в систематизованому вигляді давалося описання ознак таких складів злочинів, як зловживання владою, перевищення влади, бездіяльність влади, халатне ставлення до служби, дискредитування влади, посадове привласнення або

розтрата, одержання хабаря, провокація хабаря, службовий підлог, розголошення відомостей, які не підлягали оголошенню, тощо.

У подальшому питання про суб'єкт посадових злочинів знову опинилося в центрі уваги радянських правознавців у 1950-ті рр. У теорії кримінального права все більш наполегливо почали лунати голоси про те, що не всі службовці можуть бути суб'єктами посадових злочинів, оскільки поняття «службовець» ширше за поняття «посадова особа». Багато що з цих суджень увійшло до КК УРСР, прийнятого 28 грудня 1960 р. та введеного в дію з 1 квітня 1961 р. Глава VII його Особливої частини «Службові злочини» включала в себе дев'ять статей, які містили визначення ознак службового злочину і службової особи (ст. 164), зловживання владою або службовим становищем (ст. 165), перевищення влади або службових повноважень (ст. 166), халатності (ст. 167), одержання хабаря (ст. 169), посередництва в хабарництві (ст. 167), дачі хабаря (ст. 170), провокації хабаря (ст. 171), службового підлогу (ст. 172).

Суттєвою проблемою залишався рівень освіти працівників міліції – незважаючи на встановлення підвищених вимог до кандидатів на службу в органи внутрішніх справ наприкінці 1950х років, загальноосвітній рівень працівників міліції зростав надзвичайно низькими темпами, а кадрова робота взагалі була у занепаді [257].

В контексті історично-правового аналізу правового забезпечення протидії перевищення влади або службових повноважень, показовим було притягнення до кримінальної відповідальності Берії та інших керівників МДБ, які були «найвищого ґатунку» службовими злочинцями. Так, показовим явищем для характеристики стану правоохоронної системи були відкриті судові процеси над соратниками Берії – колишнім міністром союзного МДБ В. Абакумовим, міністром МДБ Грузії Рухадзе та ін. [67, с. 138].

Службова злочинність органів внутрішніх справ та інших органів була наявною в СРСР на найвищому керівному рівні держави. Головним

Управлінням міліції МВС СРСР і союзних республік був викритий Берія і його соратники у злочинах проти держави, а також злочинах проти народу СРСР. Відповідно, перед підрозділами внутрішньої безпеки органів внутрішніх справ СРСР ставились завдання щодо ефективного розслідування внутрішньої злочинності. Зрозуміло, що при наявності централізованої системи, коли існує жорстка ієрархічна службова підпорядкованість, то, м'яко кажучи, важко працівникам відповідних підрозділів виконувати свої посадові обов'язки у повній мірі, тобто ефективно та повноцінно. Відтак, діяльність підрозділів внутрішньої безпеки органів внутрішніх справ була «зв'язана» ідеологією комуністичної партії, вказівками номенклатури, а також бюрократичним апаратом самої системи органів внутрішніх справ СРСР.

Водночас кількість працівників внутрішніх справ, покараних за вчинення правопорушень, наприкінці 70х років XX ст. була доволі незначною, більше того, простежувалась тенденція зниження зазначеного показника протягом наступних десяти років. Найпоширенішими правопорушеннями серед правоохоронців цього часу були пияцтво, порушення соціалістичної законності, приховування злочинів та рукоприкладство [180].

Наступний період, який розпочався всередині 1980х років та був пов'язаний із закінченням епохи тоталітаризму, продемонстрував нагальну необхідність розробки нової концепції правоохоронної системи та суттєвої трансформації її соціальної ролі. Однак керівництво обрало для цього вже традиційний метод «чистки кадрів», який не відповідав вимогам часу та призвів до спустошення лав правоохоронців, тоді як вивільнені місця заповнювали особами, які не мали необхідного досвіду роботи [212].

З огляду на викладене доходимо під висновку, що порушення принципів законності працівниками радянської міліції з різною інтенсивністю спостерігалося протягом усього періоду радянської епохи [178].

Розпад СРСР ознаменував собою принципово новий етап розвитку законодавства щодо протидії перевищення влади або службових обов'язків у 1990-ті роки. Часи перебудови та розпаду Радянського Союзу негативно позначилися на кадровій політиці правоохоронних органів: з міліції звільнялись не лише молоді правоохоронці, а й досвідчені співробітники, які шукали інші робочі місця через незадовільний рівень матеріального забезпечення. Таким чином, порушення принципів законності працівниками радянської міліції з різною інтенсивністю спостерігалося протягом усього періоду радянської епохи [178].

У Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р., збережено основні підходи до кримінально-правової оцінки злочинів у сфері службової діяльності. Водночас внесено й певні зміни. Так, у КК України 2001 р. вживається термін «службова особа», який за своїм змістом є ідентичним поняттю «посадова особа». Проте назва розділу XVII Особливої частини КК України 2001 р. «Злочини у сфері службової діяльності» є більш удалою, ніж назва глави VII «Посадові злочини» КК УРСР 1960 р., оскільки, по-перше, суб'єктами окремих злочинів, передбачених у цих розділах, можуть бути й не службові особи; по-друге, низка злочинів, які можуть бути вчинені лише службовими особами, знаходиться за межами розділу XVII КК України 2001 р. [196, с. 908].

На сьогодні, що стосується теми нашого дослідження, то теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузях криміналістики, кримінального права, кримінології, адміністративного права тощо. Загальні тенденції злочинності в правоохоронних органах досліджували вітчизняні та зарубіжні, переважно російські, дослідники – Ю.О. Аксьонов [5], С.А. Алтухов [8], С.Є. Борисова [50], О.А. Брайцева [51], А.М. Варигін [59], М.В. Виноградов [63], Ю.Г. Железняков [101], О.В. Іванісов [110], О.М. Ігнатов [113], Д.А. Кобзін [132], О.В. Кондаков [138], О.О. Купленський [155],

В.В. Лазаренко [159], О.А. Левченко [161], Р.Я. Лугна [167], О.А. Мартиненко [174], Ю.А. Мерзлов [185], К.О. Прохоров [241], Д.А. Рясов [245], М.В. Тарасов [273], О.С. Черепашкін [302] та ін.

Для теоретичного розв'язання проблем протидії злочинам у сфері службової діяльності важливого значення набуває низка наукових праць, серед яких окремо можна виділити роботи вітчизняних учених: К.В. Антонова, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, М.Л. Грібова, С.М. Гусарова, М.В. Грищенка, М.І. Данилюка, О.М. Ігнатова, В.П. Захарова, А.М. Кислого, О.В. Копана, О.Є. Користіна, В.В. Лисенка, О.В. Мельковського, Д.Й. Никифорчука, О.С. Новакова, В.Л. Ортинського та ін.

Криміналістичні аспекти розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України (міліції), досліджено в роботах Н.М. Букаєва [53], В.В. Лисенка [162], В.Ю. Шепітька [314] та ін.

Кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України (міліції), також як і кримінально-правові засади протидії цим злочинам, мають в Україні високий ступінь наукової розробленості. Їх дослідженню присвятили свої праці П.П. Андрушко [10, 11], А.Я. Асніс [14], Л.В. Багрий-Шахматов [17], О.Ф. Бантишев [23], О.Ю. Бусол [54], Г.Г. Гаспарян [69], М.В. Грищенко [78], В.І. Дінека [89], О.О. Дудоров [96], Н.М. Дяченко [98], К.П. Задоя [105], А.А. Задорожний [104], А.В. Коваленко [133], О.В. Кришевич [246], В.С. Лукомський [166], Р.Л. Максимович [171], М.І. Мельник [183], О.А. Мороз [191, 192], О.С. Новаков [199], А.В. Савченко [246], В.О. Самотієвич [250], В.Д. Сущенко [270], О.Я. Свєтлов [252], А.Ю. Смірнов [256], Н.В. Строчилова [265], Д.С. Сухов [269], А.А. Тирських [276], О.Ю. Хабло [293], М.І. Хавронюк [295], В.Г. Хашев [299], С.А. Шалгунова [310] та ін.

Зокрема, О.С. Новаков зосередив увагу на кримінологічній характеристиці та профілактиці злочинів, які вчиняють працівники міліції у сфері службової діяльності [199].

Питання запобігання злочинам у сфері службової діяльності серед працівників податкової міліції вивчав О.А. Мороз. У контексті нашого дослідження потребують уваги виділені автором напрями індивідуального запобігання службовим злочинам серед працівників податкової міліції: подолання професійної деформації шляхом виховання моральної особистості, мінімізації виникнення ризиків корупційних діянь у діяльності працівників податкової міліції під час проведення перевірок діяльності суб'єктів підприємництва, здійснення заходів, спрямованих на формування негативного ставлення громадськості до корупції та корупціонерів [192].

Дослідження А.А. Задорожного присвячено запобіганню злочинам у сфері службової діяльності, та становить значний науковий інтерес. Зокрема, учений уперше сформулював концептуальні засади організації системи запобігання злочинам у сфері службової діяльності, що дало змогу визначити перспективи її функціонування та проблеми реалізації з урахуванням комплексності, своєчасності, динамічності, професійності та конкретизації (індивідуалізації) окремих заходів, а також навів низку конкретних пропозицій і рекомендацій комплексного характеру, що становлять цілісний механізм (концептуальну модель) удосконалення діяльності суб'єктів запобігання злочинам у сфері службової діяльності в чотирьох площинах: нормативно-правовій, праксеологічній, організаційно-кадровій та ціннісно-орієнтаційній [104].

В.Д. Сущенко, О.А. Лупало, І.Б. Шкутько та інші науковці в посібнику «Перевищення влади та службових повноважень працівниками органів внутрішніх справ: аналіз причин та рекомендації щодо їх усунення» надали ґрунтовні пропозиції щодо заходів запобігання вчиненню перевищення влади та службових повноважень в органах внутрішніх справ [270].

На особливу увагу заслуговує докторське дослідження О.Ю. Бусол, яке дає цілісне уявлення про теоретико-прикладні засади протидії корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної Антикорупційної стратегії. Зокрема, встановлено поширеність і причини корупційної злочинності в органах внутрішніх справ України в сучасний період. Кримінологічно значущою причиною корупційної злочинності в органах внутрішніх справ України, вважається низька правова культура правоохоронців. Також на основі проведеного автором анкетування правоохоронців щодо вивчення причинного комплексу поширення корупції в органах внутрішніх справ України автор резюмує мотивацію, причини та фактори виникнення корупційних проявів [54].

Також слід відзначити дослідження В.В. Яроша, присвячене кримінально-правовим санкціям за злочини у сфері службової діяльності [320].

До розгляду економічних, правових, організаційно-управлінських та соціально-психологічних аспектів протидії злочинам серед персоналу Національної поліції (органів внутрішніх справ) звертались в різні часи також М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.Ф. Гіда, М.Н. Курко, Д.О. Кобзін, В.С. Медведєв, О.П. Нагорний, О.В. Негодченко, В.І. Осадчий, С.С. Сливка, Т.С. Ткаченко.

Зазначені наукові теоретичні розробки фахівців зробили помітний внесок у розвиток теорії протидії вчиненню кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності працівниками правоохоронних органів. Незважаючи на це, у наукових працях не розкрито ряд питань, що стосуються проблеми комплексної протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України. Основною причиною цього є те, що переважна більшість наявних наукових розробок проводилися в інших темпоральних умовах, правових та соціальних реаліях і об’єктивно не могли врахувати особливостей та вимог сьогодення.

1.2 Кримінальні правопорушення, що вчиняють працівники Національної поліції України

Однією з гарантій успішного функціонування держави і громадянського суспільства є створення належних умов для ефективної діяльності державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування та підприємств, установ й організацій незалежно від форми власності. Результативність такої діяльності в Україні на сучасному етапі істотно знижена під впливом негативних політичних, економічних, правових та інших змін, а також високого рівня злочинності. Проблеми зміцнення правопорядку, протидії та попередження злочинності були і залишаються одними з найнагальніших у суспільстві. Не випадково за всю історію свого розвитку людство намагалось у всілякий спосіб боротися проти проявів, що суперечили загальноприйнятим поняттям про мораль, співіснування, громадську безпеку та порядок.

З виникненням держави протидія злочинності, забезпечення дотримання громадянами встановлених норм поведінки стали одними з основних її функцій. Зокрема, почали формуватися обов’язкові для виконання кожним членом суспільства правові норми та приписи у найрізноманітніших сферах людських взаємин, визначалися вчинки, що вважалися державою суспільно небезпечними і засуджувались громадськістю.

Сучасний етап становлення і розвитку державності в Україні характеризується істотними змінами в соціальних, економічних і політичних сферах, формуванням національного законодавства. Важливим етапом для поглиблення процесів розбудови правової держави, її подальшого цивілізованого розвитку є закріплення в Конституції України пріоритету прав і свобод людини, гарантії їх реалізації, охорони та захисту. Визначивши їх як найвищу соціальну цінність [141, ст. 3], наша держава приєдналася до

європейського і світового бачення цієї проблеми, створила відповідні передумови для її вирішення у всіх сферах взаємин особи і суспільства, громадянина і держави.

Однією з суттєвих проблем сьогодення, що дестабілізує як внутрішню ситуацію в країні, так і негативно позначається на її міжнародному іміджі, є активна дія криміногенних факторів, посилення їх впливу на розвиток економічної, соціальної і політичної обстановки. Це – наслідок багатьох негативних процесів та кризових явищ, витоки яких закладені і в далекому, і в близькому минулому. Багаторічне нагромадження невирішених питань у соціально-економічній, духовній та правоохоронній сферах призвели до масового вияву небезпечних кримінальних проявів, які здебільшого виходять за межі традиційних уявлень про злочинність у нашому суспільстві. Далися взнаки як загальний спад виробництва, так і стрімке розшарування населення за майновими ознаками. Спостерігаються руйнівні процеси у молодіжному середовищі, де на тлі розповсюдження наркоманії та пияцтва культивуються жорстокість, насильство, статева розбещеність, правовий нігілізм та неповага до закону. Все це вимагає розв’язання величезного обсягу проблем, багато з яких потребує додаткового або чіткішого правового врегулювання. Особливої ваги при цьому набувають питання реалізації конституційних прав, свобод та гарантій людини і громадянина, попередження і припинення дій, спрямованих на їх порушення.

Реальний захист прав і свобод людини державою здійснюється цілою системою спеціальних правоохоронних органів, наділених компетенцією охорони урегульованих правом суспільних відносин, покликаних забезпечувати правопорядок і внутрішню безпеку в суспільстві, вживати до правопорушників різноманітні форми виховання, переконання і примусу. Для того, щоб ці владні структури успішно виконували покладені на них завдання, надто гостро постає проблема радикального покращення їхньої діяльності, розробки та втілення

системи ефективних заходів, які б гарантували дотримання і виконання нормативно-правових приписів з боку органів державної влади та їх посадових осіб. За цих умов особливої ваги набувають питання активної протидії як свавіллю безвладдя, так і свавіллю з боку влади, поглиблення демократії, гуманізму та зміцнення законності в правоохоронній діяльності. Єдиним засобом діяльності правозахисних структур, реалізації покладених на них державою функцій, а також здійснення як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії між ними для ефективної боротьби з антигромадськими проявами має стати закон. Це особливо підкреслює його чільну роль у забезпеченні правопорядку і водночас є важливою передумовою для формування громадянського суспільства, справді правової держави, якою прагне бути Україна.

Відомо, що вирішення поточних і перспективних завдань будь-якого суспільства, передусім, пов’язане з визначальною роллю людського фактору, оскільки людина була і лишається головною і вирішальною складовою суспільного прогресу. Новітні управлінські теорії стверджують, що розвиток сучасного суспільства передбачає сталі зв’язки і взаємодію між економічними, технічними і соціальними факторами суспільної праці. При цьому останні через зростаючу роль людського фактору суттєво впливають і на процеси розвитку сучасної правоохоронної системи.

Невід’ємною умовою підвищення ролі правоохоронної системи країни, зокрема органів поліції, у стабілізації громадського порядку, стриманні та запобіганні злочинам є питання покращення якості роботи їх працівників. З самого початку існування цих структур суспільство ставить особливі вимоги до людей, які виконують в них функції, пов’язані з охороною правопорядку. І ці вимоги не обмежуються лише наявністю в особи таких важливих рис, як висока освіченість, культура, фізична загартованість тощо. Зростає роль таких чинників, як задоволення правоохоронців своєю працею, її результатами, що

спонукає до потреби постійного підвищення своєї професійної майстерності та освітнього рівня, прагнення до самоствердження, творчості та ініціативи у роботі. У свою чергу це потребує інтенсивного пошуку такої організації службової діяльності і таких методів управління системою, які б дозволяли стимулювати високоякісну правоохоронну роботу в нових умовах розвитку суспільства. Головне – щоб правоохоронець був наділений високими моральними і вольовими якостями, що відрізняли б його серед інших внутрішньою повагою до закону, свідомо дотримувався правових приписів у повсякденній діяльності та власній поведінці, зацікавленим ставленням до реального забезпечення прав і свобод громадян своєї країни.

Сучасні тенденції розвитку і реформування Національної поліції України свідчать про безсумнівний пріоритет людського фактору і показують, що поряд з удосконаленням структури, технічної модернізації правоохоронної системи все більша увага концентрується на підвищенні якісного рівня кадрів, розвитку нових форм правоохоронної роботи і управління цим процесом, вдосконаленні системи стимулювання і оцінки діяльності співробітників, як одного з вирішальних факторів спонукання працівника до ініціативи, самовдосконалення, професійного зростання. Саме тому одним з найпріоритетніших напрямів діяльності в системі Національної поліції була і залишається робота з персоналом.

Так, Верховною Радою України 16 вересня 2014 р. було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [233]. Положеннями Угоди офіційно закріплено бажання України вступити до Європейського Союзу у найближчій історичній перспективі. Проте задля досягнення цього масштабного завдання потрібно вдосконалити діяльність державних інституцій. Так, доволі важливою складовою системних перетворень правоохоронної системи є реформування поліції (міліції). Поліція є не тільки

найчисленнішим правоохоронним органам, а й найбільш наближеним органом до населення, вона має брати головне навантаження стосовно забезпечення громадського порядку та протидії найбільш небезпечним формам злочинності. Через вищезазначене істотною потребує було і залишається запровадження нових стандартів щодо організації функціонування поліції та стосовно реалізації поліцейської діяльності відповідно до соціальних потреб та запитів населення [204].

Зміни в законодавчій сфері в галузі правоохоронної діяльності були започатковані з ухвалення Закону України «Про Національну поліцію» 2 липня 2015 року. Це стало початком нового історичного витка у розвитку української правоохоронної системи загалом.

Водночас залишаються прогалини в законодавстві, що здійснює регламентування діяльності підрозділів Національної поліції України. Це пов’язано насамперед із недосконалістю нормативно-правових актів, які регламентують повноваження поліцейських та виконання поліцією службових завдань. Так, прийнято Закон України «Про Національну поліцію», але низка нормативно-правових актів, передусім підзаконних, не відповідає даному Закону. Як справедливо зазначено Б. В. Ліщуком, наразі нормативно-правове регулювання діяльності поліції перебуває на початковому етапі, хоча пройшов значний відрізок часу з моменту її створення [163].

З 7 листопада 2015 року набув чинності Закон України «Про Національну поліцію», що вніс істотні зміни до правоохоронної системи України, адже реформа її міліцейської складової вже давно була потрібна. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 1 цього закону, Національна поліція України постає центральним виконавчим органом, котрий служить суспільству за допомогою забезпечення охорони людських прав і свобод, злочинної протидії, підтримки публічної безпеки й правопорядку [228].

Звернемо наразі увагу на ключове у визначенні поліції, зокрема на те, що це центральний орган виконавчої влади. Як зауважує М. Самбор, це не випадково. Таким чином поліцію намагаються виокремити в самостійний інститут, що був би позбавлений всякої політичної складової. Адже раніше міліцію очолював Міністр внутрішніх справ України, що поруч з адміністративною складовою посади був також і політичною фігурою. Відтепер, як вважає М. Самбор, посада голови Національної поліції повинна стати нічим іншим, як посадою менеджера-професіонала [249].

До завдань поліції відноситься надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності (ст. 2), що можна визначити як систему різноманітних видів діяльності й комплексних заходів, що спрямовано на попередження, усунення, нейтралізацію та обмеження (ослаблення) факторів, що детермінують злочинність [135].

Доцільно зауважити, що система поліції складається з центрального органу управління поліцією та територіальних органів поліції. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 13 закону «Про Національну поліцію» до складу поліції відносять:

- кримінальну поліцію;
- патрульну поліцію;
- органи досудового розслідування;
- поліцію охорони;
- спеціальну поліцію;
- поліцію особливого призначення [228].

У Законі України «Про Національну поліцію» не зазначається які підрозділи входять до кримінальної поліції. Згідно відомчих нормативно-правових актів до складу кримінальної поліції входять:

- Департамент карного розшуку;
- Департамент стратегічних розслідувань;

- Департамент боротьби зі злочинами, пов’язаними з торгівлею людьми;
- Департамент протидії наркозлочинності;
- Департамент оперативної служби;
- Департамент оперативно-технічних заходів;
- Департамент забезпечення діяльності, пов’язаної з небезпечними матеріалами;
- Управління кримінального аналізу;
- Департамент внутрішньої безпеки (міжрегіональний підрозділ у складі кримінальної поліції);
- Департамент кіберполіції (міжрегіональний підрозділ у складі кримінальної поліції) [266].

Згідно з нормативно-правовими актами кожен з наведених вище підрозділів в межах власних повноважень організовує протидію злочинності із врахуванням напрямів своєї діяльності [208].

Згідно з положеннями ст. 23 закону «Про Національну поліцію» поліція має виконувати наступні функції щодо протидії злочинності:

− здійснення превентивної й профілактичної діяльності, що спрямовано на запобігання вчинення правопорушень;

− виявлення причин й умов, що сприяють вчиненню правопорушень кримінального та адміністративного типу, вжиття в межах власної компетенції заходів задля їхнього усунення;

− вжиття заходів заради виявлення правопорушень кримінального та адміністративного типу; припинення виявлених правопорушень кримінальної та адміністративної природи.

Вищезазначені повноваження поліції відповідають положенням міжнародних нормативних актів (зокрема, Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р. й Європейському кодексу

поліцейської етики від 19 вересня 2001 р.), якими передбачається здійснення поліцейськими певних повноважень.

До переліку завдань поліцейських стосовно профілактики кримінальних правопорушень А. В. Коваленко було віднесено наступні:

− розробка заходів з профілактики правопорушень кримінального характеру;

− організація об'єктивного статистичного обліку, котрим відображається реальний стан правового порядку в Україні, а також систематичний аналіз статистичних даних щодо стану злочинності;

− прогнозування криміногенної ситуації на території держави та в її окремих регіонах;

− виявлення осіб, що є схильними вчиняти кримінальні правопорушення, та проведення з такими особами профілактичних бесід;

− патріотичне, моральне, духовне виховання й пропаганда здорового способу життя як засобу відвернення громадян від наркоманії та алкоголізму [135].

Протидія злочинності, на думку Д. М. Тичини, являє собою необхідну умову становлення правової держави. Запобігання злочинам є головним напрямком протидії злочинності як сформованої системи дій стосовно анти-суспільних явищ й їх причинного комплексу заради зниження рівня і масштабів злочинності та її викорінення [278].

Поміж найважливіших організаційних проблем, що стримують подальший розвиток системи протидії злочинності в Україні, А. В. Коваленко виділив наступні:

− недосконалість організаційної та функціональної побудови;

− неефективність планування та прогнозування кримінологічної діяльності органів кримінальної юстиції;

− слабкий вплив як центральних органів влади, так і органів місцевого самоврядування на конкретний стан справ на місцях;

− відсутність дієвих критеріїв оцінки роботи органів кримінальної юстиції у боротьбі зі злочинністю;

− слабка взаємодія між підрозділами правоохоронних органів та іншими міністерствами і відомствами у питанні забезпечення правопорядку;

− неефективність, громіздкість і витратність системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів;

− незадовільне ресурсне забезпечення, відсталість його від нових соціально-економічних реалій і принципів ринкових відносин при формуванні та розміщенні замовлень на конкурсній основі;

− виконання правоохоронними органами невластивих функцій тощо [134].

Відповідно до ст. 16 вищезазначеного закону, центральні органи виконавчої влади (зокрема, і поліція) утворюють задля здійснення окремих функцій щодо реалізації політики держави як агентства, служби, інспекції. Кабінет Міністрів України завдяки відповідним міністрам спрямовує та координує діяльність центральних органів виконавчої влади відповідно до законодавства. Тож, Національна поліція України не відноситься до внутрішньої структури Міністерства внутрішніх справ України. Її робота спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, що цілком відповідає також і ст. 16 Закону України «Про Національну поліцію», в якій розкриваються повноваження Міністра внутрішніх справ України, а не міністерства, а також положеннями ст. 18 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади».

Зміни, що відбулися через прийняття Закону України «Про Національну поліцію», не мали вплив на зміну положень, котрі вміщено в чинному Законі України «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ

України». Зокрема згідно із вищезазначеним Законом [218] структура Міністерства внутрішніх справ (МВС) України чітко визначена. Так, до її складу відносили:

− державні департаменти як урядові органи державного управління за певними напрямами службової діяльності, що визначив Кабінет Міністрів України;

− головні управління, управління МВС України в АРК, областях, м. Києві та Севастополі, управління, відділи МВС України на транспорті;

− управління та відділи міського та районного рівнів, лінійні управління, відділи, відділення, пункти;

− підрозділи судової та місцевої міліції;

− з'єднання, військові частини, підрозділи, установи внутрішніх військ;

− навчальні заклади, науково-дослідні установи, підприємства й установи забезпечення.

Як зауважив М. Самбор, це не можна визнати випадковістю та прогалиною під час техніко-юридичної підготовки змін до законодавства. Це є нічим іншим, як усвідомленим кроком до справжньої реформи правоохоронної системи та виокремлення поліції зі структури органів внутрішніх справ [249].

Отже, чинне законодавство не надає можливість сприймати поліцію в якості елемента структури МВС України та зокрема в якості органу внутрішніх справ.

Незважаючи на вищезазначене, поліцію все ще асоціюють з органами внутрішніх справ. Проте чи це виправдано й обґрунтовано нормативними актами? Певною мірою даний стан речей варто пов'язати з громадським сприйняттям та сприйняттям представниками органів виконавчої влади та місцево-самоврядними органами поліції в якості правонаступника міліції, що ідентифікувалася з органами внутрішніх справ. Аби все ж таки реформувати

погляди й змінити свідомість громадян одним з найбільш вірогідних шляхів досягнення цієї мети постає просвітницька діяльність. На даному етапі одним з найбільш пріоритетних завдань формування та становлення поліції в якості центрального органу виконавчої влади можна визначити роботу з населенням, утворення не лише «іміджу» нової поліції, а і донесення до громадян завдань, ролі поліції в межах українського громадянського суспільства та її відмінності від міліції. Вищезазначена теза не повинна обмежитись тільки патрулюванням поліцією вулиць, наявністю нового форменого одягу, тощо.

Рух до європейського майбутнього, прагнення змін кардинального характеру не можуть мати успіх в тому середовищі, де поруч із сучасним підходом введення нових правових моделей збереглися старі схеми радянського етапу [274]. Законотворчій діяльності Верховної Ради України не має бути притаманна поспішність. Звичайно, що правове забезпечення реформ має бути узгоджене з самими реформами, проте процес прийняття нових чи внесення змін до вже існуючих чинних нормативних актів повинен мати мотивований характер, пройти усі етапи законотворчого процесу, а не затверджуватись вночі через страх розпуску парламенту. Кожен має пам’ятати, що за такими рішеннями лежать долі мільйонів громадян. Якість нормативно-правових актів завжди свідчить про вмотивованість прийняття даного акту, можливість справді стати універсальним регулятором відносин в суспільстві.

Прийняття законодавчих актів як демонстрація популістської поведінки зазвичай нічим ефективним не завершується. Дані положення зостаються «мертвими», не беручи до уваги їхню значимість та суспільну затребуваність, а також можуть призвести до «вибухів» у суспільстві тих, хто не погоджується з такими нормами.

Наразі варто звернути увагу на те, що ухвалення Закону України «Про Національну поліцію» є потребою зважаючи на час, стан суспільства й держави. М. Самбор вважає, що утворення поліції, має передбачати можливість для

поліцейських ефективно виконувати поставлені перед поліцією задачі, а це постає можливим виключно тоді, коли такі посадові особи наділяються певними правами та визначаються їхні зобов'язання, що повноцінно кореспондуються з повноваженнями інших органів влади та управління, а також правами і зобов'язаннями окремих осіб. Наразі досягнення кінцевого результату, що визначено у вигляді задач й виконання певних функцій поліцією, можливе тільки у разі приведення у відповідність національного законодавства до положень даного Закону. Тож, як зауважив М. Самбор, тільки після внесення змін Національна поліція зможе почати повноцінно «працювати», гарантуючи додержання прав та свобод громадянина та людини взагалі, затверджуючи принципи законності та верховенства права [249].

Як зауважує В. А. Глуховеря, аби досягти належний стан правопорядку в країні потрібно реформувати всі структурні підрозділи МВС України, такі як: Державну прикордонну службу України, Державну службу з надзвичайних ситуацій, Національну гвардію України, Державну міграційну службу України, а також інші правоохоронні органи України (Службу безпеки України, Державну фіскальну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу України, прокуратуру та інші). Ключовим правоохоронним органом, на котрий покладено зобов'язання боротися зі злочинністю, забезпечення публічної безпеки і порядку, а також прав і свобод людини є Національна поліція. Реформування даного правоохоронного органу вимагає вдосконалення діючого законодавства, що регламентує діяльність Національної поліції, оптимізації її структури та внутрішньо-організаційних функцій [71].

Підводячи підсумок, варто зазначити, що робота всіх підрозділів поліції стосовно запобігання злочинності має бути скоординована як внутрішньо (узгодження дій підрозділів Національної поліції між собою), так і зовнішньо (підрозділи поліції повинні погоджувати власні дії з іншими органами держави,

громадськими організаціями, певними громадянами, що реалізують попереджувальну діяльність).

Саме широка діяльність поліції з протидії в усіх різноманітних сферах де можливе вчинення злочинів вирізняє останню з-поміж інших правоохоронних органів. До компетенції поліції можна віднести протидію в сфері економічної, майнової, організованої злочинності, а також злочинності у сфері життя і здоров'я людини і громадянина, а також честі і гідності особи.

У сучасних умовах діяльність органів правоохоронної спрямованості, перш за все Національної поліції, потребує утворення абсолютно нового підходу, оскільки поява нових різновидів злочинів, напруження ситуації в світі вимагають перегляду власних завдань та головних функцій, проте головна мета – гарантування надійної охорони людських, суспільних та державних прав й інтересів, що закріплено в положеннях законів – залишається незмінною. До того ж, зважаючи на останні зміни, потрібно визначити роль та значення Національної поліції України, її служб та підрозділів, які безпосередньо ведуть боротьбу зі злочинами, а також удосконалити правові та організаційні основи діяльності запобіжного типу.

Необхідно зауважити також на тому, що Національна поліція України в межах своїх повноважень, має право здійснювати широке коло функцій з запобігання злочинності в Україні, що визначено у профільному законі та регламентується ним [228].

Кримінально-правова характеристика формується на основі аналізу ознак злочинів, що мають значення для вирішення питання про наявність складу злочину, правильної його кваліфікації, з'ясування інших кримінально-правових питань, у тому числі тих, що вирішуються під час постановлення вироку. Кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які відрізняють злочин від іншого правопорушення, класифікація злочинів за видами, ступенем небезпеки тощо [7, с. 198].

Для розуміння кримінально-правової характеристики слід зважати на те, що в ній повинні відображатися особливості певного виду злочинів, які мають значення для з'ясування їх соціальної та юридичної природи (сутності), суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності, призначення покарання тощо. Кримінально-правова характеристика злочинів, що вчиняються працівниками поліції являє собою систему, суму спеціалізованої наукової інформації про певний вид злочинів, що включає в себе такі елементи: 1) соціальну обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид злочинів; 2) суспільну небезпечність певного виду злочинів; 3) протиправність діяння та її місце в системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно небезпечної поведінки; 4) склад певного виду злочинів; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення злочинів, що перебувають поза межами складу певного виду злочинів, але притаманні їх вчиненню; 6) особу злочинця [49, с. 180].

З огляду на сучасну правову доктрину, виокремлено ознаки та здійснено розподіл злочинів, що вчиняються працівниками поліції. Вчинені злочини об'єднуються здебільшого не за складом чи тяжкістю кримінально караного діяння, а у першу чергу за ознаками – де і за яких обставин вони були вчинені, а також чи мало місце використання працівником свого службового становища всупереч інтересам служби, чи злочинне діяння вчинене поза службою і не пов'язане з виконанням службових обов'язків.

Сьогодні у статистичній звітності Генеральної прокуратури України [220] усі злочинні прояви умовно діляться на дві групи:

а) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності;

б) інші кримінальні правопорушення (до яких відносяться усі кримінально карані діяння, не пов'язані з виконанням службових обов'язків).

Такий розподіл передбачає об'єднання злочинних проявів здебільшого не за складом чи тяжкістю вчиненого злочину, а швидше за ознаками – де та за

яких обставин вони були вчинені, а також чи мало місце використання особою свого службового становища всупереч інтересам служби, чи злочинне діяння вчинене поза службою і не пов'язане з виконанням працівником своїх службових обов'язків [25, с. 112]. Зазначений підхід дає нам можливість подивитися на проблему злочинності поліцейських, і на її кінцевий продукт – особу, яка вчиняє відповідні злочини, оцінити різні сторони її поведінки під час обіймання посад, зокрема: суспільну свідомість і психологію; соціальну самоорганізацію, комунікативну та нормативну сфери дотримання норм і правил проходження служби в органах поліції [90, с. 103–104]. Так, вивчення емпіричних даних [259] засвідчує, що погляд на службу в органах поліції та можливості використання службового становища для вчинення кримінальних правопорушень, розміри збитків, латентність цього суспільно небезпечного явища перебуває в кореляційному зв'язку зі становищем поліцейського у відповідній ієрархії (категорії) посад державної служби.

Службова злочинність є відносно відособленою специфічною частиною кримінальних діянь, що належить до однієї з найскладніших проблем у кримінологічній науці. Незважаючи на актуальність сучасних проблем професіоналізації злочинності, вона і сьогодні не має завершеного науково-теоретичного визначення.

По-перше, надзвичайно важко дати її чітке визначення, оскільки професійна злочинність є складним соціальним феноменом. Виникнувши, вона так міцно переплелася з іншими соціальними інститутами і процесами, так міцно вросла в суспільну тканину, що майже не може бути з неї вирвана для вивчення.

По-друге, це пов'язано з неправильним методологічним підходом у її вивченні. Виділяючи досить значну кількість ознак, що інколи суперечили одна одній, вчені створювали так званий абстрактний образ злочинного суб'єкта,

який ототожнювали з протизаконною діяльністю та різними видами злочинних діянь.

Водночас сьогодні очевидно, що кримінологія, яка вивчає злочинність та її конкретні різновиди, не в змозі пізнати сутність злочинності державних службовців без використання знань інших галузей наук (соціології, психології та ін.). Тільки комплексний підхід виступає надійною методологічною основою, яка передбачає найбільш глибоке занурення в досліджувану проблематику.

На цій обставині акцентують увагу багато дослідників. Так, Н. С. Карпов зауважує, що весь спектр чинників, які визначають характер і сутність злочинності, не може бути предметом однієї науки, навіть такої, як кримінологія, яка загалом вивчає злочинність. Тому, залежно від цілей і спрямованості такого багатогранного соціального явища, його слід вивчати в межах предмета різних наук [129, с. 3].

По-третє, відомості про злочинні діяння, вчинені державними службовцями, не відображаються в офіційній статистиці правоохоронних органів, а «зв'язок професійної злочинності з організованою і рецидивною злочинністю не дає можливості чітко визначити її межі, у тому числі кримінально-правові» [70, с. 249]. Крім того, досить складно отримати емпіричні дані про злочинність державних службовців і злочинців. Загалом відомості про такі злочини та злочинців мають розрізнений характер.

По-четверте, традиційне розуміння злочинності державних службовців ґрунтується на характеристиці ознак кримінального професіоналізму, властивих радянському періоду розвитку цього явища. Однак у зв'язку зі значною зміною суспільних відносин і, відповідно, видів та характеристик кримінальних професій, основні ознаки кримінального професіоналізму в пострадянський період зазнали значних змін. Змінилися і саме кримінальне середовище, і взаємини між злочинцями різного рівня, а також внутрішні правила, що регулюють стабільність і розвиток кримінального світу.

По-п’яте, за своєю сутністю проблема злочинності державних службовців – це комплекс кримінологічних і тісно пов’язаних з ними теоретичних та законотворчих питань кримінально-правового характеру, зокрема таких, як вчинення злочинів у вигляді спеціального рецидиву, повторність, неодноразовість, сукупність, іншими словами – множинність злочинів. Сучасне кримінальне законодавство в цій частині продовжує залишатися недосконалим.

По-шосте, відсутність загальнотеоретичних положень у вченні про державного службовця, чого, наприклад, не можна сказати про рецидивну або організовану злочинність, призводить до того, що кожен дослідник на основі емпіричних даних (а іноді й без них) приводить «свій» тип злочинця, додаючи до вже наявних у літературі ознак нові. Зрештою, це ускладнює поняття злочинної діяльності державних службовців, обґрунтування лише їй властивих ознак, завдяки яким вона могла б відрізнятися від інших видів протиправної поведінки.

Визначення системи кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, що можуть вчиняти працівники поліції, з використанням ними своїх службових повноважень (державні службовці), здійснення групування цих кримінальних правопорушень за певними критеріями, розроблення й надання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного КК України в частині кримінальної відповідальності поліцейських має важливе значення для досягнення мети цього дослідження.

Варто зважити, що такий розподіл кримінальних правопорушень, які вчиняються працівниками поліції, на кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (тобто за об’єктом посягання) та на «інші» (головний критерій об’єднання – суб’єкт злочину) є досить умовним. Адже є усі підстави вважати, що значна кількість кримінальних правопорушень навіть у сфері, не пов’язаній з виконанням службових обов’язків, вчиняється тому, що працівник

органів дозволяє собі певні відхилення від загальноприйнятих стандартів поведінки та нехтує правилами співжиття саме через свою належність до правоохоронної системи.

Розглянемо першу групу злочинів – кримінальних кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

Чинний КК України містить розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», що встановлює кримінальну відповідальність за вчинення службовими особами кримінальних правопорушень. Кримінальні правопорушення, які зазначені в цьому розділі, об'єднані законодавцем на підставі родового об'єкта, якими є суспільні відносини у сфері службової та професійної діяльності. Перед науковою громадськістю постає складне й неоднозначне завдання виваженого застосування заходів кримінально-правової репресії щодо службових правопорушень різних категорій управлінського персоналу [149; 95, с. 849; 41, с. 21; 20, с. 417; 85, с. 403; 195, с. 751; 26, с. 881; 194, с. 844]. У КК України існують норми, що перебувають за межами розділу XVII, але встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення кримінального правопорушення службовими особами.

Службовим злочином вважається діяння (дія або бездіяльність) службової особи, пов'язане з використанням нею наданої їй влади або службового становища з порушенням нормальної діяльності державного апарату або апарату підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності, із заподіянням істотної шкоди правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. Отже, службовий злочин може вчинити лише службова особа. Службовими особами у ст. ст. 364, 368, 369 КК України є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах

державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом (примітка 1 до ст. 364 КК України). Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів (примітка 2 до ст. 364 КК України) [4, с. 860–864].

Корупційними злочинами, відповідно до КК України, вважаються злочини, передбачені ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК [149; 55; 143; 73].

Визначення системи кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що можуть вчиняти працівники поліції, з використанням ними своїх службових повноважень, здійснення групування цих злочинів за певними критеріями, розроблення й надання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення

чинного КК України в частині кримінальної відповідальності працівників Національної поліції має важливе значення для для здійснення правоохоронної функції держави [42, с. 225–228].

Кримінальна відповідальність за такі діяння диференціюється залежно від того, яким саме суспільним відносинам спричиняється шкода, відтак, доцільно здійснити класифікацію. Під класифікацією кримінальних правопорушень розуміють поділ їх на групи залежно від того чи іншого критерію [19, с. 75]. Головна мета класифікації – відобразити такі типові об'єктивні ознаки, на підставі яких можна групувати об'єкти класифікації, визначати їх місце в категоріальному просторі. Водночас сенс класифікації полягає в поглибленні знань про самі об'єкти, оскільки повніше і глибше дійсна сутність явищ та їх властивостей може виявитися лише у зв'язку та порівняно з іншими [144, с. 14–15]. Це дає можливість глибше вивчати явище загалом, побачити його розвиток і вплив на інші явища. Хоча будь-яка класифікація суб'єктивна, оскільки вона визначається потребами, практичними інтересами людини, але вона діє на об'єктивній основі, детермінована об'єктивними властивостями діянь, визнаних злочинами. Різним аспектам класифікації кримінальних правопорушень у вітчизняній науці приділено значну увагу. Однак питання класифікації кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції, розроблено незначною мірою, очевидно, через реформування правоохоронних органів, а також через відсутність «відкритих» досліджень з цієї проблеми.

У науковій літературі, залежно від цілей та завдань, застосовуються різні підходи до класифікації кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що лежать в основі структурування злочинності [22, с. 13].

Кримінально-правова класифікація є традиційною для кримінології, тому що кримінально-правова теорія, а також заснований на ній кримінальний закон визначають юридичну характеристику кримінальних правопорушень і

злочинців, їх види, що є вихідними для кримінології й обумовлюють межі, межі предмета кримінології, розподіляє склади злочинів за відповідними розділами, відповідно до родового об'єкта зазіхання [114, с. 98], залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки діяння. У деяких випадках в основу класифікації Особливої частини КК України покладено розподіл злочинів за суб'єктом (військові злочини та ін.). Так, Ю. А. Мерзлов зазначає, що при класифікації злочинів, учинених працівниками служби кримінальної міліції, за основу необхідно брати об'єкт посягання, що надають можливість встановити поширеність окремих видів злочинів та спрямованість посягань [184, с. 13–14]. Отже, групування протиправних діянь має здійснюватися за видами злочинів: проти особистості проти власності; проти державної влади; інші злочини. О.С. Черепашкін аналогічно цьому принципу здійснює класифікацію злочинів, які було вчинено працівниками міліції громадської безпеки [302, с. 30]. В обох випадках до категорії «інші протиправні діяння» автори включають склади злочинів, пов'язані з порушенням працівниками міліції правил безпеки дорожнього руху, незаконним виготовленням, придбанням, збереженням, перевезенням, збутом зброї, наркотиків, а також розкраданням останніх. На думку С. А. Алтухова, до злочинів, учинених працівниками міліції, можуть належати різні кримінально-правові класи діянь, обумовлених сферами службової діяльності працівників: злочини проти конституційних прав і свобод громадян; злочини проти власності; злочини проти державної влади та інтересів державної служби; злочини проти правосуддя [8, с. 42]. На думку О. М. Варигіна, злочини, що вчиняють працівники органів внутрішніх справ, також можна класифікувати за кримінально-правовими ознаками на злочини: проти власності; проти особистості; проти інтересів служби в органах державної влади та органах місцевого самоврядування; проти правосуддя; інші злочини [59, с. 45–46].

Слушною є позиція О. Мартиненка, який зазначає необхідність врахування того, що під злочинами, які вчиняють працівники органів внутрішніх справ, слід розуміти передбачені КК України усі суспільно небезпечні винні діяння, вчинені працівниками органів внутрішніх справ з використанням службового становища (у широкому розумінні) [179, с. 62], тому кримінально-правова класифікація злочинів, учинених працівниками поліції, може бути зведена до їхнього групування відповідно до розділів Особливої частини КК України. Критерії, покладені в основу кримінально-правової класифікації, безумовно, становлять інтерес для протидії злочинності, але не в усьому забезпечують потреби теорії та практики, оскільки не можуть повною мірою охопити всі особливості кримінальних правопорушень, що мають значення для їх протидії. Класифікація кримінальних правопорушень передбачає урахування тих чи інших критеріїв (ознак), залежно від цілей класифікації. Для класифікації набагато важливіше враховувати ознаки, що свідчать про характер антисуспільної спрямованості особистості винного, її глибину і стійкість, про механізм, спосіб злочинного зазіхання, обставини, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення.

Стосовно класифікації кримінальних правопорушень, учинених працівниками поліції, за таким критерієм, як зв’язок злочинного діяння з виконанням працівником своїх службових функцій, на нашу думку, увесь масив досліджуваних нами кримінальних правопорушень можна поділити на дві групи: службові і загальнокримінальні правопорушення, вчинені з використанням службового становища. До групи службових належать усі кримінальні правопорушення, вчинені працівниками поліції у зв’язку з виконанням ними своїх службових функцій. Тобто кримінальні правопорушення безпосередньо пов’язані з проходженням державної служби в підрозділах поліції і виконанням специфічних завдань, покладених на них законом, з метою регулювання правовідносин у сфері правопорядку. Характер

злочинів цієї групи визначається, насамперед, службовою діяльністю працівника поліції, специфікою виконуваних ним функцій. До групи загальнокримінальних правопорушень, учинених із використанням службового становища, належать кримінальні правопорушення, що можуть бути вчинені в будь-якій сфері інтересів, які охороняються законом. До них належать загальнокримінальні правопорушення, вчинені працівниками поліції під час виконання ними своїх службових обов'язків або поза службою, але тим або іншим чином пов'язані з використанням працівником свого службового становища (у широкому розумінні) [42, с. 227].

О. Ігнатов зазначає, що доцільно класифікувати злочини, вчинені працівниками правоохоронних органів, також і за детермінуючими підставами, що виявляється через мотивацію та дії винного. Дотримуючись концепції, відповідно до якої рушійною силою деструктивної поведінки (детермінуючими підставами) є агресія, експансія та обман, що в реальному прояві виступають як окремо, так і в сполученні один з одним, варто за доцільне поділити весь масив злочинних посягань, що становлять цей вид злочинів, на три основні групи: 1) злочини, мотивація яких пов'язана з агресією (переважно злочини, що вчиняють працівники правоохоронного органу у сфері сімейно-побутових відносин); 2) злочини, мотивація яких пов'язана з експансією (переважно злочини, що вчиняють працівники правоохоронного органу поза сферою сімейно-побутових відносин та не пов'язані зі службовою діяльністю); 3) злочини, мотивація яких пов'язана з обманом (переважно злочини, що вчиняють працівники правоохоронного органу у зв'язку зі службовою діяльністю) [114, с. 98]. Також, можливо класифікувати злочини, вчинені працівниками органів внутрішніх справ, відповідно до диференціації суб'єкта злочину (працівника правоохоронного органу), залежно від його приналежності до тієї чи іншої служби, підрозділу. Залежно від приналежності працівника до певної служби, підрозділу, змінюється специфіка виконуваних службових

функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, якими працівники володіють відповідно до службового становища. Так, одні службові особи можуть вчинити певні злочини, інші – ні. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, крім того, буде обумовлювати не тільки різний характер злочину, але і тяжкість наслідків. За результатами проведеного дослідження встановлено, що кількість учинених злочинів, а отже, і притягнутих до кримінальної відповідальності працівників, залежить від категорії служби у поліції [112, с. 212].

Таким чином, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники поліції Національної поліції України можна поділити на групи:

1) перша пов’язана із загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. 364, 365, 367 КК України);

2) друга група пов’язана з набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди (ст. ст. 366-1, 368, 369, 369-2 КК України);

3) до третьої належать злочини, що пов’язані з вузькоспеціальною діяльністю (ст. ст. 366, 370 КК України).

За офіційними статистичними даними зловживання владою або службовим становищем складає 63 % серед усіх кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції [220; 91; 9].

Об’єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем (ч. 1 ст. 364 К України) має три обов’язкові ознаки: діяння – використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, що полягає в певних діях або бездіяльності суб’єкта; наслідки, що виявляються в завданні істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб; причинний зв’язок між діянням і

наслідками. Відсутність хоча б однієї із зазначених ознак свідчить про відсутність складу злочину, передбаченого ст. 364 КК України [4, с. 845].

Зловживання владою є вчинення службовою особою, яка постійно або тимчасово здійснює функції представника влади» умисного діяння з використанням своїх повноважень» якими вона наділена на підставі законів та інших нормативно-правових актів, всупереч інтересам служби. Зловживання службовим становищем – це, як правило, використання службових повноважень, пов'язаних із здійсненням (реалізацією) повноважень, якими службова особа наділена займаною посадою, всупереч інтересам служби [4, с. 845].

Разом з тим, як зазначає В. І. Борисов, зловживання службовим становищем матиме місце не лише при вчиненні службовою особою діяння в межах своєї компетенції, тобто діяння, пов'язаного з власними повноваженнями, але й у випадках, коли службова особа використала авторитет своєї посади, службові зв'язки, а також, можливість давати вказівки» рекомендації підпорядкованим організаціям і в силу свого службового становища могла контролювати їх виконання тощо [108, с. 49].

Під використанням влади чи службовою становища всупереч інтересам служби необхідно розуміти вчинення службовою особою таких порушень своїх службових обов'язків, які заподіюють істотну шкоду охоронюваним законом інтересам окремих громадян, державним, громадський інтересам або інтересам юридичних осіб [108, с. 50].

Поняття «інтереси служби» безпосередньо пов'язане з обсягом прав та обов'язків службової особи підприємства, установи чи організації, тобто її повноваженнями (компетенцією). Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну службу» [217] державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави. Такі особи є державними службовцями. У контексті п. 1 примітки до ст. 364 під

інтересами служби необхідно розуміти як законні інтереси конкретного підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, якому (якій) «служить» службова особа. Обов'язковим є встановлення того, яким саме законним інтересам (зокрема, інтересам окремих громадян, інтересам держави чи інтересам підприємства) заподіяна шкода діянням службової особи і яка саме (матеріальна, нематеріальна), її розмір, а також заподіяння якої шкоди іншим інтересам відвернено діянням службової особи. Питання про співвідношення інтересів держави, суспільства в цілому і окремого підприємства, установи чи організації незалежно від форми власності, його найманих працівників та інших громадян, а також інших юридичних осіб повинно вирішуватись в кожному конкретному випадку з урахуванням; зокрема, таких обставин: яка шкода заподіяна конкретним законним інтересам: яка шкода могла би бути заподіяна іншим конкретним законним інтересам, на користь яких вчинені дії службовою особою, у разі їх невчинення; яка шкода могла би бути заподіяна конкретним законним інтересам, зокрема інтересам підприємства, установи, організації, у випадку невчинення службовою особою тих дій, які вона вчинила в законних інтересах підприємства, установи чи організації за рахунок невчинення інших дій в інтересах держави, суспільства, інших юридичних чи фізичних осіб, чи навпаки [217; 298, с. 44].

Так, М. І. Хавронюк писав, що ст. 364 КК України є дуже складною в застосуванні, оскільки містить багато оціночних ознак і застосовується лише як додаткова, а тому потреби в її існуванні не існує. Її відсутність в КК цілком може компенсуватися кваліфікуючою ознакою на кшталт «вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища [294, с. 64]. Згодом правник уточнив свою позицію, вказавши на допустимість кримінальної відповідальності за умисне зловживання службовим становищем у формі порушення законодавства службовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи іншої особи; в решті

випадків «вчинення діяння службовою особою з використанням службового становища» має передбачатись як обтяжуюча ознака у статтях КК про діяння, що вчиняються службовими особами [297, с. 11]. Надалі, піддаючи критиці передбачений ст. 364 КК склад злочину, М. І. Хавронюк зазначає, що в більшості кримінальних кодексів держав Європи, крім держав СНД, не передбачено відповідальності за зловживання владою чи службовим становищем та за перевищення влади чи службових повноважень.

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто службова особа, якою може бути і працівник Національної поліції. Суб'єктивна сторона характеризується щодо діяння – прямим умислом та спеціальною метою – одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, а щодо наслідків, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 364 КК України, – умислом або необережністю [4, с. 846].

Службова особа, відповідно до положень КК України та національної доктрини кримінального права, – це спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. Законодавче визначення службової особи надано в ч. 3 ст. 18 КК України, в якій зазначено, що службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Крім того, у ч. 4 ст. 18 КК України зазначено, що службовою

особою визнаються посадові особи іноземних держав, організацій, установ чи підприємств. Також визначення службової особи міститься в п. 1 примітки до ст. 364 КК України. У даному пункті міститься вказівка на державні та комунальні підприємства і це визначення стосується суб'єкта злочину, передбаченого ст. 364, 368, 368-2, 369 КК України [149].

У злочині, передбаченому ст. 364 КК України, мета являє собою уявлення суб'єкта про той бажаний результат – одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, якого він прагне досягти як шляхом її погодженого переходу, так і без нього, що визначає спрямованість діяння.

Об'єктивна сторона прийняття пропозиції обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ч. 1 ст. 368 КК України) передбачає такі альтернативні дії службової особи: прийняття пропозиції неправомірної вигоди; прийняття обіцянки такої вигоди; одержання неправомірної вигоди; прохання надати таку вигоду.

Об'єктивна сторона пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі (ч. 1 ст. 369 КК України) характеризується трьома альтернативними діями: пропозицією надати неправомірну вигоду; обіцянкою надати неправомірну вигоду; наданням такої вигоди за вчинення чи не вчинення службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Кваліфікуючою ознакою злочину (ч. 2 ст. 369 КК України) є вчинення діянь повторно. Особливо кваліфікований склад має місце в разі вчинення діянь, передбачених частиною 1 або 2 цієї статті, якщо неправомірна вигода надавалася службовій особі, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 369 КК України); вчинення діянь, передбачених частиною 1, 2 або 3 цієї статті, якщо неправомірна вигода надавалася службовій особі, яка займає особливо

відповідальне становище, або організованою групою чи її учасником (ч. 4 ст. 369 КК України).

Особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 369 КК України, якщо для цього існують підстави та умови, визначені в ч. 5 ст. 354 КК України.

Наприклад, оперативники УВБ Головного управління Національної поліції в Київській області спільно з УСБУ та прокуратурою затримали патрульного поліцейського, який привіз хабар до Києва у Департамент поліції. Напередодні в одному з відділень поліції Київської області співробітники інспекції провели перевірку особового складу. За виявленні недоліки такому патрульному поліцейському загрожувало дисциплінарне стягнення. Посадовець запропонував «вирішити» питання за тисячу гривень і 20 літрів пального. Посадовця затримали в момент передачі грошей та талонів на пальне [122].

Предметом *незаконного збагачення* є активи у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Відповідно до п. 2 примітки до ст. 368-5 КК, активи у значному розмірі в цій статті включають: грошові кошти; інше майно; доходи від грошових коштів і майна. Їх розмір (вартість) має перевищувати 1 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Доходи від грошових коштів і майна – це поняття, що широко застосовується як у загальному, економічному розумінні, так і на побутовому рівні. Під такими доходами часто розуміють загальну суму фінансових надходжень, що отримує суб’єкт унаслідок якої-небудь діяльності (виробничої, комерційної, посередницької тощо), або різницю між виручкою від реалізованої продукції, виконаних робіт і наданих послуг, та матеріальними і прирівняними до них витратами (зокрема, існують доходи від реалізації, інші операційні доходи, доходи від участі в капіталі, інші фінансові доходи, надзвичайні доходи).

Об’єктивна сторона незаконного збагачення (ч. 1 ст. 368-5 КК України) характеризується двома альтернативними діями, які вчиняє особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами: набуттям таких активів у власність; передачею нею таких активів будь-якій іншій особі.

Набуття у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, – це отримання їх особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, безпосередньо для себе особисто, для власних потреб. При цьому зазначені активи можуть отримуватись як у результаті їх надання, вручення, передавання, дарування іншою особою (особами), так і шляхом вчинення дій, спрямованих на незаконне збагачення самим суб’єктом злочину.

Особливість реалізації працівниками поліції Національної поліції службових повноважень полягає в тому, що вони не завжди чітко регламентовані, а закріплені в розгалуженій системі відомчих нормативно-правових актів, що постійно змінюється. Так, наприклад, у нормативно-правових актах відсутній чіткий перелік службових повноважень начальників територіальних підрозділів поліції Національної поліції (та їх заступників за лініями роботи), що зумовлює труднощі у запобіганні таким злочинам підрозділами внутрішньої безпеки Національної поліції України фактів зловживання владою або службовим становищем цією категорією керівників.

Однією з особливостей службових зловживань працівників поліції Національної поліції вважається їх поєднання з іншими, спорідненими та супутніми злочинами, зокрема несанкціонованими діями з інформацією, що оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп’ютерах), автоматизованих системах, комп’ютерних мережах або зберігається на носіях

такої інформації, особою, яка має право доступу до неї (ст. ст. 361-2, 362 КК України) (19,4 %); незаконними діями з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами (ст. ст. 307–309 КК України) (19,1 %); порушенням недоторканості приватного житла (ст. 162 КК України) (16,9 %); приховуванням злочинів (ст. 396 КК України) (16,2 %) тощо.

З метою створення уявного благополуччя в роботі та штучного покращання показників працівники поліції продовжують удаватися до службових підроблень адміністративних протоколів, матеріалів кримінальних проваджень, висновків експертиз. Службове підроблення – це майже кожний третій службовий злочин і майже кожний п’ятий – із загального масиву кримінальних проваджень щодо працівників поліції. Здебільшого працівники Національної поліції учиняють службове підроблення в таких формах: внесення до автоматизованих баз даних та статистичних обліків неправдивих відомостей про рух матеріалів кримінального провадження; складення фіктивних протоколів огляду та вилучення речового доказу; підроблення протоколів про адміністративні правопорушення; незаконна видача дозволів на придбання та зберігання зброї, реалізація добровільно зданої зброї, привласнення одержаних коштів; підроблення матеріалів кримінальних проваджень; безпідставна видача довідок за фактом вчинення злочину для отримання страхового відшкодування; видача паспорта з порушенням порядку; незаконна реєстрація автотранспорту; безпідставне вилучення металобрухту та підроблення документів про подальше місце його знаходження.

Категорія офіційного документа, який при цьому підробляють, залежить від органу чи підрозділу внутрішніх справ, у якому працює особа, яка вчиняє злочин. В одних випадках таке підроблення вчиняється з метою покращення показників в роботі, а в інших – з метою отримання незаконної винагороди, тобто з корисливих мотивів.

Нерідко службові зловживання поєднуються з незаконними діями з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами (ст. 307 КК України). Кримінальне правопорушення здебільшого вчиняється у формі виготовлення, придбання, зберігання чи збуту наркотичних засобів зацікавленими працівниками оперативних підрозділів з використанням влади або службового становища.

Працівники УВБ поліції Львівської області отримали інформацію щодо місцевого патрульного, який здійснював незаконні оборудки з наркотичними речовинами. Після проведеної перевірки факт зловживання службовим становищем та збут наркотиків вищезазначеним працівником поліції було підтверджено та задокументовано. За цими матеріалами прокуратура області розпочала щодо лейтенанта поліції кримінальне провадження за ч. 2 ст. 364 та ч. 3 ст. 307 КК України [119].

Також небезпечним кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції, є діяння, передбачене ст. 365 КК України («Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»). Перевищення влади або службових повноважень є умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб [149].

Перевищення влади має місце у випадках, коли працівник правоохоронного органу як представник влади при виконанні наданих йому повноважень виходить за їх межі або діє незаконними методами; перевищення службових повноважень – коли він при здійсненні наданих йому організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій виходить за їх межі або застосовує при цьому методи, заборонені законом.

Для застосування ст. 365 КК України необхідно, щоб дії працівника правоохоронного органу були зумовлені його відповідним службовим становищем і перебували у зв'язку з владними та службовими повноваженнями щодо потерпілого. За відсутності такого зв'язку дії винуватого підлягають кваліфікації за статтями, що передбачені іншими розділами Особливої частини КК України [4, с. 857].

При перевищенні влади або службових повноважень працівник правоохоронного органу вчиняє те чи інше діяння по службі, яке не обумовлено його правами чи повноваженнями. Саме ця риса передусім відрізняє даний злочин від зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), при вчиненні якого службова особа (у тому числі працівник правоохоронного органу) діє чи утримується від дії в межах своєї компетенції, використовуючи її всупереч інтересам служби. Також, на відміну від злочину, передбаченого ст. 364 КК України, аналізований злочин не може виявлятись у бездіяльності, отже, його об'єктивна сторона характеризується лише вчиненням працівником правоохоронного органу дії (дій) [4].

За матеріалами працівників УВБ Національної поліції Хмельницької області прокуратурою розпочато кримінальне провадження за ч. 3 ст. 365 та ч. 3 ст. 368 КК України відносно групи службових осіб з числа керівництва обласного Управління поліції. Під час проведення оперативних заходів працівники внутрішньої безпеки встановили, що керівники поліції у Хмельницькій області створили корупційну схему щодо привласнення палива, яке за документами призначалося на потреби ввіреного підрозділу. Для заправки службового транспорту правоохоронців регіону, з відома цих посадовців, бензин та дизпаливо виділялися в кілька разів менше, ніж фіксувалося у накладних. Залишки палива збувалися фізичним особам, а виручені кошти розподілились між співучасниками [123].

Якщо працівник правоохоронного органу перевищив владу або службові повноваження з метою запобігання шкідливим наслідкам, які є більш значними, ніж фактично заподіяна шкода, та які не можна було відвернути іншими засобами, то відповідно до ст. 39 КК України його дії як вчинені в стані крайньої необхідності не можуть бути визнані злочинними. Питання про відповідальність працівника правоохоронного органу, який перевищив владу або службові повноваження на підставі наказу чи розпорядження керівника, що призвело до шкідливих наслідків, вирішується з урахуванням вимог ст. 41 КК України, а про відповідальність за перевищення влади або службових повноважень в умовах виправданого ризику – з огляду на положення ст. 42 КК України.

Наприклад, до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції надійшла інформація про те, що патрульний інспектор побив затриманого. Інцидент трапився у м. Запоріжжя. Як встановили працівники обласного управління внутрішньої безпеки, 24-річний інспектор поліції заступив на службу. Під час патрулювання він з колегою виїхав на один з викликів, де на місці події затримали 40-річного місцевого жителя за вчинення ним дрібного хуліганства. Чоловікові одягли кайданки та доставили до відділу поліції для складання відповідних адміністративних протоколів. У приміщенні відділку патрульний ударив затриманого в обличчя, а потім – по ногах. Подія була зафіксована на одну з камер відеоспостереження, встановлену у відділі поліції. За висновком судово-медичної експертизи, в результаті побиття чоловік отримав легкі тілесні ушкодження. Слідчим відділом прокуратури Запорізької області за перевищення службових повноважень відносно інспектора поліції розпочато кримінальне провадження [124].

Умисне заподіяння смерті чи тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу кваліфікується за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 365 КК України та

однією з таких статей КК України (ст. ст. 112, 115, 121, 348, 379, 400 КК України). Умисне вбивство чи умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вчинене працівником правоохоронного органу при перевищенні меж необхідної оборони, кваліфікується за статтями 118 або 124 КК України. Необережне спричинення працівником правоохоронного органу при перевищенні влади або службових повноважень смерті, тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження потерпілому кваліфікується за відповідною частиною ст. 365 КК України та ст.ст. 119 або 128 КК України [4, с. 860].

Згадані вище приклади не охоплюють усіх можливих форм зловживань владою або службовим становищем, оскільки вид цього злочину та формула кваліфікації зрештою залежать від специфіки діяльності поліції, а також від характеру виконуваних патрульним службових обов'язків.

До корупційних законодавець відносить такі конкретні злочини, про які йдеться в примітці до ст. 45 КК України (нижче наведено їх послідовний перелік, в якому розмежовано ті посягання, що є корупційними лише у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, і ті, для яких такої специфічної умови законодавцем не передбачено): 1) привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); 2) нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України); 3) викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК України); 4) викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України); 5) викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання

службовим становищем (ст. 312 КК України); 6) викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 КК України); 7) порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК України); 8) підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України); 9) викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України); 10) зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); 11) зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК України); 12) зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365^2 КК України); 13) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України); 14) незаконне збагачення (ст. 368^2 КК України); 15) підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368^3 КК України); 16) підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України); 17) пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України); 18) зловживання впливом (ст. 369^2 КК України); 19) викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України).

Очевидно, що законодавче визначення корупційних злочинів надано не в контексті їх широкого опису з розкриттям специфічних ознак, а шляхом

перерахування конкретних статей КК України, у яких встановлено відповідальність за вчинення таких суспільно небезпечних посягань. Отже, колом корупційних злочинів охоплюються певні суспільно небезпечні посягання, які передбачено 19 статтями КК України, тобто законодавець навів їх вичерпний перелік.

Щодо ознак корупційних злочинів, то, на думку В. М. Киричка, корупційним злочинам водночас властиві дві групи ознак: склад злочину, передбаченого КК України; ознаки корупційного правопорушення [130, с. 14]. Аналогічної думки дотримується й І. Є. Мезенцева, стверджуючи, що під корупційним злочином законодавець розуміє передбачене в Особливій частині КК України суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення [182, с. 76]. Погоджуючись з цим, варто уточнити, що типовими ознаками корупційного злочину є: 1) суспільна небезпечність; 2) протиправність; 3) наявність діяння, що містить ознаки корупції, зміст якої розкрито у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [26, с. 792; 219]; 4) вчинення його спеціальним суб'єктом – особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. Передусім суб'єктами корупційних злочинів є службові особи як публічного, так і приватного права, та особи, які надають публічні послуги, хоча також суб'єктами зазначених злочинів можуть бути працівники підприємств, установ чи організацій, які не є службовими особами, та загальні суб'єкти; 5) наявність виключно умислу (умисної форми вини); 6) караність.

Отже, у теоретичному плані під корупційними злочинами треба розуміти передбачені Кримінальним кодексом України суспільно небезпечні та карані умисні діяння, що містять ознаки корупції та вчиняються спеціальними суб'єктами.

Існують різні підходи щодо класифікації корупційних злочинів за чинним Кримінальним кодексом України. Загалом, під класифікацією злочинів (у т.ч.

корупційних) слід розуміти їх поділ на групи (категорії) залежно від того чи іншого критерію [6, с. 59].

Залежно від послідовності групування корупційних злочинів у примітці до ст. 45 КК України та вчинення чи не вчинення їх шляхом зловживання службовим становищем, усі корупційні злочини можна поділити на два види:

1) учинені шляхом зловживання службовим становищем (ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України);

2) окремі корупційні злочини у сфері господарської діяльності, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також у сфері службової діяльності й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України) [339, с. 162].

За критерієм підслідності, про яку йдеться у ст. 216 КПК України, можна виділяти такі види корупційних злочинів: ті, досудове розслідування за якими здійснюють слідчі органів Національної поліції; ті, досудове розслідування за якими здійснюють слідчі органів безпеки; ті, досудове розслідування за якими здійснюють слідчі Державного бюро розслідувань; ті, досудове розслідування за якими здійснюють детективи НАБ України [150].

Учинення особою будь-якого корупційного злочину спричиняє низку негативних кримінально-правових наслідків:

1. При звільненні особи від кримінальної відповідальності. Зокрема, така особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України).

2. При призначенні покарання. Зокрема, такій особі не може бути призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України).

3. При звільненні від покарання та його відбування. Зокрема, така особа не може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України, навіть якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

4. При знятті судимості. Зокрема, зняття судимості до закінчення строків, зазначених у ст. 89 Кодексу, не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні злочини (ч. 2 ст. 91 КК України).

Таким чином, злочини у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції – це суспільно небезпечні протиправні діяння, передбачені розділом XVII Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, що посягають на нормальну діяльність правоохоронних органів та вчиняються громадянами України, які склали Присягу поліцейського, проходять службу на відповідних посадах у патрульній поліції і яким присвоєно спеціальне звання поліції під час виконання ними службових обов'язків. Зазначені суспільно небезпечні діяння поділяються на ті, що пов'язані із загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. ст. 364, 365, 367 КК України) та на ті, що пов'язані із набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди (ст. ст. 366-1, 368, 369, 369-2 КК України); до третьої належать злочини, що пов'язані із спеціальною діяльністю (ст. ст. 366, 370 КК України). Залежно від категорії посади (служби, підрозділу) змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, якими працівники володіють відповідно до службового становища. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, крім того, буде обумовлювати не тільки різний характер злочину, але і тяжкість наслідків.

Щодо другої групи злочинів, так званих «інших», то варто зазначити, що до цієї групи входять злочини, що не пов'язані з прямим виконанням працівниками органів своїх службових обов'язків. Це вбивства (ст. ст. 115, 117,

118 КК України), тілесні ушкодження (ст. ст. 121, 124, 125 КК України), зґвалтування (ст. ст. 152, 154 КК України), крадіжки (ст. 185 КК України), грабежі (ст. 186 КК України), розбої (ст. 187 КК України), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 296 КК України), хуліганство (ст. 286 КК України) та інші. До наведеного переліку входять як злочини проти особи, так і злочини проти власності, статевої свободи, громадського порядку тощо. Тобто зазначені кримінально карані діяння об'єднані не за родовими об'єктами, а лише за однією ознакою – суб'єктом злочину, яким у цьому випадку виступає працівник поліції Національної поліції України.

Системоутворюючою властивістю, що поєднує корисливий мотив і злочинне його досягнення, виступає інваріантна кримінальна діяльність працівників поліції у своєму розвитку, де корисливий мотив визначає характер, зміст і природу, а корупційна форма його реалізації конкретизує спрямованість цієї специфічної злочинної діяльності. Таким чином, злочини у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники поліції можна визначити як антисоціальне явище й відносно масове суспільно-небезпечне збагачення, що проявляється у вчиненні злочинів у сфері службової діяльності.

Як висновок зазначимо, на шляху реалізації проголошеного в Україні стратегічного курсу на європейську інтеграцію, упровадження задекларованих у нормах національного й міжнародного права гарантій охорони прав і свобод людини та громадянина пріоритетними є оптимізація засад функціонування органів і підрозділів Національної поліції, удосконалення правового статусу поліцейських. Важливу роль у цьому відіграють заходи, спрямовані на запобігання вчиненню поліцейськими кримінальних правопорушень. Злочини у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, є сегментом корупційних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів. Серед чинників, що сприяють поширенню таких діянь у поліції та їх

латентності, головними варто визнати недостатньо чітку регламентацію службових повноважень груп кадрів і категорій персоналу, приховування слідів як самими правопорушниками, так і їх безпосередніми керівниками, а також зв'язок службових зловживань з іншими категоріями правопорушень, до яких можуть бути причетні потерпілі та інші зацікавлені особи. Забезпечення належного стану дисципліни та законності серед особового складу поліції ґрунтується на стратегії випередження, що полягає у проведенні комплексу заходів, спрямованих на виявлення, запобігання й припинення корупційних, злочинних та інших протиправних діянь у поліцейських колективах.

1.3 Міжнародно-правові засади та зарубіжний досвід протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються поліцейськими

Проблеми зміцнення правопорядку, запобігання злочинам були і залишаються одними з найнагальніших у суспільстві. Не випадково за всю історію свого розвитку людство намагалось у всілякий спосіб боротися проти проявів, що суперечили загальноприйнятим поняттям про мораль, співіснування, громадську безпеку та порядок. З виникненням держави протидія злочинності, забезпечення дотримання громадянами встановлених норм поведінки стали одними з основних її функцій. Зокрема, почали формуватися обов'язкові для виконання кожним членом суспільства правові норми та приписи у найрізноманітніших сферах людських взаємин, визначалися вчинки, що вважалися державою суспільно небезпечними і засуджувались громадськістю.

Сучасний етап становлення і розвитку державності в Україні характеризується істотними змінами в соціальних, економічних і політичних сферах, формуванням національного законодавства. Важливим етапом для

поглиблення процесів розбудови правової держави, її подальшого цивілізованого розвитку є закріплення в Конституції України пріоритету прав і свобод людини, гарантії їх реалізації, охорони та захисту. Визначивши їх як найвищу соціальну цінність [149], наша держава приєдналася до європейського і світового бачення цієї проблеми, створила відповідні передумови для її вирішення у всіх сферах взаємин особи і суспільства, громадянина і держави.

Захист прав і свобод людини державою здійснюється цілою системою спеціальних правоохоронних органів, наділених компетенцією охорони урегульованих правом суспільних відносин, покликаних забезпечувати правопорядок і внутрішню безпеку в суспільстві, вживати до правопорушників різноманітні форми виховання, переконання і примусу. Для того, щоб ці владні структури успішно виконували покладені на них завдання, надто гостро постає проблема радикального покращення їхньої діяльності, розробки та втілення системи ефективних заходів, які б гарантували дотримання і виконання нормативно-правових приписів з боку органів державної влади та їх службових осіб. За цих умов особливої ваги набувають питання активної протидії як свавіллю безвладдя, так і свавіллю з боку влади, поглиблення демократії, гуманізму та зміцнення законності в правоохоронній діяльності. Єдиним засобом діяльності правозахисних структур, реалізації покладених на них державою функцій, а також здійснення як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії між ними для ефективної боротьби з антигромадськими проявами має стати закон. Це особливо підкреслює його чільну роль у забезпеченні правопорядку і водночас є важливою передумовою для формування громадянського суспільства, справді правової держави, якою прагне бути Україна [24, с. 168–169].

Демократичні перетворення, що нині відбуваються в Україні, супроводжуються складними процесами реформування політичних, економічних і правових відносин. Сучасні тенденції розвитку Національної

поліції України свідчать про безсумнівний пріоритет людського фактору і показують, що поряд з удосконаленням структури, технічної модернізації правоохоронної системи все більша увага концентрується на підвищенні якісного рівня кадрів, розвитку нових форм правоохоронної роботи і управління цим процесом, вдосконаленні системи стимулювання і оцінки діяльності співробітників, як одного з вирішальних факторів спонукання працівника до ініціативи, самовдосконалення, професійного зростання. Саме тому одним з пріоритетних напрямів діяльності в системі Національної поліції України була і залишається робота з кадрами.

Порівняльно-правовий (компаративний) аналіз антикорупційних ініціатив у різних країнах є необхідними не лише з наукового, а й з практичного погляду. Наше дослідження спрямоване на виявлення особливостей національної антикорупційної політики (стратегії) для визначення напрямів можливого використання позитивного досвіду, накопиченого за кордоном, у вітчизняному правовому полі, зокрема для протидії корупційним правопорушенням у діяльності державних службовців. З цією метою проаналізовано, насамперед, заходи протидії корупції у країнах, у яких, за оцінками впливових міжнародних експертних груп, досягнуто найбільш вагомих успіхів у цій справі.

Протидія зловживанням владою або службовим становищем вважається одним з виявів корупції і тому заходи протидії слід застосовувати в комплексі з антикорупційними заходами. До того ж не в усіх державах виокремлюють зловживання владою або службовим становищем. За законодавством більшості зарубіжних країн такі діяння охоплюється загальним поняттям «корупція». На підставі порівняльного аналізу законодавства ФРН, Італії, Франції та інших держав зроблено висновок про необхідність виключення з КК України загального виду перевищення службових повноважень як такого, що охоплюється більш загальним видом зловживання службовими повноваженнями і встановлення кримінальної відповідальності лише за таке

перевищення, що супроводжується застосуванням насильства.

Антикорупційні заходи в зарубіжних країнах здебільшого подібні між собою. Це пояснюється як процесами інтеграції законодавства, активною міжурядовою координацією заходів протидії правопорушенням з ознаками корупції, так й обміном досвіду проведення конкретних антикорупційних заходів. Це стосується передусім країн-членів Євросоюзу, хоча в кожній країні все ж таки залишаються специфічні риси, з огляду на особливості їх розвитку, правові традиції, ментальність і ступінь активності громадян [202; 262, с. 75–76].

Ураховуючи актуальність забезпечення захисту системи правоохоронних органів від корупції, на 71-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу, яка проходила 2002 р. у Камеруні, прийнято Загальні стандарти боротьби з корупцією у поліцейських підрозділах і службах, спрямованих на забезпечення чесності, непідкупності та етичної поведінки працівників поліції при виконанні ними функцій з охорони правопорядку, сприяння розробленню у кожній країні-члені Інтерполу заходів, необхідних для попередження, виявлення, покарання та викорінення корупції у поліції, а також притягнення корумпованих працівників поліції до відповідальності [206, с. 47-61]. Поняттям «корупція», з огляду на згадані стандарти, охоплюються усі форми зловживання владою або службовим становищем, про які йдеться у Кримінальному кодексі України [156, с. 36].

Іншим міжнародним нормативно-правовим актом антикорупційного спрямування вважається Декларація про державну службу, прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи 1979 р. (резолюція № 690). У ній викладено правила проходження державної служби. Визначено чіткий порядок виконання наказу та порядку віддання розпоряджень від керівників підлеглим, а також етичні положення, яких мають дотримуватися працівники відомств різних країн, зокрема: державний службовець повинен діяти чесно,

неупереджено з почуттям особистої гідності, утримуватись від корупції та рішуче протидіяти їй; державний службовець повинен виконувати вказівки, які віддані належним чином його вищим начальником, але він повинен утримуватись від виконання вказівок, якщо йому відомо або має бути відомо про те, що вони незаконні; жодні кримінальні та адміністративні заходи покарання не можуть бути застосовані до державного службовця, який відмовився виконувати незаконний наказ; державний службовець повинен нести особисту відповідальність за свої дії, а також за незаконні дії або бездіяльність, учинені за його вказівкою; повинна існувати можливість встановлення керівника, який відповідатиме за дії або бездіяльність того чи іншого працівника [206, с. 47−61].

Причини корупції в органах державної влади інших країн здебільшого подібні. Відповідно до аналізу, проведеного Н. П. Матюхіною, факти корупції серед державних службовців частіше трапляються в тих підрозділах, де відсутній належний контроль за діяльністю підлеглих [181, с. 110].

Наголошується на існуванні двох типових корупційних схем. Перша з них організована за принципом «знизу-догори». За цією схемою зв’язків нижчі за посадою службовці державних органів одержують неправомірну вигоду й діляться нею зі своїми керівниками як безпосередньо, так і опосередковано, зокрема через систему купівлі посад. До того ж така система передбачає невтручання керівника в діяльність підлеглих. Підґрунтям корупції у державних органах за такої схеми є наявність у службовців нижньої ланки владних та контролюючих повноважень над бізнесовими підприємствами, у тому числі над тими, які діють у нелегальний (напівлегальний) спосіб. Вище керівництво зазвичай не втручається у діяльність своїх підлеглих. Сутність другої схеми, організованої за принципом «згори-донизу», полягає у тому, що корумпований керівник «купує» у своїх підлеглих мовчання, підтримку, а також їх сприяння. Такі керівники нерідко свідомо поблажливо ставляться до службових

зловживань своїх підлеглих.

Характер антикорупційних заходів, запроваджених в органах державної влади інших країн, залежить, насамперед, від типових способів учинення корупційних діянь. Так, наприклад, у Польщі (як нині й в Україні) державний службовець щороку заповнює так звані «декларації власності», в яких оприлюднює відомості про свої доходи та майно. Нині в країні діє нова Антикорупційна стратегія (на 2017–2020 рр.) з метою посилення співробітництва між державними органами, покращення законодавства з метою більш ефективної боротьби з корупційними злочинами, виконання вимог міжнародних організацій щодо криміналізації корупції. У межах реалізації антикорупційної політики в кадровому менеджменті з метою зменшення впливу корупційних чинників на діяльність осіб, які призначатимуться на посади, пов’язані з прийняттям управлінських рішень, розподілом ресурсів, проведенням закупівель, наданням адміністративних послуг тощо, в Міністерстві юстиції України, з огляду на досвід польських колег, опрацьовують питання щодо визначення переліку посад з підвищеним корупційним ризиком. Зазначений перелік після затвердження Міністром юстиції буде передано до Національного агентства з питань запобігання корупції для затвердження. На сьогодні відсутні єдині підходи до формування такого переліку, що не дає можливості однозначно і вичерпно скласти його.

У разі виникнення підозри щодо державного службовця в учиненні корупційних діянь Служба внутрішньої безпеки поліції Угорщини ініціює перевірку джерел походження його коштів або майна. Практикується створення мобільних груп з числа працівників підрозділів безпеки державних органів. Таким групам надано право здійснювати планові та позапланові перевірки підрозділів поліції будь-якого рівня (місцевого, регіонально чи центрального).

Створення свого часу в системі МВС України постійно діючих мобільних груп з моніторингу дотримання прав і свобод людини в діяльності органів

державної влади (наказ МВС України від 31 червня 2006 р. № 894) стало помітним кроком у реалізації ідеї громадського контролю над державними органами. Але діяльність таких груп, впроваджена з ініціативи керівництва МВС, за відсутності відповідного законодавчого поля, виглядала як «добра воля» відомства. Така ситуація призводила до того, що «на місцях» діяльність мобільних груп не завжди підтримувалась належним чином, а відтак, у кожному конкретному регіоні робота залежала від ставлення місцевого керівництва державного органу, яке або сприяє роботі мобільної групи, або навпаки [24, с. 172].

У Словаччині низкою наказів Міністра внутрішніх справ і Президента поліції затверджено перелік видів діяльності, якими заборонено займатися працівникам поліції. У ФРН запроваджено «Антикорупційний кодекс», у якому чітко прописані сфери діяльності поліцейського, в яких високі ризики корупції, наведено ознаки корупційної поведінки та визначено порядок дій у разі спокуси до вчинення корупційного діяння.

Важливу роль у боротьбі з корупцією у ФРН відіграє Федеральне кримінальне відомство. Цей поліцейський орган розробляє стратегію, тактику та методику боротьби з корупцією й організованою злочинністю, здійснює координацію зусиль німецької поліції. Привертає увагу такий факт: оприлюднюючи поліцейську статистику за 2004 р., рада міністрів внутрішніх справ ФРН відзначила зменшення кількості виявлених фактів службових злочинів, у тому числі хабарництва та корупції, назвавши таку ситуацію «загрозливою для суспільства», і звинувативши своїх підлеглих у неефективності боротьби з корупційними правопорушеннями. З оприлюднених даних доцільно звернути увагу на те, що у відсотковому співвідношенні корупціонерів за галузями 7,9 % припадає на державну службу, і це є третій за кількістю виявлених випадків показник після будівництва (25,6 %) та охорони здоров’я (15,8 %) [262, с. 87−88; 260].

Крім Федерального кримінального відомства, завдання виявлення та попередження фактів корупції серед державних службовців Німеччини покладається на найбільш досвідчених керівників, які мають право проводити службову перевірку інформації про корупцію серед державних службовців, яка надходить з різних джерел, у тому числі анонімних. Кількість таких керівників обмежена і береться у відношенні один на 700 працівників. Матеріали перевірок після їх завершення доповідаються першому керівникові для вжиття заходів. У разі підтвердження у діях державного службовця корупційного злочину матеріали направляються до прокуратури для відповідного реагування, а саму особу звільняють з державної служби [139, с. 4−5].

Слушною для ознайомлення є практика німецького кримінального процесу з використання як доказів повідомлень секретних джерел оперативно-розшукової діяльності про вияви корупції. Таке використання можливе двома способами: по-перше, шляхом допиту державного службовця про те, що йому відомо зі слів секретного агента, який залишається для суду анонімним; по-друге, шляхом допиту самого секретного інформатора без розкриття учасникам процесу його особи. Водночас для змагального типу процесу обидва ці способи неприйнятні, оскільки перший з них порушує принцип безпосередності, а другий – принцип рівності сторін. Цим, зокрема, пояснюється обмеженість використання відомостей секретних джерел лише деякою категорією справ [126, с. 127].

Разом із застосуванням каральних заходів до корупціонерів серед державних службовців Німеччини пріоритетним засобом запобігання є профілактика корупції серед них. Антикорупційні профілактичні заходи дають можливість не лише протидіяти корупції, а й запобігати вчиненню державними службовцями інших правопорушень. У розробленому та введеному в дію на землі Нижня Саксонія Антикорупційному кодексі, визначено сфери діяльності державного службовця, у яких можливі прояви корупції, наведені ознаки

корупційної поведінки, вказано наслідки вчинення корупційного діяння державним службовцем. До того ж цим Кодексом визначено порядок дій державного службовця на випадок спокуси до вчинення корупційного діяння.

Дієвим засобом запобігання корупції на державній службі визнано проведення просвітницької роботи. У податкових органах Італії питання антикорупційної профілактики вивчаються на спеціальних курсах. Практикуми з питань корупції звичне явище у державних органах Великої Британії, Данії, Молдови та Польщі, водночас, особливу увагу приділяють підготовці державних службовців до дій у разі провокування хабарів або примушування до вчинення інших протиправних дій.

Жорсткі заходи боротьби з корупцією у державних органах США, спричинені скандалами, що відбувалися за безпосередньої участі державних службовців [86, с. 29]. За висновками американських дослідників, однією з найважчих перепон у боротьбі з корупцією є широко розповсюджений «кодекс мовчання». За висновками американських дослідників, згаданий вище та широко розповсюджений на державній службі «кодекс мовчання» (у нашій інтерпретації – «кругова порука») є однією із найважчих перепон у боротьбі з корупцією в органах державної влади. Дослідження виявили, що 75 % державних службовців відмовляються давати свідчення в суді, якщо стануть свідками отримання хабаря іншими посадовцями. Подібне явище, як відомо, існувало в діяльності працівників міліції нашої країни, що підтверджується результатами опитування колишніх працівників міліції (59,7 % опитаних працівників міліції молодшого начальницького складу, 42,2 % середнього та 32,7 % старшого начальницького складу не доповіли б керівництву про відомий їм факт зловживання свого колеги, а ще 24,2, 41,2 та 33,5 % працівників відповідних категорій не визначилися з відповіддю на це запитання) [262, с. 81−82].

Працівники державних органів США, які визнані винуватими у вчиненні

злочинів і правопорушень, несуть відповідальність, передбачену спеціальними кримінально-правовими нормами. Додатковими видами покарання є позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю та конфіскація майна. Якщо працівник державного органу під час виконання службових обов'язків вчинює вимагання чи замах на такі дії, то це карається штрафом або тюремним ув'язненням на строк до трьох років, або обома покараннями разом [247].

У США створено систему протидії та контролю корупції серед поліцейських. Її суть полягає в тому, що поліцейські відомства з особливою увагою ставляться до питання свого кадрового забезпечення. Для кандидатів на службу всіх рівнів встановлено високі моральні стандарти та досить жорсткі правила поведінки й дисципліни. Запроваджено суворий добір кандидатів на службу, який передбачає перевірку на детекторі брехні. У Федеральному бюро розслідувань, одним із головних завдань якого є боротьба з корупцією, практикується постійне переміщення співробітників з однієї ділянки на іншу, щоб зменшити можливість зрощування з місцевими органами та організованою злочинністю [262, с. 82; 240, с. 186]. Слід звернути увагу на ще один антикорупційний захід, запроваджений у США, а саме випуск спеціального журналу «Національний бюлетень негідної поведінки», у якому поряд із прикладами жорстокості, невжиття необхідних законних заходів, спрямованих на припинення правопорушення, публікується інформація про корупційні діяння в органах державної влади [52, с. 115−121]. Цей досвід варто використати і в нашій країні. Ми вважаємо, що у відомчих друкованих засобах масової інформації доцільно запровадити рубрику, у якій періодично висвітлювати приклади зловживання та вчинення державними службовцями відповідних органів правопорушень з ознаками корупції, їх наслідки та відповідальність.

Країною з низьким рівнем корупції у сфері службової діяльності

вважається Велика Британія. На відміну від традиційних для цієї країни правових принципів, антикорупційні закони зобов'язують службових осіб доводити свою невинуватість стосовно корупційних правопорушень (тобто у правовій системі «колиски демократії» Великої Британії щодо корупційних діянь закріплено принцип презумпції винуватості). З метою протидії корупції у країні створено автономні підрозділи, головним завданням яких є пошук та притягнення до відповідальності державних службовців, винних у вчиненні корупційних правопорушень. Для викриття та доказування корупційних діянь спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки вживають різноманітних заходів та застосовують методи, зокрема, проводять таємні операції, опитування, збирають відомості як від постійних інформаторів, так і з інших джерел, які надають повідомлення у конфіденційній формі. Після уточнення оперативних даних за санкцією відповідного начальника проводиться подальше поглиблене розслідування. У процесі слідства вирішується питання про початок кримінального переслідування або притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності [197, с. 119]. Ці спеціалізовані підрозділи (аналог вітчизняних підрозділів внутрішньої безпеки), що займаються винятково справами, пов'язаними з корупційними правопорушеннями, мають найвищий рівень матеріального забезпечення та фінансування. Ефективність їх діяльності визначається результативністю розгляду кримінальних проваджень, а також кількістю державних службовців, покараних за корупційні правопорушення.

Завдяки злагодженій антикорупційній «стратегії профілактики» у Великій Британії системно вивчаються потенційні кандидати на посади до органів державної влади, створюючи системи захисту інформації та обмеження доступу до них сторонніх осіб. Водночас значна увага приділяється етичному вихованню як одному з компонентів запобігання виявам корупції серед державних службовців [154, с. 143; 240, с. 186].

У США та Великій Британії розвинута мережа громадських об'єднань, які

уповноважені здійснювати нагляд за розслідуванням діянь з ознаками корупції в органах державної влади. На нашу думку, необхідно звернути увагу на досвід цих країн у здійсненні контролю за поведінкою державних службовців з боку громадських об'єднань та відповідного реагування в разі вчинення ними службових зловживань чи інших протиправних діянь [324]. Питання ефективності системи громадського контролю у нашій країні, сприяння громадян у викритті корупційних діянь та протидії проявам корупції, а також формування у суспільній свідомості непримиренності до подібних фактів, досліджувала О.Д. Макарєєва. За висновками авторки, роль громадських інститутів в Україні дуже слабка, хоча нині в Україні існує близько 200 неурядових організацій антикорупційного спрямування [170, с. 25−32]. Діяльність громадських об'єднань антикорупційного спрямування буде сприйматися належним чином лише в разі їх реальної незалежності від зовнішнього впливу. У разі одержання певною правозахисною організацією інформації щодо правопорушень з ознаками корупції така інформація має бути передана до відповідного правоохоронного органу, який за підсумками внутрішнього розслідування повинен проінформувати представників цієї організації. Якщо суб'єкт боротьби з корупцією не вжив усіх можливих заходів, спрямованих на притягнення порушника до відповідальності, то таку інформацію про правопорушення з ознаками корупції необхідно оприлюднювати в засобах масової інформації [262, с. 86−87]. Результатом Революції гідності стала більш активна участь громадськості в антикорупційній діяльності.

Доцільно звернути увагу на антикорупційне законодавство інших країн Європи, які також мають високі показники протидії корупції. Порівняно з уже розглянутими країнами, у яких антикорупційні заходи мають більшою мірою превентивний характер, законодавство таких держав Західної Європи як Бельгія, Норвегія, Австрія, Франція містять норми, спрямовані на притягнення

порушників до відповідальності за вчинення корупційних діянь [285, с. 163−173; 286, с. 127−134; 284, с. 198; 296].

Досвід Грузії, де відносно не так давно проведено реформу в сфері кримінальної юстиції і прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс, частково було запозичено Україною. Закон Грузії не містить поняття «викривачі». Натомість у ньому закріплено низку положень, з яких можна зробити висновок про ті істотні ознаки, що, на думку грузинського законодавця, притаманні цим особам [39, с. 118].

Як відомо, ще 2004 р. у цій кавказькій країні становище визнавалось катастрофічним. Державні служби на всіх рівнях займалися купівлею-продажем своїх послуг та масовим збиранням хабарів. Злочинний світ тісно співпрацював з владою і жодною мірою не боявся покарань правоохоронних органів. А люди за вирішенням проблем звертались не до судів, а до авторитетів кримінального світу. Опитування тих часів показало, що 75 % учнів-хлопців мріяли у майбутньому стати «злодіями в законі», дівчата – вийти заміж за кримінального авторитету.

«Лікувати» грузинське суспільство від корупції розпочали з правоохоронних органів. Такий крок був абсолютно правильним. Адже будь-яка боротьба з корупціонерами буде безрезультатною, коли вірусом хабарництва уражено ті елементи системи, які й мають вести з ним боротьбу. Методи лікування були радикальними і надзвичайно ефективними.

Відповідно до нового Закону «Про патрульну поліцію», утворювалась патрульна поліція, яка виконувала функції боротьби з правопорушниками та нагляду за дорожнім рухом. Поряд з нею було створено відділ кримінальної поліції. Водночас було звільнено майже 90 % усіх співробітників колишньої міліції (близько 75 тис.), а кількість новоствореної поліції скорочено до 30 тис.

На місце міліціонерів, уражених хворобою корупції, набрано людей, необхідною умовою працевлаштування яких була відсутність досвіду роботи у

правоохоронних органах. Грузинські реформатори рухалися логічним шляхом. Вони розуміли просту істину: людина з ментальністю хабарника не зможе стати чесним поліцейським чи державним чиновником, навіть, якщо отримуватиме високу зарплату [305].

Новим поліцейським, яких було набрано та навчено всього за кілька місяців, підвищили зарплату у 10–20 разів (нині рядовий грузинський поліцейський отримує в середньому 700 дол. щомісяця, медичну страховку, премії та низку інших пільг). Вжито комплекс заходів з профілактики виявів корупції. Хабарі фіксуються прихованими камерами, а порушені справи гучно висвітлюють у засобах масової інформації. Крім того, працівники спеціально створеної Генеральної інспекції МВС (у статусі департаменту) регулярно проводять перевірки серед особового складу (нерідко пропонують хабарі як «звичайні» громадяни). Відеосюжети з поліцейськими, які потрапили на гачок псевдо-хабародавця, широко демонструють в ефірі національних телеканалів.

Агенти Генеральної інспекції також активно працюють у інших сферах. Вони намагаються вигадати найбільш продуктивні прийоми виявлення в суспільстві громадян, які схильні до корупційних діянь (наприклад, батько дитини, який просить викладача університету посприяти їй при вступі, може виявитись співробітником спецслужби). Символом нової поліції стали дільниці зі скла як свідчення відкритості правоохоронців. Тепер кожна людина на вулиці може побачити, чим займаються поліцейські на роботі. У таких дільницях немає закритих приміщень.

З метою кардинальної зміни іміджу поліцейських та відновлення довіри до них з боку населення в Грузії створено незалежну Сервісну агенцію. Агенція виконує цілу низку різних функцій, зокрема отримання скарг від населення, видача посвідчень водія, реєстрація автотранспортних засобів та зброї. Завдяки запровадженню принципу «єдиного вікна», процес оформлення документів і здійснення реєстраційних процедур скоротився від кількох тижнів до кількох

хвилин.

Для підвищення оперативності реагування на зміни оперативної обстановки, підтримання безпеки, відстеження дорожнього руху і профілактики правопорушень реалізовано програму забезпечення вуличного контролю в містах за допомогою стаціонарної відеотехніки (лише в Тбілісі на вулицях встановлено понад тисячі відеокамер). Оперативна відеоінформація реєструється та обробляється у відповідних командних центрах Департаменту поліції. З метою скорочення паперового документообігу в МВС Грузії створено єдину електронну систему збору та обробки оперативної інформації. Весь нетаємний документообіг здійснюється у локальній комп'ютерній мережі, в якій передбачено програмний розподіл документів за структурними підрозділами та категоріями працівників, можливість відстеження ходу і стану виконання завдань у встановлені терміни, автоматична архівація документів тощо.

Прокурора, який здійснює процесуальне керівництво слідством, слідчий негайно інформує про розпочате слідство, а прокурор, у свою чергу, маючи доступ до електронного реєстру, своєчасно перевіряє законність і повноту проведених слідчим процесуальних дій, а також обґрунтованість прийнятих ним рішень (за практикою, що склалась у Грузії, однин прокурор одночасно наглядає за чотирма-п'ятьма слідчими).

Остаточно «зламати хребет» корупційним монстрам минулого допомогли поправки до Кримінального процесуального кодексу. За однією з них, посадову особу, яка переховується від слідства, може бути засуджено заочно з повною конфіскацією майна. Також у випадку порушення кримінальної справи проти посадової особи прокурор може висунути позов про конфіскацію незаконно нажитого майна, і воно може бути конфісковане на користь держави, якщо чиновник не зможе довести, що майно було здобуте на законних підставах. У результаті дії таких законів було очищено від корупціонерів чиновницький

апарат, який значно скоротився чисельно, але став працювати ефективніше.

Забезпечення стабільності функціонування державної служби у деяких країнах Європи покладається на подібні за функціональним призначенням підрозділи, зокрема в Бельгії – на Генеральну інспекційну службу, Комітет з персоналу та Федеральну службу боротьби з корупцією; у Великій Британії – на Незалежну комісію з питань скарг на органи державної влади та Антикорупційний департамент; у Данії – на Департамент по персоналу; у Молдові – на Субдивізіон внутрішньої безпеки та Центр боротьби з економічною злочинністю та корупцією; у Польщі – на Бюро внутрішніх справ; у Словаччині – на Інспекцію Міністерства внутрішніх справ і Агенцію з контролю; в Угорщині – на Службу безпеки правоохоронних органів; у Чехії – на Інспекцію Міністерства внутрішніх справ. При виконанні своїх функцій вказані підрозділи максимально незалежні, що забезпечується їх прямим підпорядкуванням міністрам або керівникам державних органів і служб.

Висновки до розділу 1

Зазначено, що такі видатні фахівці, як М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.Ф. Гіда, М.Н. Курко, Д.О. Кобзін, В.С. Медведєв, О.П. Нагорний, О.В. Негодченко, В.І. Осадчий, С.С. Сливка, Т.С. Ткаченко та інші, зробили помітний внесок у розвиток теорії протидії вчиненню кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності працівниками правоохоронних органів. Незважаючи на це, у наукових працях не розкрито низку питань, що стосуються проблеми комплексної протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України. Основною причиною цього є те, що переважна більшість наявних наукових розробок проводилися в інших темпоральних умовах, правових та

соціальних реаліях і об’єктивно не могли врахувати особливостей та вимог сьогодення.

Акцентовано, що вчинення особою будь-якого корупційного злочину спричиняє низку негативних кримінально-правових наслідків: 1. При звільненні особи від кримінальної відповідальності. Зокрема, така особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності: у зв’язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); у зв’язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); у зв’язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв’язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України). 2. При призначенні покарання. Зокрема, такій особі не може бути призначено більш м’яке покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України). 3. При звільненні від покарання та його відбування. Зокрема, така особа не може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України, навіть якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. 4. При знятті судимості. Зокрема, зняття судимості до закінчення строків, зазначених у ст. 89 Кодексу, не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні злочини (ч. 2 ст. 91 КК України).

Зроблено висновок, що злочини у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції – це суспільно небезпечні протиправні діяння, передбачені розділом XVII Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, що посягають на нормальну діяльність правоохоронних органів та вчиняються громадянами України, які склали Присягу поліцейського, проходять службу на відповідних посадах у патрульній поліції і яким присвоєно спеціальне звання поліції під час виконання ними службових обов’язків. Зазначені суспільно небезпечні діяння поділяються на ті, що пов’язані із загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. ст. 364, 365, 367 КК України) та на ті, що пов’язані із набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди

(ст. ст. 366-1, 368, 369, 369-2 КК України); до третьої належать злочини, що пов’язані із спеціальною діяльністю (ст. ст. 366, 370 КК України). Залежно від категорії посади (служби, підрозділу) змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, якими працівники володіють відповідно до службового становища. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, крім того, буде обумовлювати не тільки різний характер злочину, але і тяжкість наслідків.

Акцентовано, що на шляху реалізації проголошеного в Україні стратегічного курсу на європейську інтеграцію, упровадження задекларованих у нормах національного й міжнародного права гарантій охорони прав і свобод людини та громадянина пріоритетними є оптимізація засад функціонування органів і підрозділів Національної поліції, удосконалення правового статусу поліцейських. Важливу роль у цьому відіграють заходи, спрямовані на запобігання вчиненню поліцейськими кримінальних правопорушень. Злочини у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, є сегментом корупційних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів. Серед чинників, що сприяють поширенню таких діянь у поліції та їх латентності, головними варто визнати недостатньо чітку регламентацію службових повноважень груп кадрів і категорій персоналу, приховування слідів як самими правопорушниками, так і їх безпосередніми керівниками, а також зв’язок службових зловживань з іншими категоріями правопорушень, до яких можуть бути причетні потерпілі та інші зацікавлені особи. Забезпечення належного стану дисципліни та законності серед особового складу поліції ґрунтується на стратегії випередження, що полягає у проведенні комплексу заходів, спрямованих на виявлення, запобігання й припинення корупційних, злочинних та інших протиправних діянь у поліцейських колективах.

Встановлено, що забезпечення стабільності функціонування державної служби у деяких країнах Європи покладається на подібні за функціональним призначенням підрозділи, зокрема в Бельгії – на Генеральну інспекційну службу, Комітет з персоналу та Федеральну службу боротьби з корупцією; у Великій Британії – на Незалежну комісію з питань скарг на органи державної влади та Антикорупційний департамент; у Данії – на Департамент по персоналу; у Молдові – на Субдивізіон внутрішньої безпеки та Центр боротьби з економічною злочинністю та корупцією; у Польщі – на Бюро внутрішніх справ; у Словаччині – на Інспекцію Міністерства внутрішніх справ і Агенцію з контролю; в Угорщині – на Службу безпеки правоохоронних органів; у Чехії – на Інспекцію Міністерства внутрішніх справ. При виконанні своїх функцій вказані підрозділи максимально незалежні, що забезпечується їх прямим підпорядкуванням міністрам або керівникам державних органів і служб.

РОЗДІЛ 2
ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ, ТА СУБ'ЄКТИ ПРОТИДІЇ

2.1 Способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності працівниками Національної поліції України

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень у криміналістиці завжди був об'єктом детальної уваги вчених, оскільки він виступає своєрідним «ключем» до розкриття кримінальних правопорушень, відображає характерні риси діяльності особи, є визначальною ланкою в розробці окремих методик і в деяких випадках уможливлює розмежування окремих видів кримінальних правопорушень, нерідко ставить перед криміналістикою нові завдання тощо.

Установлення способу вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності працівниками Національної поліції України, створює передумови для з'ясування форми вини під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідною статтею КК України.

Традиційно спосіб учинення злочину в криміналістичній літературі тлумачать як «образ дій злочинця, що виражається в певній, взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, здійснення та приховування злочину» [136, с. 22]. Р. С. Бєлкін, розглядаючи опис способів учинення злочинів, визначив, що він складається не тільки з опису дій, за допомогою яких досягаються цілі злочинного посягання, а й з опису типових наслідків застосування того чи іншого способу, тобто залишених слідів його застосування

та місць, де ці сліди вірогідніше за все можуть бути знайдені. «Голий» опис способу вчинення злочину не досягає мети, опис необхідно проводити або від слідів застосування цього способу, з тим щоб за ним розкривати механізм злочину, або у випадку, коли спосіб відомий, до слідів застосування цього способу, щоб, знаючи його, зуміти зібрати (відшукати) докази вчиненого злочину та встановити особу злочинця. Спосіб учинення злочину вважає системою дій з підготовки, учинення та приховування злочину, що детерміновані умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості, які можуть бути пов'язані з вибірковим використанням відповідних знарядь або засобів чи умов місця і часу та об'єднаних спільним злочинним умислом [31, с. 359]. У цьому контексті В. В. Лисенко стверджує, що спосіб учинення злочину є сукупністю мотивованих, цілеспрямованих і необхідних дій, обумовлених обстановкою та засобами вчинення злочину та виконуваних винуватим для досягнення поставлених завдань [168, с. 8].

В. П. Бахін зазначав, що спосіб вчинення злочину – це вираження та відображення образу дії злочинця при вчиненні ним протиправних дій. При цьому він завжди був та залишається визначальним ядром діяльності з розкриття та розслідування злочинів [27]. Науковці О. М. Васильєв і М. П. Яблоков визначають спосіб вчинення злочину як зумовлену різними об'єктивними та суб'єктивними факторами систему дій суб'єкта або утримання від них, чи сукупність тих та інших дій, які залишають різні характерні в широкому розумінні сліди, що дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів та засобів, у тому числі і процесуальних, отримати уявлення про сутність злочину, що вчинено (підготовки до нього, саму подію та наступну поведінку злочинця), окремих його обставинах, про особу та коло осіб, які могли його вчинити, і визначити найбільш оптимальні методи вирішення окремих завдань розкриття злочину [60].

Вивченню способу вчинення злочину у криміналістичній літературі приділяється велика увага. Так, М. В. Салтевський під способом вчинення злочину розуміє комплекс причинно і функціонально пов'язаних довільних (і частково мимовільних) цілеспрямованих дій злочинця [248, с. 421].

Дії з підготовки, вчинення та приховування злочину утворюють єдиний спосіб вчинення злочину, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату та охоплюється загальною метою. У зв'язку з цим більш обґрунтованою є точка зору Г. Г. Зуйкова, який визначає спосіб вчинення злочину як систему об'єднаних загальним задумом дій злочинця з підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, поєднаних з використанням відповідних знарядь і засобів та умов місця та часу [109, с. 32]. Вчений зазначає, що «на відміну від кримінально-правового і кримінально-процесуального понять «спосіб вчинення злочину», його криміналістичне поняття і значення є найширшими і ємнісними» [109, с. 41].

Дії злочинців крізь призму способу злочинної діяльності розглядає А. Ф. Лубін як комплекс спільних дій, спрямованих на реалізацію усвідомлюваних завдань і цілей, за визначених умов і засобів досягнення їх. Автор виокремлює фази розвитку злочинної діяльності: підготовка, вчинення і відтворення цієї діяльності [164, с. 13].

Відповідно до результатів емпіричного дослідження, також можна дійти висновку, що майже всі способи вчинення організованою групою злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є повноструктурними (86,0 % вивчених епізодів) [88]. Отже, спосіб злочину – це дії злочинця, що закономірно проходять чотири фази розвитку: інформаційно-пошукову (розвідувальну), підготовчо-організаційну, діяльнісно-операційну та забезпечення приховування слідів злочину [300, с. 8].

Способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України, мають свою специфіку. Результати аналізу практики роботи підрозділів внутрішньої безпеки та органів досудового розслідування свідчать, що вчинення кримінального правопорушення неможливе без попередньої підготовки, вивчення та оцінки обстановки, а також створення умов і можливостей щодо його приховування на всіх етапах розвитку злочинної діяльності. Можна виокремити низку закономірностей, властивих способам учинення службових зловживань з огляду на специфіку суб'єкта та обстановки таких правопорушень: по-перше, спосіб злочину та його складові детерміновані об'єктивними (службове становище винного, виконання ним певних професійних функцій, недосконаліть правового регулювання, прорахунки в організації службової діяльності з боку керівників та недолугість контролю, неправильний підбір та розстановка кадрів) та суб'єктивними (особисті якості працівника, можливий попередній злочинний досвід) чинниками; по-друге, способи вчинення злочину повторюються (це означає, що для певної категорії службових осіб характерні типові способи зловживань); по-третє, найчастіше структура способу вчинення службового зловживання має кваліфіковану (трьохелементну) структуру, тобто сукупність дій (операцій) щодо підготовки, вчинення та приховування, що здійснюються в певній послідовності (кожному з таких елементів груп властива своя внутрішня логіка, специфічні ознаки, що мають значення для виявлення та документування ознак правопорушень); по-четверте, кожному способові вчинення злочину (кожному його етапу) властиві специфічні сліди (відображення), що є орієнтиром для отримання працівником підрозділу внутрішньої безпеки інформації про підозрюваного та його співучасників.

Вплив обстановки на обрання конкретного способу вчинення має особливе значення у цій категорії кримінальних правопорушень. Особа намагається використати чинники, що сприяють злочинній діяльності, або,

використовуючи свої службові можливості, змінює фактори та умови діяльності органу (підрозділу) поліції в необхідному для себе напрямі. Наприклад, замість досвідчених працівників набирають на певні посади молодих осіб, тим самим це дозволяє керівникові, який замислив протиправні дії, розраховувати на беззаперечне виконання його вказівок [48].

Однією з особливостей способів учинення цих кримінальних правопорушень є те, що вони зазвичай набувають вигляду продуманої системи злочинних дій, які вчинюються протягом тривалого періоду, та полягають у порушенні вимог законних і підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про запобігання корупції» [219], відомчих підзаконних актів та ін.

Формування способу вчинення досліджуваних видів кримінальних правопорушень відбувається переважно під впливом обстановки кримінального правопорушення, профілю владних та службових повноважень, якими наділено особу. На способи вчинення кримінальних правопорушень та особливості діяльності Національної поліції впливає наявність у злочинця визначених (професійних) знань, навичок, можливостей скористатись необхідними засобами та іншими «можливостями», які має працівник Національної поліції відповідно до займаної посади.

За способом учинення кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції, можна поділити на дві загальні групи:

«прості» (пов’язані лише з учиненням кримінальних правопорушень, однією із зазначених статей КК України);

«складні» (коли в діях правопорушників міститься сукупність різних кримінальних правопорушень).

Загалом, як показало дослідження, способи вчинення кримінальних

правопорушень, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень були різноманітними. Вони вчинялися шляхом активних завідомо протиправних дій, що порушували обов'язкові до виконання правила, інструкції, положення. Це були:

− інтелектуальна та матеріальна підробка документів (19,7 % кримінальних проваджень);

− підкуп посадових осіб (у 100 % кримінальних проваджень супроводжував вчинення кримінальних правопорушень, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень);

− вчинення правочинів за відсутності економічної необхідності, відсутності можливості повернення отриманих матеріальних цінностей, на свідомо невигідних умовах (11,3 % кримінальних проваджень);

− зняття грошей з банківських рахунків підприємства, організації під звіт без надання звітної документації, з використанням їх на власні потреби (10,4 % кримінальних проваджень);

− надання грошових кредитів в порушення існуючого порядку (9,1 % кримінальних проваджень);

− незаконне використання службового становища у процесі приватизації державних підприємств з метою придбання їх у приватну власність або заволодіння значним числом акцій самим чиновником, близькими йому особами чи іншими приватними особами, в чиїх інтересах діє посадова особа (8,2 % кримінальних проваджень);

− перепродаж земельних ділянок, які знаходились в розпорядженні їх власників (6,5 % кримінальних проваджень);

− незаконне і явно невигідне відчуження основних засобів виробництва (5,8 % кримінальних проваджень);

− потурання, сприяння правопорушникам, неприйняття до них заходів (5,8 % кримінальних проваджень);

− фіктивне прийняття на високооплачувану роботу і незаконне нарахування заробітної плати (4,8 % кримінальних проваджень);

− сприяння у створенні при державних підприємствах комерційних структур з метою «перекачування» коштів цих підприємств на рахунки окремих фірм (3,8 % кримінальних проваджень);

− тимчасове запозичення державних або громадських коштів або використання їх не за призначенням, у тому числі нецільове використання бюджетних коштів, «прокручування» їх у комерційних банках, використання не передбачених правовими актами переваг в отриманні кредитів, позичок, придбання цінних паперів, нерухомості, іншого майна (3,7 % кримінальних проваджень);

− сприяння методам недобросовісної конкуренції на споживчому ринку, що виражається в юридичному та економічному усуненні конкурентів (2,1 % кримінальних проваджень).

Дослідження продемонструвало, що кримінальні правопорушення, вчинені з використанням службовою особою своїх повноважень, вчинювалися за умови підроблення документів (19,7 % кримінальних проваджень), що фактично виконувало роль підготовки до вчинення основного кримінального правопорушення і полягало у:

− отриманні зразку оригіналу документу та/або його окремих реквізитів (кліше печаток чи зразків їх зображень, чистих бланків з відтисками печаток і підписами службових осіб суб'єктів службової діяльності та державних органів, бланків документів суворої звітності чи їх зразків) (8,9 % кримінальних проваджень);

− вивчення умов документообігу щодо процедури перевірки справжності документів, пов'язаних із суб'єктами службової діяльності (19,7% кримінальних проваджень);

− отриманні та пристосуванні знарядь (технічних приладів, інструментів,

речовин, матеріалів) (2,6 % кримінальних проваджень);

– залученні осіб з відповідними спеціальними навичками; виготовленні пробних копій документу або окремому виготовленні певних частин (реквізитів) документу (1,4 % кримінальних проваджень) [21, с. 49–50].

Одним із найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України, є зловживання владою або службовим становищем [43]. Типовими способами зловживань владою або службовим становищем є такі:

– підроблення матеріалів про адміністративні та кримінальні правопорушення (складення фіктивних протоколів огляду та вилучення речових доказів), внесення неправдивих відомостей до статистичних баз даних та інформаційних обліків з метою штучного покращання показників роботи органу чи підрозділу;

– підроблення службових чи процесуальних документів (про затримання, огляд, вилучення, інших матеріалів адміністративної справи чи кримінального провадження) або вчинення незаконних (з порушенням встановленого порядку) дій з метою покращання показників в роботі, одержання неправомірної вигоди від зацікавлених осіб;

– незаконні дії з тимчасово вилученим майном і речовими доказами у кримінальному провадженні, добровільно зданою зброєю, грошовими коштами;

– підроблення документів, пов’язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

– незаконні зберігання, збут чи придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

– приховування від обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, незаконне закриття кримінальних проваджень, зупинення розшукових заходів у кримінальному провадженні;

– несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в автоматизованих інформаційних системах, комп'ютерних мережах, незаконне втручання роботу таких систем і мереж, незаконне використання оперативно-технічних можливостей;

– зловживання дозвільними повноваженнями (незаконна видача ліцензій і дозволів на реєстрацію, придбання та зберігання зброї, автотранспортних засобів, металобрухту, довідок для отримання страхового відшкодування тощо) та ін.

У разі, якщо службові зловживання здійснюють працівники Національної поліції шляхом активних протиправних дій, що порушують інструкції, правила тощо, можуть використовуватися, наприклад, такі способи, як видання незаконних і необґрунтованих наказів і розпоряджень; внесення завідомо неправильних записів в офіційні документи; приховування незаконних дій інших осіб; незаконне застосування зброї представником влади; витрата грошових коштів не за призначенням тощо.

У разі бездіяльності зловживання здебільшого виражаються у злочинно недбалому ставленні до своїх службових обов'язків, до дотримання посадових інструкцій, до державного чи громадського майна.

Зловживання владою або службовим становищем є кримінальним правопорушенням за наявності трьох ознак у їх сукупності, а саме:

– використання службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби;

– учинення таких дій з корисних мотивів або іншої особистої зацікавленості;

– заподіяння вказаними діями істотної шкоди державним або суспільним інтересам, правам та інтересам окремих громадян, охоронюваним законом.

Ще одним поширеним кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання

неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України). Способи одержання неправомірної вигоди часто є досить замаскованими й технологічними. Загалом їх можна поділити на такі різновиди:

− з попереднім підготуванням або без нього;

− з учиненням інших кримінальних правопорушень (розкрадання, фальсифікація доказів, незаконне затримання тощо) або без цього;

− шляхом одержання грошей та інших матеріальних цінностей, оцінюваних у вартісному вигляді, або ж лише шляхом прийняття пропозиції чи обіцянки на їх отримання;

− з використанням власних службових повноважень або ж опосередкованого сприяння внаслідок свого службового становища та впливу на прийняття рішень іншими службовими особами;

− за допомогою посередників чи без них;

− з вимаганням та без нього;

− за попередньою змовою на одержання у певній формі одного предмета неправомірної вигоди від конкретної особи або систематичне одержання неправомірної вигоди в різних формах протягом певного періоду від невизначеного або ж певного кола осіб;

− з виконанням службовою особою законних дій (бездіяльності) або незаконних дій (бездіяльності) [304].

Так, оперативники Управління внутрішньої безпеки поліції спільно с УСБУ та прокуратурою у Сумській області затримали начальника експертної служби за отримання ним від керівника відділу поліції неправомірної вигоди у вигляді цінного подарунку. Керівник експертно-криміналістичної установи свідомо систематично затримував виконання призначених слідчими експертиз. Начальник відділу поліції постійно конфліктував з посадовцем з даного приводу. Однак ситуація не змінювалася. Посадовець натякав на надання його неправомірної вигоди. Посадовець вимагав від поліцейського купити йому

планшет. Незаконна діяльність посадовця була задокументована. Керівника-хабарника затримали у службовому кабінеті в момент отримання ним неправомірної вигоди. Загальна вартість подарунку склала понад 12 тис. грн. За даним фактом розслідується кримінальне провадження за ч. 3 ст. 368 КК України [122].

Останніми роками однією з форм завуальованого надання неправомірної вигоди є використання можливостей Інтернету. Для цього застосовують платіжні системи PayPal, ProPay, WesternUnion, MoneyGram та ін. Більшість систем уможливлюють переведення грошових коштів на будь-який рахунок практично від невідомої особи. Наприклад, якщо в системі PayPal навпроти анкетних даних адресата наявна відмітка «Unverified», це означає, що крім кредитної картки, клієнт PayPal не зазначив ні адреси, ні номера банківського рахунку [304].

Способи підготування до вчинення кримінального правопорушення. Найбільш поширеними способами підготування до одержання неправомірної вигоди службовою особою є такі:

− підбирання особи для отримання від неї неправомірної вигоди, з'ясування даних про її особу, зв'язки, знайомства, матеріальний стан;

− створення реальних умов для того, щоб примусити особу погодитися надати неправомірну вигоду;

− імітація несприятливих наслідків у разі, якщо особа відмовляється надати неправомірну вигоду;

− ведення переговорів з особою, яка надає неправомірну вигоду, про розмір, форму, місце передавання предмета кримінального правопорушення та про інші значимі умови;

− узгодження місця й часу одержання неправомірної вигоди, вивчення місцевості, вибір точки попереднього спостереження, шляхів укриття на

випадок затримання або можливості «скинути» чи знищити предмет неправомірної вигоди;

− забезпечення алібі в разі затримання на місці вчинення кримінального правопорушення, у тому числі боргові розписки або інші документи;

− підготування транспортних засобів для швидкого зникнення з грошами або цінностями;

− підбір посередників серед колег, родичів і знайомих з інформуванням або без надання їм інформації про заплановане одержання неправомірної вигоди тощо.

Звертаючись до аналізу криміналістичного аспекту отримання неправомірної вигоди службовою особою, зауважимо, що спосіб вчинення кримінального правопорушення є одним із найбільш важливих аспектів для його виявлення та розкриття, адже являє собою систему дій злочинця, що спрямовані на досягнення злочинної мети [145].

Способи одержання неправомірної вигоди часто є досить замаскованими та технологічними. Загалом їх можна поділити на такі різновиди:

− з попереднім підготуванням або без нього;

− з учиненням інших кримінальних правопорушень (розкрадання, фальсифікація доказів, незаконне затримання тощо) або без цього;

− шляхом одержання грошей та інших матеріальних цінностей, оцінюваних у вартісному вигляді, або ж лише шляхом прийняття пропозиції чи обіцянки на їх отримання;

− з використанням власних службових повноважень або ж опосередкованого сприяння внаслідок свого службового становища та впливу на прийняття рішень іншими службовими особами;

− за допомогою посередників чи без них;

− з вимаганням та без нього;

− за попередньою змовою на одержання в певній формі одного предмета неправомірної вигоди від конкретної особи або систематичне одержання неправомірної вигоди в різних формах протягом певного періоду від невизначеного або ж певного кола осіб;

− з виконанням службовою особою законних дій (бездіяльності) або незаконних дій (бездіяльності).

Дії службової особи в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, можуть бути досить різними. Поряд із «традиційними», наприклад, видача певних дозволів, виділення земельних ділянок, прийняття на роботу тощо, на сьогодні набувають популярності більш витончені їх форми, а саме:

− передавання за заниженими цінами державної власності підприємницьким структурам безпосередньо, без проведення аукціонів;

− укладення збиткових для держави комерційних угод про передавання в оренду будинків та інших об'єктів;

− видавання банківських кредитів і позичок без одержання зобов'язань щодо їх повернення;

− сприяння в створенні фіктивних підприємств без їх юридичного оформлення та реєстрації у відповідних органах;

− підтримування недобросовісної конкуренції з боку окремих підприємців;

− фальсифікація матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки, відомостей про оподатковувані грошові кошти, податкових декларацій тощо.

Способи приховування одержання неправомірної вигоди

Спосіб приховування зумовлений не лише галуззю, у якій учиняють кримінальні правопорушення, а й особистісними якостями злочинця – умінням

знайти засоби маскування, фальсифікації, інсценування, поширення неправдивих відомостей про кримінальне правопорушення.

Способи, що використовуються, здебільшого залежать також від сфери діяльності службових осіб. Незважаючи на різноманіття структур, у яких ті чи інші вигоди може бути одержано, способи їх приховування є досить типовими. Вони полягають у такому:

− підроблення документів або прийняття нових документів, завдяки чому забезпечується прийом на роботу, просування по службі, створення нових структурних підрозділів;

− створення фіктивних реєстраційних документів, що фіксують, відображають одержання квартири, оформлення кредиту тощо;

− виправлення дат, підроблення підписів у документах, що фіксують створення приватних підприємств, комерційних структур;

− створення неправомірних управлінських рішень про надання монопольного права торгівлі нафтопродуктами або електроенергією шляхом оформлення протоколів неіснуючих зборів, видання наказів, розпоряджень, що явно суперечать існуючій практиці;

− створення документів на аукціонну ціну будинків і споруд під час передавання їх комерційним структурам як явно збиткових, однак прихованих неіснуючими недоліками останніх і відсутністю бажаючих запропонувати вищу ціну на аукціоні;

− поширення відомостей про сувору дисципліну в тій чи іншій установі, «законослухняність» їх керівників, непідкупність окремих чиновників, що створює маскувальну «ширму», яка дає змогу одержувати неправомірну вигоду під її прикриттям.

Для приховування кримінального правопорушення використовувались також: тайник або раніше обумовлене місце; переказ на рахунок банківської установи; одержання неправомірної вигоди під виглядом дарування; сплата

послуг зв’язку або інших послуг; уступка або продаж акцій (інших цінних паперів) або частки в долі статутного капіталу (долі в бізнесі).

Наприклад, працівники внутрішньої безпеки Національної поліції Чернівецької області викрили начальника слідчого відділення, який систематично вимагав неправомірну вигоду. Так, до УВБ регіону надійшла інформація щодо протиправної діяльності одного зі співробітників Сторожинецького відділу Чернівецької поліції – начальника слідчого відділення. Після перевірки та підтвердження зазначених фактів, за матеріалами внутрішньої безпеки військовою прокуратурою Чернівецького гарнізону розпочато кримінальне провадження, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України. Задокументовано систематичність злочинних дій 29-річного посадовця. Так, 6 тис. грн. він вимагав та отримав шляхом банківських переказів на карткові рахунки від одного з місцевих мешканців, за повернення вилученого мікроавтобуса, який являвся речовим доказом у кримінальному провадженні. Близько 1 тис. євро правопорушник запросив від підозрюваного у вчиненні хуліганських дій за те, щоб закрити кримінальне провадження. Йому оголошено підозру та взято під варту в порядку ст. 208 КПК України [120].

Найчастіше працівники Національної поліції вимагають неправомірну вигоду за вчинення таких дій:

− повернення вилученого у кримінальному провадженні майна;

− закриття кримінального провадження;

− невтручання в бізнес;

− пом’якшення, зміна кваліфікації або уникнення кримінальної відповідальності;

− повернення документів на авто та водійського посвідчення, які вилучили під час перевірки;

− не притягнення до кримінальної відповідальності;

− видачу дозволу на придбання і носіння травматичної зброї;

− своєчасне виконання призначених слідчими експертиз;

− за повернення потерпілому матеріальних цінностей, які були вилучені в рамках кримінального провадження, або автомобіля з штрафмайданчика.

Так, внутрішньою безпекою обласного управління Національної поліції були викриті двоє працівників одного з відділів поліції Харкова – заступник начальника підрозділу та старший дільничний офіцер, у вимаганні та отриманні грошей від місцевого підприємця. Оперативники УВБ встановили, що двоє співробітників районного відділку поліції виявили порушення у діяльності одного з харківських бізнесменів, який займався наданням послуг у сфері дитячих атракціонів. Однак, замість того, щоб притягти його до відповідальності за адміністративним законодавством, вони домовилися з ним про те, що підприємець повинен був щомісяця сплачувати 8 тис. грн, а, коли вирішив розширити площу своєї діяльності – 15 тис. грн. Гроші отримував безпосередньо дільничний, а потім передавав частину начальникові у його власному автомобілі. Слідчим відділом прокуратури Харкова відносно затриманих розпочато кримінальне провадження за ч. 3 ст. 368 КК України [118].

В окремих випадках одержання неправомірної вигоди може бути приховане цивільно-правовими відносинами.

Способи приховування ознак підроблення документа здійснювалися шляхом:

− надання разом з підробленим документом інших справжніх і підроблених документів, які безпосередньо або побічно підтверджували неправдиву інформацію, що містилась у підробленому документі (11,5 % кримінальних проваджень);

− копіювання документа і надання його зацікавленим суб’єктам (передусім, контрагентам) у формі копії, пересилання за допомогою факсу

(2,6 % кримінальних проваджень). Це пояснюється тим, що під час передачі документів засобами зв'язку дефекти зображення документу є природними і ознаки підроблення розцінювалися як результат неякісної передачі документу.

Матеріальні сліди кримінальних правопорушень. Процесуальними джерелами доказів під час розслідування одержання неправомірної вигоди є такі:

речові докази:

– гроші, передані службовій особі як предмет неправомірної вигоди (у протоколі обшуку, огляду місця події зазначають кількість купюр, їх номінал і серійні номери), які опечатують у паперові конверти;

– мобільні телефони підозрюваних і свідків, сім-картки, карти пам'яті, носії з відеозаписами, системні блоки комп'ютерів та інші магнітні носії інформації;

– зразки хімічних препаратів, ватні тампони зі змивами з поверхонь долонь рук підозрюваного, рукавички, за допомогою яких оглянуто гроші під час огляду місця події та проведено освідування, тампони зі змивами з поверхні робочого столу підозрюваного;

документи:

протоколи: огляду та помічення коштів спеціальною хімічною речовиною; обшуку, огляду місця події, що підтверджують факт виявлення помічених грошей у підозрюваного; огляду речових доказів, що підтверджують інші обставини кримінального провадження;

інші документи, які можуть бути використані як доказ фактів чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження: чеки, товарні ярлики, етикетки від предметів, переданих службовій особі; рахунки ресторанів, готелів; що фіксують одержання квартири, кредиту, одержання або купівлю автомашини; ощадні книжки, поштові перекази та ін., що свідчать про передавання неправомірної вигоди; протоколи засідань, посвідчення про

відрядження, що відображають факти незаконних дій, виконаних за неправомірну вигоду; що відображають дії особи, яка надає неправомірну вигоду в інтересах особи, яка її отримує й зафіксовані в бухгалтерських документах про одержання незаконної премії, заробітної плати, видачі путівки для відпочинку; особисті записи службової особи, що фіксують ті чи інші обставини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди (листи, записки тощо);

висновки криміналістичних експертиз, згідно з якими:

– на банкнотах та інших предметах, вилучених у підозрюваного, виявлено нашарування спеціальної хімічної речовини, що має спільну родову належність;

– ідентифіковано сліди рук особи, яка надала неправомірну вигоду, на окремих предметах обстановки кабінету службової особи (у разі заявлення останньої про те, що зазначена особа ніколи не була в цьому кабінеті); службової особи на конверті або іншій упаковці з переданими поміченими грошима або іншими матеріальними цінностями; інших осіб, які брали участь в одержанні неправомірної вигоди.

За результатами проведеного нами опитування працівників підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України, найчастіше вчиняються кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності в таких службах Національної поліції: слідство (67 %), карний розшук (47 %), інші оперативні служби (33 %), підрозділи превентивної діяльності (27 %). За результатами вивчення кримінальних проваджень, найбільше вчиняється кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 368 КК України (82,4 %); ч. 3 ст. 365 (17,6 %); ч. 2 ст. 364 (5,9 %); ч. 3 ст. 369^2 (5,9 %).

На основі аналізу практики, можна визначити, що в 94,0 % вивчених кримінальних провадженнях за фактами прийняття пропозиції, обіцянки, одержання неправомірної вигоди службовою особою предметом кримінального правопорушення були грошові кошти: долари США – 61,0 %; гривні – 34,0 %;

європейська валюта – 5,0 %. Отже, грошові кошти й досі залишаються основним предметом одержання неправомірної вигоди. Середній розмір неправомірної вигоди (хабара) становив: до 1 тис. грн – 16 %; від 1 до 10 тис. грн – 34 %; від 10 до 20 тис. грн – 37 %; понад 20 тис. грн – 13 %.

Дані про предмет неправомірної вигоди та її розмір дозволяють визначити послідовність і спрямованість перевірки першочергових оперативно-розшукових версій щодо способу його передавання службовій особі. Оскільки розмір предмета неправомірної вигоди є важливою обставиною, що підлягає доказуванню, дані про нього визначають спрямованість оперативного пошуку. Крім цього, при визначенні предмета одержання неправомірної вигоди службовою особою потрібно враховувати умови чинної редакції КК України, відповідно до якого злочин, що розслідується, буде вважатись тяжким, якщо він передбачений, зокрема, частиною 2 ст. 368 КК – неправомірна вигода у значному розмірі (у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян), а також частинами 3 – у великому розмірі (у двісті і більше разів) і 4 – в особливо великому розмірі (у п’ятсот і більше разів) тієї самої норми [149].

При одержанні неправомірної вигоди працівники поліції вчиняють низку інших протиправних дій, зокрема незаконне притягнення до кримінальної відповідальності; внесення недостовірних даних до протоколів допитів та інших СРД; знищення доказової інформації тощо.

Так, до управління поліції звернувся заявник і повідомив, що на нього напали і відібрали цінні речі, в тому числі й мобільний телефон. Однак вдома, потерпілий виявив мобільний в одязі, про що він одразу розповів слідчому. Слідчий звинуватив його у завідомо неправдивому повідомленні про вчинення кримінального правопорушення (ст. 383 КК України) та вимагав 5 тис. грн за не притягнення до відповідальності. Оперативні працівники УВБ Національної поліції в м. Києві зафіксували факт прийняття першої частини неправомірної

вигоди – 2 тис. грн, а після отримання ним решти – разом зі співробітниками СБУ та прокуратури затримали поліцейського у його службовому кабінеті. Відносно затриманого слідчими прокуратури Києва розпочато кримінальне провадження за ч. 3 ст. 368 КК України [121].

Ще одним кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що часто вчиняють працівники Національної поліції, є перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України).

Як перевищення влади та службових повноважень кваліфікують різні вияви насильства, зокрема фізичного (незаконне позбавлення волі, завдання побоїв або ударів, заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, учинення мордування), психічного (створення реальної загрози заподіяння фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких родичів, погроза застосування зброї чи спеціальних засобів тощо), дії, що ображають особисту гідність потерпілого (позбавлення людини їжі, води, тепла, залишення її у шкідливих для здоров'я умовах, приниження честі та гідності, заподіяння душевних переживань, глум).

Аналіз судової практики та наукових джерел свідчить про те, що це кримінальне правопорушення працівники Національної поліції найчастіше вчиняють такими способами:

– застосування фізичного насильства та спричинення тілесних ушкоджень (наприклад, старший інспектор чергової частини спричинив (наніс численні удари руками по обличчю і тулубу) тілесні ушкодження гр. К. (перелом лівої верхньої щелепи та скулової кістки, забиття голови, струс головного мозку), у тому числі із застосуванням спецзасобів;

– незаконне утримання громадян з метою примушування в отриманні зізнання у вчиненні кримінального правопорушення (наприклад, оперуповноважений УКР спільно з начальником охорони акціонерного

комерційного банку «Капітал» Ш. незаконно утримував касира вказаної фінансової установи Б. та примушував зізнатися в розкраданні грошових коштів);

– фальсифікація матеріалів дослідчої перевірки з метою покращення показників у роботі (наприклад, інспектори служби безпідставно затримали гр. В. та під час його особистого огляду, з метою покращання показників роботи, підкинули громадянину наркотичні засоби);

– укриття кримінальних правопорушень;

– навмисне зменшення кількості доказів з метою закриття кримінального провадження та не притягнення винних до відповідальності;

– незаконне проведення слідчих (розшукових дій) (наприклад, оперуповноважені за відсутності постанови суду та без дозволу власника житла гр. К. проникли до будинку та приміщень господарського призначення, де безпідставно, без складання протоколу та без участі понятих провели в них обшук, унаслідок чого грубо порушили конституційні права власності на недоторканність житла та іншого володіння);

– приховання речових доказів (наприклад, старший оперуповноважений здійснив виїмку фінансово-господарських документів та приховав їх, що унеможливило проведення ревізій та позбавило можливості всебічного, повного та об’єктивного розслідування кримінальної справи з мільйонними збитками);

– неправомірне застосування зброї або спеціальних засобів;

– перешкоджання здійсненню громадянами та організаціями свої законних права та інтересів шляхом усних та письмових розпоряджень;

– незаконна погроза застосування насильства, включаючи методи психічного насильства;

– незаконне обмеження свободи під час досудового розслідування шляхом порушення процесуальних прав (наприклад, безпідставне затримання, тримання під вартою);

– збирання матеріальних цінностей у підлеглих з використанням повноважень керівників.

Учинення службового підроблення (ст. 366 КК України) найчастіше відбувається в такі способи:

– складання неправдивих офіційних документів (фальсифікація матеріалів дослідчої перевірки з метою покращення показників у роботі, фальсифікація матеріалів щодо незаконного закриття кримінального провадження, фальсифікація відомостей у журналі обліку осіб, які перебувають в ізоляторах тимчасового тримання, про перебування обвинуваченого в ізоляторі) (наприклад, інспектор дорожньої служби при складанні адміністративного протоколу відносно гр. Г. за керування транспортним засобом у стані алкогольного сп’яніння сфальсифікував підписи понятих, які нібито були присутні);

– видача завідомо неправдивих документів (надання неправдивих довідок з метою створення підстав для надання за місцем вимоги, незаконне видання дозволів на зберігання мисливської зброї; складання неправдивих процесуальних документів для незаконного проведення слідчих (розшукових дій) та подальше їх надання учасникам; незаконна видача посвідчення водія та ін.) (наприклад, помічник оперативного чергового чергової частини штабу шість разів підроблював повістки та довідки про перебування у вказаному райвідділі гр. Б., що дало останньому змогу виправдатися за місцем роботи за прогули. Крім того, правоохоронець підробив підписи понятих у п’яти протоколах огляду та вилучення особистих речей громадян, доставлених до райвідділу);

– підроблення офіційних документів для привласнення службового майна та грошових коштів (керівник одного з оперативних підрозділів привласнив гроші на суму 6,5 тис. грн, які виділено на оперативно-розшукову діяльності підрозділу);

– внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, що передбачає внесення до дійсного офіційного документа (бланк, протокол, довідка тощо) відомостей, що не відповідають дійсності повністю чи частково;

– інше підроблення документів.

Розглянемо способи вчинення службової недбалості (ст. 367 КК України) працівниками Національної поліції. Службова недбалість може виявлятися в невиконанні службових обов'язків через несумлінне ставлення до них або неналежне виконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них.

Аналіз слідчої та судової практики дозволяє виокремити такі способи вчинення працівниками поліції службової недбалості (ст. 367 КК України):

– неякісне, неточне, неповне, несвоєчасне, усупереч законодавству виконання службових обов'язків, зокрема неналежна охорона заарештованих (так, працівники чергової частини ізолятора тимчасового тримання здійснювали охорону гр. О., який був заарештований за вбивство й зґвалтування та поміщений до міської лікарні. Один із працівників залишив табельний пістолет з двома спорядженими магазинами в палаті лікарні та самовільно покинув пост і пішов до знайомих, другий працівник заснув на посту, утікач заволодів пістолетом з двома спорядженими магазинами і на автомобілі правоохоронця зник у невідомому напрямку);

– втрата речових доказів;

– недбале оформлення документів, що призвело до вагомих наслідків (наприклад, старший інспектор служби внаслідок службової недбалості неналежним чином оформив направлені до відділу Державної виконавчої служби управління юстиції 306 адміністративних матеріалів, що призвело до уникнення винуватими громадянами відповідальності та ненадходження до бюджету коштів на суму понад 165 тис. грн);

– втрата зброї.

При вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення», працівниками Національної поліції найчастіше використовуються такі способи:

– набуття працівником Національної поліції у власність активів за вирішення питання про непритягнення до адміністративної відповідальності;

– вирішення питання про працевлаштування;

– прискорення оформлення документів чи вчинення інших юридично значимих дій;

– ввезення на територію СІЗО речовин, обіг яких заборонений.

Важливе місце у структурі способів учинення злочинів у сфері службової діяльності посідають способи підготовки та приховування цих діянь.

До підготовчих дій належать:

прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення;

підготовка засобів для вчинення злочину;

розроблення плану вчинення злочину; вибір способу та вивчення обстановки; її підготовка (пристосування) за необхідності.

Крім того, працівник Національної поліції, готуючись до вчинення кримінального правопорушення у сфері службової діяльності, як правило, заздалегідь учиняє дії щодо його приховування, а саме: підшукує посередника; відкриває банківський рахунок на ім’я одного з родичів або близької особи; складає фіктивні документи; готує неправдиве алібі тощо.

У науковій літературі приховування злочину розглядають як діяльність (елемент злочинної діяльності), спрямовану на перешкоджання розслідуванню шляхом приховання, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину та злочинця а також їх носіїв [30]; як заснований на реалізації системи об’єктивних і суб’єктивних факторів дійсності комплекс дій чи бездіяльність особи, яка приховує злочин до, у момент або після вчинення злочину [28].

З огляду на досвід підрозділів внутрішньої безпеки, можна запропонувати таку диференціацію способів приховування зловживань владою або службовим становищем, а саме:

1) зникнення підозрюваного, надання відомостей, пов'язаних із станом здоров'я;

2) приховування інформації та (або) її носіїв (наприклад, перенесення службових документів з кабінету до житлового приміщення чи іншого сховища);

3) знищення інформації та (або) її носіїв (спалення документів чи інших речей, викидання їх у смітник, стирання інформації з комп'ютера, знищення речових доказів);

4) маскування інформації та (або) її носіїв (складання фіктивних документів, які б переконували у законності дій підозрюваних);

5) фальсифікація інформації та (або) її носіїв (внесення у службові чи інші документи повністю чи частково завідомо неправдивої інформації);

6) створення неправдивого алібі (підозрюваний розраховує переважно на членів сім'ї, родичів, знайомих, колег по службі);

7) неправомірний вплив на співучасників, свідків, потерпілих, з метою перешкодити повідомленню інформації про злочин або схилити до відмови від дачі показань.

Характерними способами приховування кримінальних правопорушень є використання фігурантом службових повноважень для отримання інформації про хід розслідування, компрометуючої інформації для дискредитації або впливу на заявників (потерпілих), свідків та осіб, які проводять розслідування, а також фальсифікація, знищення, трансформація або приховування слідів та/або засобів вчинення кримінального правопорушення. Специфічним прийомом є створення неправдивого алібі (за допомогою членів сім'ї, родичів, знайомих, колег по службі, а також дача завідомо неправдивих показань як

самими причетними до кримінального правопорушення, так і іншими особами, на яких вони вплинули (свідками, заявниками, потерпілими).

Особливістю приховування цієї категорії кримінальних правопорушень є зацікавлене сприяння правопорушникам з боку безпосередніх керівників та колег (перші, як правило, намагаються уникнути дисциплінарної відповідальності за неналежний контроль за підлеглими, а другі можуть бути як особисто причетними до злочинних дій фігуранта).

У кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності, учинених працівниками Національної поліції, способи приховування кримінального правопорушення нерідко збігаються зі способами їх підготовки або вчинення. З огляду на те, що працівники Національної поліції добре обізнані у формах і методах діяльності правоохоронних органів уже на етапі підготовки до кримінального правопорушення у сфері службової діяльності, нерідко вживають конспіративних чи інших заходів, спрямованих на приховування факту протиправної діяльності.

На думку оперативних працівників, найбільш поширеними способами приховування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, учинених працівниками Національної поліції є:

маскування інформації та (або) її носіїв (складання фіктивних документів, які б переконували у законності дій підозрюваних) (54,1 %);

знищення інформації та (або) її носіїв (спалення документів чи інших речей, викидання їх у смітник, стирання інформації з комп'ютера, знищення речових доказів), а також грошових коштів (46,3 %);

приховування інформації та (або) її носіїв (наприклад, перенесення службових документів з кабінету до житлового приміщення чи іншого сховища) (43,4 %);

фальсифікація інформації та (або) її носіїв (внесення у службові чи інші документи повністю чи частково завідомо неправдивої інформації) (36,3 %);

службове підроблення (31,2 %);

створення неправдивого алібі (підозрюваний розраховує переважно на членів сім'ї, родичів, знайомих, колег по службі) (24,5 %);

неправомірний вплив на співучасників, свідків, потерпілих, з метою перешкодити повідомленню інформації про злочин або схилити до відмови від дачі показань (22,3 %);

зникнення підозрюваного, надання відомостей, пов'язаних із станом здоров'я (15,2 %) (Додаток Г).

Залежно від спрямованості діяльності особи, яка приховує криміналістично значущу інформацію, способи приховування поділяють на пасивні й активні. До першої категорії входять способи, які полягають, насамперед, у приховуванні інформації. Володіючи такою інформацією, особа ухиляється від повідомлення про неї іншим суб'єктам, не застосовуючи при цьому активні «наступальні» дії. Таке пасивне приховування може виявлятися у відмові свідків і потерпілих від давання показань під час провадження досудового слідства. До другої групи належать способи, які полягають в активному нав'язуванні «своєї гри», перехопленні ініціативи, введенні в оману осіб, які мають намір установити обставини досліджуваної події. Як правило, такі дії супроводжують маскуванням, фальсифікацією криміналістично значущої мовної інформації, вони можуть мати і відкритий агресивний характер, коли йдеться про вплив на носія вербальної інформації [308].

Н. В. Кручиніна та В. І. Шиканов виокремлюють такі види приховування: злочину в цілому; слідів злочину; знарядь злочину; засобів учинення злочину; факту участі певної особи в учиненні злочину [153].

Отже, у кримінальних провадження про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, учинених працівниками Національної поліції, можна виділити приховування слідів кримінального правопорушення, знарядь,

засобів учинення, факту його участі в учиненні кримінального правопорушення.

Особливість приховування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності серед працівників Національної поліції полягає у тому, що такі способи постійно удосконалюються, оскільки працівники Національної поліції набувають досвіду злочинної діяльності, з'являються нові форми та способи вчинення злочинів у сфері службової діяльності, перманентно змінюється законодавство, а отже, і порядок роботи Національної поліції.

Результати застосування певного способу вчинення кримінальних правопорушень поліцейськими знаходять своє відображення в об'єктивній дійсності у вигляді слідів. Традиційно в науці прийнято поділ слідів злочинної діяльності на дві категорії: матеріальні – залишаються на матеріально фіксованих об'єктах (документах) та ідеальні – відображені в пам'яті окремих осіб, які прямо чи опосередковано зіткнулися зі злочином або його наслідками. Досягнення науково-технічного прогресу, упровадження та активне використання суспільством для спілкування комп'ютерних технологій свідчать про появу сьогодні нового поняття у категоріальному апараті криміналістики і виділення в системі матеріальних слідів, поряд з традиційними матеріальними слідами, електронно-цифрових слідів.

Носіїв слідової інформації злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, умовно можна поділити на такі групи:

1) документи;

2) інші речі матеріального світу, на які спрямоване злочинне посягання (предмет), знаряддя чи засоби злочинів у сфері службової діяльності;

3) електронно-цифрові сліди;

4) пам'ять людей.

За думкою оперативних працівників внутрішньої безпеки, найчастіше носіями слідової інформації злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції є: документи (56,4 %); електронно-цифрові сліди (44,5 %); інші речі матеріального світу, на які спрямоване злочинне посягання (предмет), знаряддя чи засоби злочинів у сфері службової діяльності (33,1 %); пам'ять людей (13,3 %) (Додаток В).

Електронно-цифровими слідами злочинів, учинених працівниками поліції, можуть бути дані, що містяться в записнику телефону про вхідні та вихідні дзвінки, тексти повідомлень у різних програмах, у тому числі Viber, WhatsApp та ін.); дані, що містяться у центрах комутації та інформаційних системах операторів зв'язку (відомості про вхідні та вихідні дзвінки, їх тривалості, прийнятих і відправлених повідомленнях тощо), фото- і відеозображення, голос злочинця та ін.

Здебільшого джерела інформації про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності працівників Національної поліції матеріалізуються в різних документах, адже більшість таких діянь поєднано з підробленням відповідної службової документації. Йдеться про всі види документів, у яких закріплюються юридично значимі факти, висуваються вимоги або фіксуються рішення, обов'язкові до виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх підлеглості чи відомчої належності.

Серед підроблених документів слід виокремити сфальсифіковані протоколи про адміністративні правопорушення, пояснення, протоколи слідчих (розшукових) дій, заяви про кримінальні правопорушення, документи, що підтверджують сплату стягнень, документи, що містять державну чи службову таємницю, конфіденційну інформацію тощо.

З-поміж об'єктів фальсифікації документів найбільшого поширення останнім часом набули матеріали досудового розслідування. Це обумовлено прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та

численними порушеннями, що виникають у кримінальній процесуальній діяльності слідчих підрозділів, передусім низової ланки, в умовах реалізації окремих його положень.

Джерелами кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, залежно від стадії досудового провадження, на якій приймаються певні процесуальні рішення, можна назвати документи, які: 1) фіксують початок кримінального провадження (рішення за результатами приймання та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення); 2) складаються на інших етапах досудового розслідування (повідомлення про підозру, про обрання запобіжного заходу, про зупинення провадження, про закриття кримінального провадження, обвинувальний акт, про направлення матеріалів провадження до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру та ін.); 3) визначають рух кримінального провадження (про виділення матеріалів провадження, їх об’єднання, зупинення провадження тощо); 4) спрямовані на збирання та перевірку доказів (протоколи проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій); 5) забезпечують відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, і можливу конфіскацію майна (про арешт майна) та ін.

До предметів, на яких можуть відображатись сліди кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, належать електронні носії інформації (диски, флешки, карти пам’яті), гроші, матеріальні цінності, які здобула службова особа внаслідок вчинення злочину, наркотичні засоби, зброю тощо. Це може бути добровільно здана зброя, гроші, наркотичні засоби, речові докази.

2.2 Характеристика працівників поліції, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності

Особа як об’єкт дослідження передбачає багатоаспектний та багаторівневий аналіз її сутності. Найбільш загальні положення про особу формуються філософією, яка є методологічною основою для конкретних галузей знань. Філософський підхід у розумінні сутності особи передбачає єдність внутрішньої сторони (свідомість) та зовнішньої сторони (діяльність). Філософія розглядає особу як продукт соціального розвитку, як єдність загального, особливого і одиничного. У цьому розумінні людина (особа) є результатом еволюції всього людського роду, успадковує і відображає соціальний досвід усіх попередніх поколінь. Разом з тим особа володіє також деякими неповторними ознаками і якостями, Що відображають її індивідуальний життєвий досвід, буття, обумовлене конкретним змістом її сімейних, виробничих, побутових га інших відносин, зв’язків, а також мікросередовища, в якому вона перебуває. Таким чином, людину як особистість формує вся сукупність матеріальних, політичних, ідеологічних, моральних, правових, побутових, культурних, естетичних та інших умов, які складають зміст буття і їх відображення в суспільній та індивідуальній свідомості. Викладене положення створює підґрунтя для розвитку криміналістичного підходу до пізнання особи [157, с. 251].

Особа злочинця як складовий елемент криміналістичної характеристики вивчається майже всіма вченими-криміналістами. Однак питання про ознаки та властивості особи злочинця, які потрібно досліджувати в межах криміналістичної характеристики, залишається відкритим. Під криміналістичним вивченням особи варто розуміти встановлення криміналістично значимої інформації про особу злочинця, жертву злочинного посягання й інших учасників процесу розслідування [279, с. 28].

Можна виділити чотири основних групи криміналістичних завдань, вирішення яких базується на використанні інформації про людину.

Перша група завдань пов’язана із установленням тотожності особи з комплексу її ознак і властивостей, які в тому чи іншому вигляді відображаються зовні.

Друга група завдань припускає вивчення таких ознак і властивостей людини, що пов’язані з установленням фактичної картини злочину. Включає виявлення й узагальнення широкої інформації про індивідуальні соціально-психологічні властивості злочинця і жертви злочину, якими обумовлені їх мотивація і конкретні дії, що відносяться до розслідуваного злочину (спосіб вчинення злочину, характер зв’язку між злочинцем і потерпілим і т.д.).

Третя група завдань пов’язана із визначенням оптимальної лінії поведінки осіб, що розслідують злочин, з урахуванням їх взаємодії з іншими учасниками розслідування, та розглядається криміналістичною тактикою. У центрі уваги зосереджуються психофізіологічні, психологічні і соціально-психологічні характеристики людей, адже саме вони враховуються при виборі тактики.

Четверта група завдань, при вирішенні яких використовується інформація про особу, пов’язана зі здійсненням криміналістичної профілактики [146, с. 171–174].

На думку Ю. М. Антоняна, особа злочинця є не що інше, як модель, абстракція, що поєднує в собі найбільш характерні особливості особи злочинця як соціального та психологічного типу. Далеко не кожна людина, яка вчинила злочин, може бути названа представником цього типу, оскільки останній складається тільки з його характерних представників [13, с. 20]. Як вважає Є. К. Волконська, особа злочинця – це досить складний комплекс ознак, властивостей, зв’язків, відносин, які характеризують особистість, її моральний світ, що взяті в розвитку і в взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які в тій чи іншій мірі визначили вчинення злочину [64, с. 19]. М. І. Єнікеєв зазначає, що особа злочинця – це сукупність

типологічних якостей індивіда, які обумовили вчинене ним злочинне діяння [99, с. 47]. Своєю чергою, С. А. Шалгунова визначає, що особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманіттям ознак: демографічних (статтю, віком, станом здоров'я), моральних (світоглядом, інтересами, спрямованістю), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоціями, темпераментом, вольовими якостями тощо). Ці ознаки відбиваються у індивідуальних властивостях особи злочинця, його відносинах з потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур: 1) спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; 2) досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); 3) охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення, це – емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять; 4) біологічно обумовлена, що поєднує темперамент особи, її статеві і вікові якості, а також патологічні зміни [311, с. 128–129].

Система даних, яка характеризує особу злочинця, може бути різною. Для вивчення зазначеного елемента криміналістичної характеристики застосовують відомості з різних галузей пізнання: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, психології, психіатрії, судової медицини, кримінології.

У кримінальних провадженнях вивчення особи обвинуваченого є важливим, насамперед, для вирішення таких питань: можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності; звільнення особи від кримінальної відповідальності й покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності; звільнення особи від кримінальної відповідальності з переданням на поруки; кваліфікація діяння; обставини, що впливають на покарання; вид і розмір покарання, найбільш доцільного для виправлення та перевиховання особи, яка вчинила злочин; вид установи, де особа повинна

відбувати покарання; найефективніші методи роботи щодо виправлення засудженої особи; застосування запобіжного заходу; момент допуску захисника до участі у справі; причини й умови, що сприяли вчиненню злочину; питання, що виникають у суді другої інстанції та інших вищих судах [102, с. 108]. Саме тому в процесі розслідування особу підозрюваного слід вивчати як комплексне явище.

У цьому контексті В. В. Лисенко зазначає, що відомості, які характеризують особу злочинця, мають особливе значення, оскільки сприяють: висуванню версій про особу, яка вчинила злочин; створенню уявної моделі злочинця для визначення шляхів його пошуку; плануванню розслідування; вибору тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій; з'ясуванню ролі підозрюваного в учиненні злочину; досягненню необхідного психологічного контакту з підозрюваним; встановленню мотивів і цілей учинення злочину; вибору відповідного запобіжного заходу; прогнозуванню поведінки злочинця на різних етапах досудового розслідування та під час розгляду кримінального провадження в суді; удосконаленню тактики й методики розслідування; встановленню причин та умов, що сприяють учиненню злочину.

У межах встановлення обставин, що характеризують особу підозрюваного, інтерес становить інформація, яка безпосередньо не пов'язана з учиненим кримінальним правопорушенням. До таких відомостей належать дані про: вік особи, стан її здоров'я, поведінку, взаємини, колишні судимості тощо. До суб'єктивних чинників, які визначають такий структурний елемент криміналістичної характеристики, як «особа злочинця», слід віднести: наявність у злочинців попереднього злочинного досвіду, зокрема й знання конкретних способів учинення, приховування слідів злочинної діяльності; досвід роботи в силових структурах; індивідуальні властивості особи злочинця тощо.

Типовий злочинець по провадженнях зазначеної категорії є осудною особою, тому питання про осудність суб'єкта, тобто здатність усвідомлювати свої дії і керувати ними, майже не виникає.

Працівники Національної поліції, які вчинили злочини є спеціальними суб'єктами як службові особи і, водночас, як представники правоохоронних органів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. У складі поліції функціонують: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення [228].

Загальне визначення кола працівників Національної поліції закріплене в ст. 17 Закону України «Про Національну поліції» [228], де зазначено, що поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції. Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон. Зразки та порядок видання службових посвідчень і спеціальних жетонів затверджує Міністр внутрішніх справ України.

Кримінальне правопорушення, як акт свідомої і цілеспрямованої діяльності людини, так чи інакше обумовлений різноманітними особливостями індивіда, який обирає саме таку форму поведінки [333]. Тому знання особистості злочинця, її характерних рис і властивостей складають неодмінну умову успішної організації діяльності по протидії кримінальним правопорушенням. Особливого значення ця проблема набуває при здійсненні таких заходів у правоохоронних органах, зокрема в органах поліції. Адже незважаючи на достатньо всебічну і ретельно продуману систему відбору

кадрів на службу, непоодинокі випадки вчинення окремими з них у період проходження служби кримінальних правопорушень.

Проблема особистості працівника поліції, який вчинив кримінальне правопорушення, як самостійний об'єкт дослідження відноситься у вітчизняній криміналістики до категорії маловивчених. Як правило, про неї лише згадувалося в окремих дослідженнях, присвячених злочинності в цілому чи окремим її видам. Тому для того, щоб скласти кримінологічну характеристику особистості працівника поліції, який вчинив злочин, потрібно передусім визначитися з деякими загальними початковими поняттями.

Зазначимо, що криміналістична характеристика працівників, які вчинили кримінальні правопорушення, має певну специфіку, відмінну від загальновизначеної стосовно інших громадян, які були визнані винними у вчиненні кримінально караних діянь. В першу чергу це стосується соціально-демографічної характеристики цієї категорії злочинців, що має свої специфічні риси, обумовлені особливостями проходження служби в органах поліції.

Якщо проаналізувати вікову категорію до 40 років, розділивши її на підгрупи інтервалом у п'ять років, починаючи з 20-річного віку, то за результатами вивчення кримінальних проваджень за 2015–2019 рр. отримуємо таке: найбільшу кількість злочинів вчинено працівниками у віці від 26–30 років – 32,3 %; далі, в порядку зменшення вікові групи розташовуються таким чином: до 25 – 28,6 %; 26–30 років – 32,3%; 31–35 років – 19,9 %; від 36–40 років – 11 %; після 40 років – 5,5 %. Отже, 60,9 % злочинців становлять особи не старші 30 років (Додаток Б).

Найбільшу частку колишніх співробітників органів внутрішніх справ (поліції), які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі й опитані В. Є. Боднаром, становлять особи від 25 до 29 років – 34 %, причому 81 % з них – це особи рядового й молодшого начальницького складу. Більшість засуджених

середнього й старшого начальницького складу віком від 30 до 40 років (60 %). Для осіб, які вчинили злочини у сфері службової діяльності, характерний більш зрілий, порівняно з іншими категоріями злочинців, вік. Перевагу цього віку в структурі можна пояснити загальною демографічною характеристикою осіб, які перебувають на службі в Національної поліції. На посади начальницького складу Національної поліції, як правило, призначаються особи, які мають певний стаж практичної роботи, життєвий досвід, освітню й спеціальну підготовку. Водночас останніми роками намітилася тенденція до певного «омолодження» учасників злочинів у сфері службової діяльності, оскільки проведене реформування правоохоронної системи значно омолодило начальницький склад Національної поліції [45, с. 37].

Таке становище пов’язано як із загальною тенденцією до зміни вікового складу співробітників поліції, так і з відсутністю в них спеціальної підготовки до здійснення службових функцій, що ускладнює виконання посадових обов’язків або сприяє формуванню неправильного ставлення до них.

З-поміж усіх засуджених правоохоронців категорії, що вивчаємо, у згаданий період переважна більшість мала вищу освіту – 57,8 %, причому 73,8 % з них – вищу юридичну освіту (23,9 % становили засуджені із середньою спеціальною освітою).

Важливим елементом, що характеризує особистість співробітників Національної поліції, які вчинили злочини, є стаж їхньої практичної діяльності в правоохоронних органах. Із загальної кількості притягнутих до кримінальної відповідальності, 31,5 % мали стаж від одного до трьох років, кожен п’ятий співробітник (20%) на момент вчинення злочину працював від трьох до п’яти років, особи зі стажем менше одного року та зі стажем десять і більше років становлять по 16 % відповідно. Найменшу групу (14,7 %) становлять особи, які мають стаж від п’яти до десяти років. Отже, 67,5 % правопорушників працювали в правоохоронних органах не більше п’яти років.

Вікові особливості злочинців позначаються й на змісті мотивів і цілей злочинної діяльності. Злочини працівниками поліції звичайно пов'язані з трьома мотивами: користь, інша особиста зацікавленість та інтереси неправильно зрозумілої службової необхідності. З усього різноманіття морально-психологічних властивостей та якостей особистості правоохоронця, який вчинив злочин у сфері службової діяльності, найбільш доцільним уважаємо розгляд в її структурі, по-перше, підструктури спрямованості, що характеризує систему потреб, мотивів і цілей діяльності; по-друге, професійної підготовленості як системи знань, умінь і навичок; по-третє, індивідуальних психофізіологічних особливостей інтелектуальної, вольової, емоційної й моральної сфер особистості, зміна яких впливає на виникнення різного роду деформацій особистості.

Як відомо, життєві цілі, соціальні очікування й домагання будь-якої людини, зокрема співробітника правоохоронного органу, засновані на його потребах, головними з яких є матеріальні. Вони визначають вектор ціннісних орієнтацій працівника, формують мотив його поведінки, що підтверджує ступінь актуалізації у свідомості співробітників реальної потреби в підвищенні матеріального рівня життя. У зв'язку з цим, викликають інтерес мотиви злочинної поведінки злочинців, які визначають систему їхньої ціннісної, життєвої орієнтації. При цьому співробітники рідко оцінювали професійну діяльність як творчу, що приносить задоволення. Переважають такі оцінки їх роботи, як складна, важка, невпорядкована, конфліктна, стомлююча, що призводить до зниження працездатності, стресостійкості; підвищення апатії, особистої тривожності й в остаточному підсумку професійної деформації. У співробітників, які вчинили злочини, відзначається й відносно низький професійний рівень, що негативно позначається не тільки на загальному рівні правової культури, а й впливає на зростання рівня злочинності у сфері службової діяльності.

Злочинну поведінку працівників поліції визначає велике число різноманітних факторів і обставин. Умовно їх можна поділити на дві групи: *особистісні*, тобто ті, що характеризують психологічний стан працівника, який вчинив злочин, та *зовнішні*, тобто ті, що зумовлюють вплив на правопорушника зовнішнього середовища (колективу, суспільства тощо).

До особистісних факторів, які зумовлюють за певних обставин злочинну поведінку працівника, можна віднести:

– його соціальну спрямованість, морально-психологічні якості (світогляд, ідеали, переконання, життєву мету та цінності, внутрішню мотивацію, рівень власних потреб, особисте ставлення до закону, суспільства, колективу тощо);

– рівень його професійної підготовленості (набуті професійні знання, навички, досвід практичної діяльності);

– інтелектуальні, вольові та емоційні особливості індивіда;

– біологічні особливості особистості (стан фізичного та психічного здоров’я, вік, темперамент тощо).

До зовнішніх факторів, які впливають на формування правомірної чи злочинної поведінки працівника поліції, варто віднести:

– ставлення у суспільстві до закону, правопорядку;

– дотримання в колективі, де він проходить службу, принципів та цінностей, що охороняються законом;

– рівень реагування колективу на факти порушення правових норм окремими його представниками;

– сформованість та активність проявів у найближчому оточенні працівника стереотипів поведінки, поглядів, потреб тощо.

Забезпечення якомога повнішого визначення і вивчення факторів, що впливають на прояви протиправної поведінки з боку деякої частини працівників поліції, дозволить знаходити найоптимальніші шляхи їх декриміналізації.

Вивчення кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених працівниками поліції, дало можливість виділити такі форми корисливих та інших особистих мотивів у вчиненні злочинів цієї категорії:

1) »просте» (епізодичне) отримання вигоди, разової допомоги по знайомству, родинного й іншого особистого мотиву, з іншої особистої зацікавленості;

2) злочинне «злиття» корумпованих зв'язків посадових осіб Національної поліції з комерційними та іншими структурами за загальне заступництво й потурання по службі, на основі взаємної допомоги в задоволенні інших особистих корисливих інтересів;

3) незаконний вплив окремих представників місцевих органів влади, вищих та інших контролюючих органів, впливових кіл, великих промислових структур й установ регіону, організованих злочинних формувань;

4) приховування, потурання злочинам з боку вищих посадових осіб щодо нижчих, за мотивами неправильно зрозумілих інтересів служби (збереження репутації, неправдивої благополучної звітності тощо) тощо.

При дослідженні матеріалів кримінальних проваджень ми виділили також негативні морально-психологічні та вольові якості, характерні для основної маси співробітників поліції. Тут можна назвати небажання набувати професійного досвіду, недбалість у виконанні службових обов'язків, недисциплінованість, безвідповідальність, систематичні порушення трудової дисципліни, байдужість до вимог законів, прогалини у загальному вихованні і культурі, боягузтво, підлість, агресивність, розбещеність, нещирість, зловживання спиртним та інші фактори, що впливають на активне формування протиправної, а то й кримінальної поведінки.

Разом з тим, із вивчених матеріалів видно, що 20 % таких працівників, які вчинили злочини, мали характеристики, у яких відображені лише позитивні сторони ділової кваліфікації, особистісних, моральних і психологічних

якостей. На наш погляд, ця обставина вимагає відповідних додаткових досліджень. І не лише в галузі психологічних наук, але й віктимології. На сьогодні ж варто запропонувати уніфікований перелік питань, відповідаючи на які керівник або буде об'єктивніше висвітлювати сильні та слабкі сторони підлеглого, або братиме на себе величезну відповідальність, приховуючи його негативні риси, що, безумовно, поставить його в залежність не лише перед моральним вибором, але й можливими дисциплінарними наслідками.

Як відомо, діяльність поліції відбувається в умовах складної криміногенної обстановки. Пояснюється це не лише зростанням злочинності, але й значною кількістю посягань на працівників поліції як у процесі виконання ними службових завдань, так і в зв'язку з правоохоронною діяльністю. Так, з моменту створення Національної поліції України при виконанні службових обов'язків отримали поранення 1897 поліцейських, з них 48 – у зоні проведення антитерористичної операції на Донбасі. 34 працівника поліції загинули, з них дев'ять – в зоні АТО. Для порівняння, в Англії за останніх 40 років загинуло шість поліцейських [103].

Крім цього відомо, що діяльність працівників поліції характеризується підвищеною стресовістю, часто супроводжується виникненням конфліктних ситуацій, що ставить її у ряд найнебезпечніших професій, оскільки правозастосовна діяльність працівників зобов'язує їх до різного роду ризикованих втручань і дій.

Тому, на наш погляд, окремому науковому дослідженню підлягає і така особливість особистості співробітників поліції, як їх віктимність (підвищена здатність в силу певних фізичних і моральних якостей за відповідних об'єктивних обставин ставати жертвою протиправного посягання). Безумовно, багато злочинів, вчинених працівниками, прямо чи опосередковано пов'язані саме з цим аспектом. Тому певна категорія злочинців із числа колишніх працівників правоохоронних органів одночасно виступає як жертвою власної

службової діяльності.

Респонденти, крім цього, особливо підкреслюють незадовільний рівень матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів, що в ряді випадків стає причиною і корупційних діянь, і злочинних проявів (10 осіб), низький рівень грошового утримання, яке спонукає до хабарництва, поборів, користування незаконними пільгами (19 осіб), ігнорування вищим керівництвом проблем, які б сприяли підвищенню престижу правоохоронних органів та їх працівників (8 осіб), погіршення морально-психологічного клімату в колективах (19 осіб), зростання професійної деформації (127 осіб).

За даними статистичної звітності, злочини у сфері службової діяльності вчиняються в групі приблизно у 32,0 % випадків (Додаток Г). Водночас у зв'язку із суб'єктивними та об'єктивними обставинами (наприклад, складністю, а в окремих випадках неможливістю довести факт співучасті працівника Національної поліції у вчиненні злочину, корумпованістю судових та правоохоронних органів тощо) не завжди вдається встановити та задокументувати факт співучасті.

Учиняють злочини у сфері службової діяльності працівники різних служб, які перебувають на службі в Національній поліції та мають специфічний правовий статус. Так, кожен співробітник має визначене на законодавчому рівні функціональне призначення, повинен виконувати специфічні завдання, наділяється відповідними владними повноваження, які можуть застосовуватись не лише в межах Національної поліції, а й щодо інших державних органів, їх окремих представників та усіх громадян. Для всіх працівників Національної поліції об'єднуючою ланкою є специфіка проходження ними служби, яка визначена в Законі України «Про Національну поліцію» та відомчих документах Національної поліції, зокрема, це стосується особливого порядку правового регулювання; прийняття Присяги; присвоєння спеціальних звань; заборони займатися будь-якими видами підприємницької діяльності, а також

організовувати страйки та брати у них участь; вікових обмежень для працівників Національної поліції відповідно до їх спеціального звання; встановлення додаткових пільг та соціальних гарантій тощо. До того ж надається особливий правовий та соціальний захист працівникам Національної поліції, обмежуючи таким чином їх від утручання в їх службову діяльність.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо злочинів учинених працівниками поліції, можна виокремити такі групові форми кримінальних правопорушень, залежно від якісного складу учасників:

1) групи, що складаються виключно з працівників Національної поліції: працівники одного підрозділу (наприклад декілька патрульних); працівники різних підрозділів (наприклад патрульний та оперативний працівник); керівник і підлеглий (наприклад патрульний та керівник будь-якого підрозділу поліції); працівники різних підрозділів Національної поліції (наприклад патрульного підрозділу та патрульний управління (відділу));

2) групи у складі працівників поліції та інших осіб: працівник поліції та фізична особа, яка не є службовою особою; працівник поліції та службова особа іншого правоохоронного органу чи іншого органу державної влади.

Виявлені групи мали здебільшого характер груп за попередньою змовою (92,5 %). У поодиноких випадках траплялися організовані групи та злочинні організації (7,5 %) (Додаток Б).

Специфікою таких злочинних об’єднань є високий ступінь конспірації, формальний характер зв’язків (учасники групи, як правило, працюють в одному підрозділі чи мають відносини субординації), наявність корумпованих зв’язків як у межах Національної поліції чи МВС України, так і серед інших правоохоронних і судових органів, а також високий рівень згуртованості, що полягає в такому явищі як «кругова порука».

Як зазначалося, більшість злочинів у сфері службової діяльності вчиняються з корисливих мотивів, в інших особистих інтересах чи в інтересах

третіх осіб. Це не стосується службової недбалості, яка вчиняється з необережності. Також службове підроблення може вчинятися з різних мотивів [246].

Такі види кримінальних правопорушень можуть вчинятися в будь-який час доби. Це обумовлено, насамперед, специфікою діяльності Національної поліції, робота в якій організована цілодобово. Як правило, час вчинення злочину можна встановити з точністю до дня, рідше – години та хвилини, оскільки злочини у сфері службової діяльності часто відображаються у відповідних документах, одним із реквізитів яких є дата (рідше – час їх складання). Водночас найбільшу кількість злочинів у сфері службової діяльності працівники Національної поліції вчиняють у робочі дні (87,0 %) та в робочий час (77,6 %) (Додаток Г).

Найбільш поширеним місцем є місце безпосереднього виконання службових обов'язків (службовий кабінет). Службові приміщення визначені як місця вчинення злочинів у 69,5 % кримінальних справ (проваджень). Іншим місцем учинення злочину може бути особистий чи службовий автомобіль або житлове приміщення працівника Національної поліції або інших осіб, а також відкрита місцевість (вулиця, парк, сквер) (Додаток Г).

До знарядь і засобів учинення працівниками Національної поліції кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності належать підроблені документи, службові посвідчення, спеціальні засоби, табельна вогнепальна зброя та ін. У кримінальному провадженні підлягають встановленню відомості про ці предмети та їх ідентифікаційні ознаки (реквізити, серія, номер тощо).

Розроблення проблеми типології особистості працівників правоохоронних органів (зокрема Національної поліції), які вчинили злочини, не отримала достатнього розвитку в сучасній кримінології. Так, одну з класифікацій працівників органів внутрішніх справ, які вчинили злочин, запропонував

С.А. Алтухов, який виокремив такі типи злочинців: перший – «злочинці-службісти» (підтипи: «азартні силовики», «хабарники» та «кар'єристи»); другий – «перевертні у погонах» (які вчиняють корисні та насильницькі злочини переважно загально кримінального характеру); третій – «випадкові», до якого належать працівники, які вчинили необережні злочини [8, с. 137–138].

Дещо по-іншому підійшов до виокремлення типів особистості працівників органів внутрішніх справ О. М. Варигін. Він запропонував виділити чотири типи злочинців серед осіб, які вчинили «професійні» злочини, а саме: тип службистів, агресивний, корисний та конформістський типи [59, с. 115].

В українській кримінології акцентовано на дослідженні провідних мотивів злочинів, що вчиняють працівники органів внутрішніх справ, тому типологія особистості злочинців серед правоохоронців викладена лише в роботі С. А. Шалгунової, яка в межах дослідження проблеми хабарництва серед працівників органів внутрішніх справ запропонувала виділити два типи злочинців. До першого – «злісного» хабарника – учена віднесла осіб, які отримали хабар з метою збагачення. Другий тип – «вимушеного» хабарника – становлять особи, які погодилися отримати запропонований (добровільно) хабар, тому що опинилися у скрутному матеріальному становищі і не мали коштів на утримання своєї родини [310, с. 119]. Зазначений розподіл типів хабарників наближений до типології, запропонованої раніше А.І. Долговою. Отже, вважаємо доцільним об'єднати за критерієм стійкості асоціальності особистості охарактеризовані типи хабарників у послідовно-криміногенний тип і тип зі слабко вираженими асоціальними установками [147, с. 364–365].

Дещо інший підхід обрали зарубіжні кримінологи, розробивши низку оригінальних типологій поліцейських-правопорушників. Так, у 70–80 рр. XX ст. В. Муір, Д. Бродерік та М. Браун запропонували власні бачення до визначення типів поліцейських. В. Муір стверджував, що стиль поведінки поліцейського

залежить від співвідношення таких характеристик, як: усвідомлення необхідності застосовувати силу під час виконання певних завдань у поліцейській діяльності та здатність до співчуття і наявності бажання з'ясовувати та розуміти особливі обставини, в яких опинились особи, причетні до тієї чи іншої справи. Урахувавши зазначені особливості особи поліцейського, він виокремив чотири типи: професіонали, силовики, тип поліцейських, які прагнуть взаємопорозуміння, і тип, схильний до уникання будь-яких проблем роботи в поліції. Дж. Бродерік виділив також чотири типи поліцейських: реалісти, оптимісти, силовики та ідеалісти. Підставою такого розподілу стали цінності, що домінують у поліцейського, а саме: неухильне дотримання закону або ж забезпечення громадського спокою. М. Браун також розробив теорію чотирьох типів поліцейських, в основу якої покладено «вибірковість у примусі» та «агресивність на вулицях». Він виокремив такі типи: борці зі злочинністю старого типу, «чисті» борці зі злочинністю, поліцейські, яким властива сервісна модель діяльності I та II підтипів і професіонали.

Зазначені типології мають багато спільних аспектів, а виокремлені типи характеризуються схожими рисами. Так, «професіонали» В. Муіра, «оптимісти» Д. Бродеріка та «професіонали» М. Брауна зорієнтовані на надання допомоги громадянам, однак вони чітко усвідомлюють межі, за якими необхідно неухильно дотримуватись вимог закону. Поліцейські цього типу, перш ніж прийняти будь-яке рішення, ретельно обмірковують ситуацію, застосування ними сили можливе лише в умовах необхідності, а шкода, спричинена особі, є мінімальною за існуючих обставин. Робота поліцейського їм вбачається складною і заплутаною, та, разом із тим, від роботи вони намагаються отримати максимум задоволення. Для них не характерні фрустрації у випадках недосягнення мети.

Другий тип – це силовики за В. Муіром та Д. Бродеріком, а також борці зі злочинністю старого типу й «чисті» борці зі злочинністю М. Брауна. Роботу

поліції вони вбачають у забезпеченні суворого дотримання закону. Поліцейські цього типу так орієнтовані на досягнення мети, що не помічають мотивацію правопорушників, не беруть до уваги їх життєві ситуації, не враховують пом'якшувальні обставини; своїм призначенням вони вважають захист суспільства загалом, не звертаючи особливої уваги на особисті права людини. Представники цього типу поліцейських ретельно виконують поліцейську роботу та відчувають розчарування, якщо їм доводиться виконувати обов'язки, не пов'язані з безпосередньою боротьбою зі злочинністю. Вони надають перевагу розкриттю та розслідуванню тяжких злочинів та не бажають втрачати час на з'ясування обставин у незначних правопорушеннях.

Третій тип становлять поліцейські, які «прагнуть до взаємопорозуміння» за В. Муіром, «ідеалісти» за Д. Бродеріком та поліцейські, яким характерна «сервісна модель діяльності» І підтипу, – за М. Брауном. Для представників цього типу характерне співчуття та бажання зрозуміти іншу особу. Вони розуміють цінності та відчувають потреби суспільства, водночас не надто переймаються проблемами боротьби зі злочинністю. На відміну від професіоналів, для них властивий конфлікт моральності застосування сили. Вони відчувають дискомфорт від того, що застосування сили є частиною їх служби в поліції. У кожній особі вони бачать позитивні риси та переконані, що їй має бути надано другий шанс. Часто вони страждають від того, що не отримують задоволення від своєї роботи та постійно відчувають розчарування.

Останній, четвертий тип, становлять особи, які ухиляються від виконання головних завдань та обов'язків поліцейського за В. Муіром, «реалісти» за Д. Бродеріком та поліцейські, яким характерна «сервісна модель діяльності» другого підтипу за М. Брауном. Для них властивий цинізм та конфліктність моральності у випадках необхідності застосування силових методів боротьби зі злочинністю. Вони бачать багато проблем, та не знаходять способів їх вирішення. Найчастіше на скарги громадян вони відповідають, що це не є

справа поліції або ж, що поліція мало чим може допомогти в ситуації. Вони вирішують завдання, що належать до їх компетенції, лише тією мірою, яка необхідна, щоб не втратити посаду, та виконують свої обов'язки на мінімально необхідному рівні. Для поліцейських цього типу служба в поліції є лише альтернативою безробіття. Представники четвертого типу характеризуються найнижчою мотивацією до поліцейської роботи та найвищим рівнем незадоволеності від останньої [340].

Аналіз розглянутих типологій злочинців серед працівників органів внутрішніх справ (поліції) свідчить про відсутність єдності в поглядах на вирішення цього завдання. Найчастіше кримінологічна типологія злочинців в основі має такі підстави: глибина і стійкість асоціальності та характер антисуспільної спрямованості. Однак такі типології не дають змоги достатньо повно розкрити особливості особистості, властиві їй внаслідок проходження служби в Національній поліції. Зазвичай, виокремлюючи типи злочинців-працівників поліції, беруть за основу мотиви вчинення злочинів, що також не дає можливості підкреслити їх специфічні риси. Це зумовлено: по-перше, тим, що, мотиви вчинення злочинів працівниками Національної поліції не мають специфічного характеру, по-друге, реалізація одного й того самого мотиву працівником Національної поліції може здійснюватись найрізноманітнішими шляхами: від «залагодження» справи за отримання матеріальної винагороди, присвоєння речових доказів до звичайної крадіжки.

Враховуючи зазначене вище, у межах дослідження пропонуємо таку класифікацію злочинців-працівників поліції, які вчинили злочини. В основу класифікації покладено такі критерії, як характер використання службового становища під час вчинення злочину та особливі способи реалізації мотивів, доступні працівникові саме внаслідок перебування на службі в Національній поліції. Відповідно до цього, для подальшого наукового обговорення можна

запропонувати чотири основні типи злочинців серед працівників Національної поліції:

1. Для першого типу («корисливої» особистості) характерним є безпосереднє використання наданих відповідно до обійманої посади в системі Національної поліції повноважень усупереч інтересам служби з корисливих чи інших особистих мотивів, у тому числі кар'єристських, хибно усвідомлюваних інтересів служби та ін. Такі особи вчиняють злочини під час виконання ними службових обов'язків – використовують протизаконно надані їм службові повноваження, зловживають владою та правом на застосування заходів примусу, маніпулюють своїми процесуальними правами, використовують правову необізнаність потерпілих від цих злочинів тощо. Такі працівники діють зсередини системи, що й обумовлює назву цього типу.

2. Характерною рисою другого, «раціонального» типу особистості працівників поліції, які вчинили злочини, є використання служби в Національній поліції для полегшення вчинення загальнокримінальних злочинів. На відміну від злочинця першого типу, вони не використовують свої безпосередні службові повноваження, а користуються своїм службовим становищем у широкому сенсі – використовують службові посвідчення, формений одяг, спецзасоби, табельну вогнепальну зброю, а також інформацію, власні «зв'язки», налагоджені під час служби в Національній поліції, та ін. Злочини, вчинені представниками цього типу злочинців, є навмисними, та переважно заздалегідь спланованими діями. Вказаний тип злочинців доволі часто називають «перевертнями в погонах».

3. Для третього («деструктивного») типу, властиво те, що, вчинюючи злочин, вони ні в якій формі не використовують свої службові повноваження, не демонструють оточуючим знаки причетності до служби в Національній поліції, проте під час здійснення протиправного діяння «відчувають» себе працівниками Національної поліції (у досить спотвореному вигляді) – особами,

наділеними певною владою, можливістю користуватися окремими «імунітетами», що відкриває шлях до уявної вседозволеності. Для злочинців цього типу характерним є вчинення необережних злочинів та умисних злочинів, при вчиненні яких актуалізація мотивів відбувається безпосередньо перед вчиненням злочинних дій.

4. Останній четвертий («змішаний») тип особистості злочинців – працівників Національної поліції – не відрізняється від загального соціального типу особистості злочинця, оскільки при вчиненні злочину ці особи не використовують службові повноваження, не усвідомлюють себе «особливими» через належність до лав правоохоронців.

Перший тип злочинців привертає широку увагу громадськості, а злочини, вчинені ними, отримують масштабного висвітлення в засобах масової інформації. Розкриття таких видів злочинів має найбільш резонансний характер, оскільки саме вони мають ступінь найбільшої суспільної небезпечності, підривають авторитет правоохоронних органів та довіру населення до органів внутрішніх справ і влади загалом.

Незважаючи на повну зовнішню «непричетність» до Національної поліції особистості цього типу, можна прослідкувати один, хоча й опосередкований, зв’язок між перебуванням на службі та вчиненим злочином – ті психологічні особливості, які були набуті працівником Національної поліції за час проходження служби, зміни в структурі особистості внаслідок профдеформації, що відбувалася під впливом цілої низки стрес-факторів, які діють постійно на кожного працівника поліції.

Найбільш характерними, на нашу думку, для цього типу злочинців є злочини, вчинені у сфері сімейно-побутових відносин, яскравим прикладом якого є випадок, коли командир відділення П. після святкування Різдва в гостях, яке супроводжувалося вживанням алкогольних напоїв, повернувся з приятелем додому, де продовжили святкування разом з дружиною. Після того як приятель

пішов, між подружжям виникла сварка, під час якої П. завдав жінці декілька ударів по голові та пішов відпочивати. Прокинувшись наступного ранку, П. знайшов свою дружину непритомною, а як з'ясувалося пізніше – мертвою, смерть настала внаслідок завданих побоїв [148].

Окрему увагу привертають злочини, вчинені відносно членів родин поліцейських, що викликано, насамперед, надмірним психофізіологічним навантаженням, перебуванням у стресових ситуаціях, необхідністю виконувати свої службові обов'язки в неробочий час та низкою інших негативних аспектів, пов'язаних із виконанням службових обов'язків, що має безпосередній вплив на психоемоційний стан працівників, в якому вони продовжують перебувати й поза поза службою.

Під час перебування на службі в поліції на працівників постійно здійснюється вплив великої кількості стрес-факторів. Американські вчені провели дослідження таких факторів, виокремивши їх 144 різновиди та класифікувавши від найбільш до найменш критичних. Серед найбільш впливових виокремлено такі: смерть товариша по службі при виконанні службових обов'язків; позбавлення життя людини при виконанні службових обов'язків, ведення вогню на ураження; самогубство товариша по службі; каліцтво або травмування товариша; загибель маленьких дітей; численність людських жертв; затримання злочинця; участь в операціях щодо звільнення заручників та ведення переговорів зі злочинцями; операції підрозділів спеціального призначення, коли існує реальна загроза життю; факти корупції, хабарництва чи протиправних дій з боку поліцейських; відсторонення від служби та загроза звільнення [334].

Дослідження О.А. Мартиненка виявило найбільш типові стресові чинниками для працівників поліції, серед яких: дефіцит часу; складність оперативної обстановки; непередбачуваність подій; високий ступінь відповідальності; дезорганізація соціальної сфери; відсутність повноцінного

відпочинку; недостатність професійного досвіду; ненадійність технічних засобів захисту; часті ненормовані добові чергування; обставини, пов'язані з загрозою для життя; неможливість виконання функціональних обов'язків у повному обсязі.

У результаті аналізу значно більшого масиву стрес-факторів та об'єднання їх у групи було з'ясовано, що перше місце посідають стресові ситуації, які належать саме до блоку сімейних та особистих проблем, а також викликані стосунками з колегами по роботі [180, с. 317].

Наслідком сильного й тривалого стану стресу, в якому опиняється працівник поліції, є погіршення його емоційного та фізичного стану. При високій інтенсивності стресу закономірним є розвиток підозрілості, депресії, схильності до самогубства та інших негативних проявів, які позначаються і на членах родини – дружинах та дітях [337, с. 32].

Водночас члени родини працівника поліції також мають чимало «претензій» до чоловіка (батька, сина) через його службу. Їх бентежить систематична відсутність вдома, навіть у вихідні та святкові дні, примарна можливість планування сімейних справ, систематична роздратованість, нервозність, недостатнє приділення уваги у вирішенні побутових проблем через брак вільного часу та чимало інших фактів, викликаних особливостями служби чоловіка/дружини в поліції.

У таких ситуаціях часто потенційні жертви кримінального правопорушення (у сфері побутових відносин – у 65 % [84, с. 102]) унаслідок зазначених вище причин, а також свого характеру, потреб, домінуючих мотивів поведінки нерідко провокують винного. Незадоволеність соціально-економічним статусом члена родини – працівника поліції, соціальні, матеріальні, побутові труднощі, які є характерними для сучасних родин працівників поліції, посилюють конфліктність у родинах, у міжособистісному

спілкуванні, вирішення яких нерідко здійснюються протиправними насильницькими засобами.

До джерел професійної деформації, що спричиняють учинення злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції, слід віднесли: формально-бюрократичні методи керівництва (зарозумілість, брутальність, чванливість, бездушне ставлення до підлеглих) (58,3 % опитаних); «втома» від виконання службових обов'язків, що породжує байдужість до інтересів служби (52,3 %); пріоритетна орієнтація в колективі на «анти цінності» (наприклад, додатковий заробіток понад усе) (49,6 %); попускання порушень службової дисципліни й фактів невиконання службового обов'язку (45,7 %); формування подвійної моралі (для «своїх» і «чужих») (35,6 %); грубі порушення Правил дорожнього руху, що не викликані службовою необхідністю, дисципліни, а також побутове пияцтво (32,9 %); формування атмосфери кругової поруки (35,6 %); нерозбірливість у засобах («щоб досягти мети – всі засоби гарні») (32,1 %); формалізм в оформленні документації (34,7 %); культивування керівництвом нашіптування й виказування (29,3 %); психологічно конфліктна атмосфера в колективі як постійна норма службових відносин (14,4 %); психологічна меншовартість окремих працівників через невміння адаптуватися до морального клімату, небажання наслідувати традиції і дотримуватись поведінкових норм службового колективу (11,4 %).

У результаті дослідження проблеми детермінації насильницьких злочинів, учинених працівниками Національної поліції в сімейно-побутових відносинах, О.М. Ігнатов зазначив, що головну роль у детермінації цих злочинів відіграють сімейні конфлікти, що виникають на підставі невдоволення близьких родичів соціально-економічним статусом працівника поліції, перевантаженість та ненормованість робочого часу, конфліктно-змістовний характер службової діяльності, наявність субкультури (у тому числі масове зловживання алкоголем,

використання жаргону та ненормативної лексики); наявність фактичної можливості застосування табельної вогнепальної зброї та спецзасобів [115].

Завершуючи аналіз структури особистості працівника органів внутрішніх справ, який вчинив злочин, дамо її визначення. Ґрунтуючись на кримінологічному понятті цієї категорії, можна стверджувати, що *особистість працівника поліції, який вчинив кримінальне правопорушення – це сукупність інтегрованих в ній соціально-значимих негативних властивостей, набутих у процесі соціальних зв'язків і впливів, що відбувались до служби в органах поліції та (або) сформованих у процесі виконання особливих державних повноважень по охороні правопорядку, запобіганню, виявленню та припиненню злочинів, які зумовлюють її криміногенну поведінку.*

2.3 Правовий статус суб'єктів, уповноважених протидіяти кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, вчиненим працівниками Національної поліції України

Перезавантаження системи запобігання та протидії корупції, що триває в нормотворчій площині, потребує якнайшвидшого впровадження вже законодавчо закріплених положень у сфері правозастосування, зокрема в діяльності правоохоронних та інших державних інституцій з досвідом фінансових розслідувань.

Як відомо, Кабінет Міністрів України передбачив для Міністра внутрішніх справ функції щодо спрямування і координації діяльності низки інших центральних органів виконавчої влади.

У країні здійснено низку реформаторських заходів правничого та організаційного характеру, орієнтованих на зниження рівня корупції. Утворено Національну поліцію України, яка комплектується на суттєво оновлених засадах

і принципах. Завершується атестація колишніх працівників міліції, що є важливою компонентною у збереженні кваліфікованого персоналу правоохоронців. Поряд із численними законодавчими та організаційними змінами нагальною для реформованого МВС України залишається потреба в забезпеченні прозорості його діяльності, мінімізації корупційних ризиків, запровадженні більш ефективних антикорупційних і люстраційних процедур. Водночас важливо не вдаватися до суб'єктивізму, адже, на жаль, нині трапляються такі випадки.

Політика МВС України щодо запобігання та протидії корупції стосується не лише безпосередньо апарату Міністерства, його територіальних органів, закладів та установ, а й головних управлінь Національної поліції України та Національної гвардії України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної міграційної служби. В оновленій структурі МВС України, поряд із Колегією, питаннями запобігання та виявлення корупції опікуються керівники всіх рівнів, профільне Управління запобігання корупції та проведення люстрації.

З метою протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності та іншим правопорушенням, що вчиняються працівниками поліції, у структурі новоствореної Національної поліції України функціонує Департамент внутрішньої безпеки, який відповідно до наказу Голови Національної поліції від 3 червня 2016 р. № 469 визначено уповноваженим підрозділом з питань запобігання та виявлення корупції в структурних підрозділах Національній поліції України. Однак перелік суб'єктів, які здійснюють протидію злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції, не обмежується лише підрозділами зазначеного Департаменту.

Поняття «статус» має латинське походження («status» – стан, положення, позиція у будь-якій структурі, системі) [277]. У тлумачному словнику, правовий

статус тлумачиться як «встановлене нормами права становище його суб'єктів, сукупність їх прав і обов'язків» [46].

Вчені-правознавці тлумачать дефініцію правового статусу по-різному: як правове положення суб'єкта права, визначене законодавством [128]; як система відносин громадянина, суспільства та держави [173]; як систему прав, свобод і обов'язків, що знайшли своє чітке правове закріплення в нормах права [137].

Аналізуючи різні наукові джерела, ми дійшли висновку, що у науковців немає єдиної думки щодо структури правового статусу. Адже його зміст залежить від ряду факторів, зокрема від положення суб'єкта права у суспільстві; місця, яке він займає у структурі того чи іншого органу, підрозділу тощо.

В Україні проблема визначення статусу органів, на які покладається запобігання корупції та боротьба з нею, постала фактично зі здобуттям державою незалежності.

На загальнодержавному рівні проблему вперше було порушено в 1992 році. Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової депутатської комісії Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом» від 19 грудня 1992 р. було створено Тимчасову депутатську комісію Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом, яка фактично була першою в Україні антикорупційною інституцією [238].

Наступним кроком було створення Постановою Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [231] від 30 червня 1993 р. постійної Комісії Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією й організованою злочинністю. Після затвердження її складу припинялася діяльність вищезазначеної Тимчасової депутатської комісії.

Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. врегульовано правові та

організаційні засади у сфері боротьби з організованою злочинністю та визначено систему державних і спеціальних органів, діяльність яких спрямовувалася на протидію організованій злочинності й корупції. До того ж, на виконання вказаного Закону 26 листопада 1993 р. видано Указ Президента України № 561/1993 [223], згідно з яким створювався Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю.

Координаційний комітет у своїй діяльності був повинен координувати заходи, розробляти рекомендації, організовувати співробітництво з відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями, готувати і вносити на розгляд Президента України щорічні та спеціальні доповіді, взаємодіяти з комітетами Верховної Ради України, Уповноваженим Верховною Радою України з прав людини, Радою національної безпеки і оборони України, а також органами виконавчої влади, керувати Міжвідомчим науково дослідним центром з проблем боротьби з організованою злочинністю; надавати методичну допомогу, інформувати населення про заходи, вжиті Президентом України.

Статтею 4 Закону України «Про боротьбу з корупцією»
в редакції від 5 жовтня 1995 р. органами, які здійснюють боротьбу з корупцією, було визначено відповідні підрозділи: МВС України, податкової міліції, Служби безпеки України, органів прокуратури України, Військової служби правопорядку у Збройних силах України [214].

Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України було ліквідовано у 2005 році Указом Президента України від 8 лютого 2005 р. № 208/2005. Його функції, фінансове та матеріально-технічне забезпечення було передано РНБО України, яка 25 листопада 2005 р. ухвалила рішення про утворення Міжвідомчої комісії РНБО України з комплексного вирішення проблем у сфері боротьби з корупцією, уведене в дію Указом Президента України від 28 грудня 2005 р.

№ 1865/2005. Основними завданнями Комісії були аналіз стану корупції в державі, підготовки пропозицій і рекомендацій щодо вироблення політичних, організаційних та інших заходів задля поліпшення координації діяльності органів державної влади в цій сфері [234]. Через те, що зазначену Комісію не наділили необхідними повноваженнями, зокрема правоохоронними, то виконання покладених на неї функцій фактично було формальним і тому не поліпшувало стан корумпованості в українському суспільстві.

Збільшенню кількості правових колізій в інституційній основі антикорупційної політики України сприяв Указ Президента України «Про Міжвідомчу робочу групу з питань протидії корупції» від 17 квітня 2008 р. № 370/2008 [225]. Особливість діяльності Міжвідомчої робочої групи полягала в тому, що напрацьовані нею пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань запобігання та протидії корупції направляли безпосередньо на розгляд Президенту України. Однак її рішення мали лише рекомендаційний характер. Зрештою на підставі виникнення плутанини у діяльності антикорупційних інституцій Служби безпеки України, РНБО України, Генеральної прокуратури України, МВС України та інших державних органів Указом Президента України «Про ліквідацію Міжвідомчої робочої групи з питань протидії корупції» від 2 квітня 2010 р. № 482/2010 Міжвідомчу робочу групу ліквідовано [224].

Варто звернути увагу, що водночас з діями, реалізованими Президентом України щодо створення інституційної основи антикорупційної політики, Кабінет Міністрів України також вживав відповідні заходи. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації державної антикорупційної політики» від 4 червня 2008 р. № 532 [83] було створено посаду Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики. До його компетенції в сфері боротьби з корупцією зараховували розроблення пропозицій щодо визначення основних напрямів, здійснення відповідних заходів, реалізацію антикорупційної стратегії, координацію діяльності центральних

органів виконавчої влади, проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, забезпечення ефективної взаємодії з центральними і місцевими органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян, участь у співпраці України з GRECO, іншими міжнародними організаціями, формування громадської ради та забезпечення її діяльності, забезпечення інформування громадськості, Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністру України, узагальнення інформації й подання щорічного звіту Кабінету Міністру України та його оприлюднення.

Постановою Кабінету Міністру України від 8 грудня 2009 р. № 1422 Уряд зобов'язав органи виконавчої влади утворити підрозділи з питань запобігання і протидії (запобігання) корупції, затвердив Типове положення про такий підрозділ, та зарахував до повноважень Урядового уповноваженого здійснювати координацію та методичне забезпечення діяльності цих підрозділів.

Указ Президента України від 26 лютого 2010 р. № 275/2010 можна вважати черговою спробою поліпшення ситуації у сфері боротьби з корупцією, яку було реалізовано через створення Національного антикорупційного комітету (НАК) при Президентові України. Він виконував функції консультативно-дорадчого органу [236]. Однак НАК також не став ефективним механізмом формування та контролю державної антикорупційної політики. Це спричинено тим, що з червня 2011 р. не було проведено жодного його засідання. До того ж, його створення не забезпечило досягнення найголовнішої мети, тобто антикорупційної політики. Однією з ключових причин неефективності НАК стала відсутність незалежності у його діяльності. З цього приводу в GRECO, зазначають, що критично важливим для ефективності НАК є його фактичний склад, де має бути збережено баланс між широким колом органів державної влади та представниками громадянського суспільства [306].

Сьогодні протидію злочинам у сфері службової діяльності забезпечують

не лише правоохоронні органи, а і ціла низка інших державних органів і громадських формувань. Згідно з законодавством, до системи державних правоохоронних органів, які беруть участь у запобіганні зловживанню владою або службовим становищем, що вчиняється працівниками поліції, належать: Генеральна прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; Служба безпеки України; Державна фіскальна служба України; Національне агентство з питань запобігання корупції; Державне бюро розслідувань (перебуває на стадії формування).

До уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції належать:

1) Національне агентство з питань запобігання корупції (згідно із ч. 1 ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції» [219]);

2) Національне антикорупційне бюро України (Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України»);

3) Спеціалізована антикорупційна прокуратура (ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» [232]);

4) Вищий антикорупційний суд (п. 2 ч. 2 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

По суті, створено нову систему спеціально уповноважених органів протидії корупції (чотири державні органи), у яких провідну роль відіграють органи прокуратури і які посідають у цій системі (названі законодавцем першими в їх переліку) особливе місце. Ці нововведення мають настільки важливе значення, що вимагають подальшого теоретичного осмислення і прийняття фундаментальних практичних заходів [12, с. 157–161].

Отже пропонуємо більш детально розглянути статус суб'єктів, які здійснюють запобігання зловживанню владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями, в тому числі спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, що також мають відношення до правоохоронної діяльності..

Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому законодавством України, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Повноваження, організація і порядок діяльності органів прокуратури визначаються окремим законом, а реалізація компетенції прокуратури має публічно-правовий, імперативний характер [232].

Нормативне регулювання статусу прокуратури відображає цільове призначення цього інституту і спрямоване на належне здійснення ним кримінального переслідування, правозахисної та контрольно-наглядової діяльності, визначення сфери його компетенції, забезпечення належних механізмів реалізації ним своїх повноважень тощо.

Зауважимо, що у діяльності прокуратури поняття функцій визначається неоднозначно. Досить цікавим є підхід, відповідно до якого функції прокуратури визначаються як особливі види діяльності прокуратури, обумовлені політикою держави і необхідністю належної реалізації її функцій. У зазначеному підході переважно акцентовано увагу на тому, що функції прокуратури визначають місце і роль прокуратури в державному механізмі [2, с. 123].

Відповідно до ст. 121 Конституції України, прокуратура здійснює такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян; 5) нагляд за додержанням прав і свобод людини та громадянина, додержанням законів з цих питань органами

виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами [141].

Запобіжна діяльність органів прокуратури щодо зловживання владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» [232], здійснюється через її функції, зокрема: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених Законом України «Про прокуратуру»; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян. З метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво.

Аналізуючи положення Конституції України та Закону стосовно функцій прокуратури, прослідковується невідповідність вимог Конституції України вимогам Закону, в якому не передбачено виконання прокуратурою функції нагляду за додержанням прав та свобод людини і громадянина, додержанням законів із зазначених питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами. Тому було внесено окремі зміни Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. [215].

Враховуючи процеси реформування правоохоронних органів, що тривають у нашій державі, сьогодні до системи прокуратури України входить *Спеціалізована антикорупційна прокуратура* (ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» [232]). Керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури підпорядковується безпосередньо Генеральному прокурору України. На Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру покладаються такі функції:

1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» [232] і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями.

Інші ж суб'єкти, на яких покладається запобігання злочинам, що вчиняються працівниками поліції, мають різні функції, однак як суб'єкти оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності користуються правами та виконують обов'язки, що зазначені в Кримінальному процесуальному кодексі України, Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та спеціальних законах, що регулюють діяльність цих органів.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції», *Національне агентство з питань запобігання корупції* є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [219].

До повноважень Національного агентства у сфері щодо зловживання владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями належать адміністративні та аналітичні функції, зокрема здійснення контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. З цією метою Нацагенство забезпечує ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

На шляху реалізації державної політки у сфері щодо зловживання владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями зроблено важливий крок – всіх без виключення посадових осіб держави зобов'язано декларувати наявні в них кошти та майно (шляхом розміщення електронних декларацій на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції та їх включенням до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування). Таке правило хоч і є приписом загального характеру, однак передбачає подальший моніторинг способу життя кожного суб'єкта декларування, з застосуванням методів арифметичного і логічного контролю, шляхом зіставлення між собою офіційних доходів і реальних витрат декларантів і членів їх сімей. Результатом таких розрахунків повинно стати, з одного боку – виявлення коштів і майна, не зазначених в електронних деклараціях, та, відповідно, вжиття санкцій щодо чиновників, які надали неповні або недостовірні відомості, а, з іншого – визначення так званої «нульової відмітки» для перевірки наступних річних звітів [303, с. 5–15].

Нормативно-правовим актом, що регулює діяльність правоохоронних органів, у контексті протидії організованій злочинності, у тому числі й з ознаками корупційних правопорушень, є Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. Цей Закон визначає систему органів по боротьбі з організованою злочинністю, їх правовий статус та основні напрями діяльності.

До державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, належать і спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю *Служби безпеки України*. Цей правоохоронний орган відіграє надзвичайно важливу роль у процесі реалізації функцій демократичної, соціальної, правової держави. Основним законодавчим актом, що регулює діяльність Служби безпеки України, є Закон України «Про

Службу безпеки України» [235]. Також працівники Служби безпеки України керуються законами України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р., «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. та ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України«, одним із її завдань є попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти корупції у сфері управління й економіки. Спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України та їх співробітники мають права, передбачені законами України «Про Службу безпеки України» та «Про оперативно-розшукову діяльність».

При здійсненні заходів боротьби з організованою злочинністю спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України надаються повноваження: заводити оперативно-розшукові справи (постанову про заведення справи затверджує начальник спеціального підрозділу); на письмову вимогу керівників відповідних спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю одержувати від банків, а також кредитних, митних, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи про операції, рахунки, вклади, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб (документи та інформація мають бути подані негайно, а якщо це неможливо – не пізніш як протягом 10 діб); залучати до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів; одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, відомствами, іншими державними органами України; у разі одержання фактичних даних про організовану злочинну діяльність для їх перевірки

витребувати та одержувати від державних органів, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи. Витребувані документи та інформація мають бути подані негайно або не пізніш як протягом 10 діб. За матеріалами оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю мають право подавати до суду заяви про скасування реєстрації і припинення діяльності суб'єктів підприємництва, а також за наявності підстав, передбачених Законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України.

Спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю можуть починати та здійснювати досудове розслідування, передавати через відповідного прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами за підслідністю до органів Національної поліції і органи Служби безпеки України кримінальні провадження, що були ними розпочаті, у такому ж порядку витребувати і приймати від них до свого провадження кримінальні провадження про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями. Питання вирішення спорів про підслідність зазначених кримінальних проваджень регулюються згаданим Законом і Кримінальним процесуальним кодексом України.

Спеціальним підрозділом по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю Служби безпеки України є Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю (ГУ БКОЗ) Центрального управління Служби безпеки України і відділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. ГУ БКОЗ включено до системи державних органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю.

До структури його входять оперативні управління по боротьбі з корупцією в правоохоронних органах та корупцією у вищих ешелонах влади.

Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Його компетенцію сформульовано надто широко, а конкретизовано у визначених цією статтею завданнях, серед яких протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і становлять загрозу національній безпеці. Таким чином, НАБУ є органом досудового розслідування щодо відповідної категорії кримінальних правопорушень з вузькою, чітко визначеною підслідністю [226].

Концепція створення НАБУ ґрунтується на американсько-британській моделі боротьби з корупцією, яку 2004 року запроваджено в Грузії [57]. Головною ланкою в структурі працівників НАБУ є старші детективи та детективи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів, які є їм підслідними, а також в інших справах, витребуваних до НАБУ прокурором, що здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування працівниками НАБУ.

Найбільше дискусій викликає кримінально-процесуальний статус детектива НАБУ. Найбільш невизначеною є регламентація його статусу як суб’єкта оперативно-розшукової діяльності [307, 145–148].

Нині в законодавстві України відсутнє визначення детектива, не зазначено, які повноваження має ця особа, хто може нею стати, що слід вважати детективною діяльністю тощо. Тобто відповідні статусні питання законодавчо не унормовано. Експерти вважають, що у цій ситуації такі законодавчі новели не відповідають загальній концепції порядку досудового розслідування, за яким

всі дії з проведення досудового розслідування, зокрема проведення слідчих (розшукових дій) та негласних слідчих (розшукових) дій, покладено на слідчого (ст. 40 КПК України), а оперативні підрозділи (ст. 41 КПК України) позбавлені повноважень виконувати будь-які слідчі дії без письмового доручення слідчого або прокурора. Таке розмежування функцій між службовими особами, які здійснюють досудове розслідування (слідчими), та особами, які виконують доручення слідчих, зокрема щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (працівники оперативних підрозділів), існує в усіх правоохоронних органах, які мають у своєму складі як органи досудового розслідування, так і оперативні підрозділи. Така «спеціалізація» співробітників правоохоронних органів викликана істотними відмінностями у цілях, формах, методах і засобах роботи в межах виконання кожної з цих функцій [107].

Відповідно до ч. 3 ст. 19 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», порядок реєстрації, обліку та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення визначає Директор НАБУ. Однак такий порядок нині врегульовано ст. 214 КПК України, у якій не йдеться про особливості цього порядку в разі реєстрації, обліку та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності НАБУ. До того ж, що Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Генеральною прокуратурою України за погодженням зокрема з Національним антикорупційним бюро України. У нині чинній редакції Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань особливих процедур для НАБУ не передбачено [221]. З метою запобігання різноманітним проявам зловживання владою або службовим становищем з боку службових осіб НАБУ ч. 3 ст. 19 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» слід виключити або ж конкретизувати, у чому саме полягає такий порядок.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне

антикорупційне бюро України», детектив НАБУ для виконання покладених на нього обов'язків має право заводити оперативно-розшукові справи на підставі постанови, затвердженої начальником відповідного підрозділу НАБУ, та здійснювати на підставах і в порядку, установлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи. Водночас Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» закріплює лише обов'язок заведення оперативно-розшукових справ. Так, у ч. 1 ст. 9 цього Закону вказано, що в кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа [229]. На підставі зазначеного вище це право НАБУ потрібно трансформувати в обов'язок.

У системі спеціальних органів з протидії корупції в правоохоронних органах на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) покладається виконання функцій прокуратури у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень корупційної спрямованості. Про це свідчать положення ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру», згідно з якою на САП покладено такі функції: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або з корупцією правопорушеннями. У межах реалізації своїх функцій САП здійснює міжнародне співробітництво [232].

Спеціалізована антикорупційна прокуратура є важливим суб'єктом механізму реалізації державної антикорупційної політики в аспекті розслідування корупційних кримінальних правопорушень, притягнення до кримінальної відповідальності винних у їх учиненні осіб і відшкодування завданої державі їх учиненням шкоди. Вона має виконувати функції прокуратури щодо НАБУ як органу досудового розслідування й

оперативно-розшукової діяльності, а також сприяти ВАС у розгляді та вирішенні справ про корупційні правопорушення.

Створення Державного бюро розслідувань (далі − ДБР) як ще одного суб'єкта в системі органів правопорядку не повинно сприйматися як чергова популістська кампанія. В Україні свого часу (1997 рік) вже була спроба створити Національне бюро розслідувань, яке за своїм функціональним призначенням мало б займатися розслідуванням злочинів, учинених посадовцями, які мають певну «вагу» в суспільстві – народними депутатами, членами уряду тощо (на зразок американського ФБР) [227]. Проте в надзвичайно складних правових дискусіях, поєднаних із впливом політичних і соціально-економічних чинників, ідея створення Нацбюро свого часу так і залишилася на папері.

Прийняття Закону України «Про Державне бюро розслідувань» у 2015 році узгоджується з положеннями Перехідних положень Конституції України та Прикінцевих і Перехідних положень КПК України, а також Концепцією реформування кримінальної юстиції України (2008) [216].

Значною мірою зі створенням ДБР пов'язують імплементацію в законодавство України положень ст. 36 Конвенції ООН проти організованої злочинності та корупції («Спеціалізовані органи»). Прикладом функціонування подібних до ДБР структур за кордоном є діяльність Федерального бюро розслідувань (ФБР) – провідного органу федерального уряду США. До його підслідності віднесено розслідування злочинів у сфері забезпечення національної безпеки держави з поступовим розширенням компетенції, і нині це Бюро вправі розслідувати всі злочини (за виключенням підслідних спеціальним підрозділам з протидії тероризму).

Поряд із законодавчими та організаційними кроками, нагальним для новоствореного Бюро залишається забезпечення прозорості в його діяльності, мінімізація корупційних ризиків, запровадження більш ефективних процедур підбору та розстановки персоналу. Причому важливо не припускатись

суб'єктивізму, а такі випадки, як показує досвід інших країн, ще трапляються. Потребує коригування і відповідна нормативно-правова база.

По-перше, це чітке законодавче розмежування повноважень ДБР та Національного антикорупційного бюро щодо протидії корупції. Якщо для детективів НАБУ запроваджено одночасно предметну та персональну підслідність, то стосовно ДБР зазначається лише про персональну підслідність, що на практиці неминуче призведе до виникнення спорів між зазначеними органами досудового розслідування через невизначеність початкової кваліфікації на етапі внесення відомостей до ЄРДР.

У цій ситуації, вважаємо за доцільне повернутися до практики визначення предметної (постатейної) підслідності, врахувавши, що досудове розслідування злочинів у сфері службової діяльності провадиться тим органом досудового розслідування, який виявив кримінальне правопорушення.

По-друге, це відсутність спеціалізованих прокурора та судів, які б здійснювали розгляд кримінальних проваджень, що розслідуються ДБР. Якщо контроль за діяльністю НАБУ здійснює спеціалізована прокуратура, то орган контролю за діяльністю ДБР законодавчо не унормовано.

Реформування судової системи передбачало створення спеціалізованих судів, які б здійснювали розгляд кримінальних проваджень, що розслідуються НАБУ та ДБР, зокрема учинених правоохоронцями та суддями. Однак нині такі суди так не створено.

І ще одна проблема – законодавча обмеженість повноважень ДБР щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності. До підрозділів ДБР, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, віднесені лише підрозділи внутрішньої безпеки та забезпечення особистої безпеки.

Таке очевидне обмеження функціонального спрямування оперативних підрозділів стримує використання можливостей негласної роботи. Адже підрозділи внутрішньої безпеки та забезпечення особистої безпеки здебільшого

забезпечують безпеку самих працівників ДБР. Проте специфіка розслідуваних органом справ та інших напрямів діяльності у полі виконання покладних на ДБР завдань (ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») об'єктивно потребує створення у складі ДБР оперативних підрозділів іншого функціонального спрямування.

Необхідною умовою належного виконання органами та підрозділами Національної поліції України покладених на них законодавством завдань є своєчасне виявлення, попередження та припинення протиправних дій, що перешкоджають такій діяльності, а також запобігання таким проявам. Захист системи Національної поліції України від негативного зовнішнього та внутрішнього впливу здійснюється спеціально утвореною з цією метою службою – Департаментом внутрішньої безпеки.

Відповідно до наказу Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України» від 9 листопада 2015 р. № 83, *Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України* є міжрегіональним територіальним органом у складі кримінальної поліції Національної поліції України та згідно із законодавством України здійснює оперативно-розшукову діяльність. Як вже зазначалося, відповідно до наказу Голови Національної поліції від 3 червня 2016 р. № 469, на цей підрозділ покладається запобігання та виявлення корупції в структурних підрозділах Національної поліції України.

Правосуб'єктність підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України визначається через нормативно-правове закріплення за ними певного кола компетенції (повноважень), яка надається таким підрозділам з метою виконання покладених на них функцій і завдань. Відповідні підрозділи в системі Національної поліції, поряд із загальними обов'язками, закріпленими Законом України «Про Національну поліцію» виконують також ряд специфічних завдань, зокрема: запобігання розголошенню службової таємниці,

втрати носіїв таємної інформації, зброї, боєприпасів, виявлення зазначених діянь; координацію заходів державного захисту працівників Національної поліції України та їх близьких родичів; виявлення серед особового складу осіб, які зраджують інтереси служби та займаються протиправними діями; протидію втягуванню працівників у протиправну діяльність; удосконалення правового забезпечення з питань внутрішньої безпеки тощо.

Ще у липні 1992 р. у зв'язку із зростанням випадків втягування працівників органів та підрозділів внутрішніх справ у протиправну діяльність, Урядом України створено в структурі кримінальної міліції МВС України Управління внутрішньої безпеки, з наданням йому права здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Враховуючи вимоги керівництва держави, упродовж 1992–2015 рр. змінювалася структура підрозділів внутрішньої безпеки. З початку Управління внутрішньої безпеки було реорганізовано в Управління внутрішньої безпеки та розслідувань ГУБОЗ МВС України, а згодом – у Департамент внутрішньої безпеки у складі ГУБОЗ МВС України (з травня 2011 р. підрозділи внутрішньої безпеки виведено зі структури підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю).

У зв'язку із реформуванням системи органів внутрішніх справ та враховуючи існуючі проблемні питання практики діяльності підрозділів внутрішньої безпеки, у розрізі їх компетенції та основних функцій в системі Національної поліції було удосконалено організаційно-штатну структуру підрозділів внутрішньої безпеки.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» ліквідовано міліцію та, відповідно, і підрозділи внутрішньої безпеки органів внутрішніх справ. Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення територіального органу Національної поліції» від 28 жовтня 2015 р. № 887 засновано юридичну особу публічного права – Департамент внутрішньої

безпеки як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції [237]. У цей самий період прийнято низку відомчих нормативних документів, які регулюють діяльність підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України. Основним з них є Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України, затверджене наказом Голови Національної поліції від 9 листопада 2015 р. від № 83.

У Положенні закріплено статус новоствореного Департаменту та його повноваження як суб'єкта оперативно-розшукової діяльності. Організаційно Департамент є єдиним органом, який складається з: структурних служб (організаційно-аналітичного, інформаційного, кадрового, юридичного та фінансового забезпечення); структурних підрозділів ДВБ в областях та місті Києві. Департамент підпорядковується безпосередньо Голові Національної поліції України, що обумовлено переважно негласним характером діяльності відповідно до спецпризначення [68].

Порівняльний аналіз завдань та функцій підрозділів внутрішньої безпеки правоохоронних відомств в Україні та інших країнах дає можливість скористатися позитивним досвідом держав з більш низьким рівнем службових зловживань [186]. У різні часи цю проблематику вивчали О.М. Бандурка, В.І. Галаган, В.М. Гаращук, О.Ф. Гіда, І.П. Голосніченко, О.В. Копан, О.М. Музичук, О.П. Нагорний, М.П. Полянська, С.В. Погорєлов та ін.

Простеживши історичний розвиток підрозділів внутрішньої безпеки в системі МВС України, В.В. Гарбузов зазначає, що протягом усього часу існування їх діяльність спрямовувалася на виявлення злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції. Д.М. Корнієнко наголошує на двох складових діяльності підрозділів внутрішньої безпеки: перша з них забезпечує попередження службових правопорушень серед працівників Національної поліції, друга – безпеку діяльності органів, підрозділів, служб та окремих працівників, а також їх близьких родичів від

протиправних посягань і загроз [142]. Є.Б. Приймак та С.В. Погорєлов зазначають, що правосуб'єктність підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України обумовлена також і напрямами їх діяльності, зокрема: загальнодержавною концепцією боротьби зі злочинністю, у зв'язку з якою на підрозділи внутрішньої безпеки Національної поліції України покладено реалізацію державної політики в боротьбі зі злочинністю та охороні широкого кола суспільних відносин від протиправних посягань; запобіжними заходами, а саме – профілактичною та оперативно-розшуковою роботою щодо запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів, які готуються або були вчинені працівниками Національної поліції України [213].

На нашу думку, головним напрямом діяльності підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України все ж таки є протидія (виявлення й розслідування) протиправних діянь, що готуються або вчиняються працівниками Національної поліції, а також попереджувальна та запобіжна діяльність серед особового складу[44].

В. В. Гарбузов дещо розширює перелік завдань Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції, що загалом відповідає змістовному спрямуванню його діяльності: 1) формування та забезпечення реалізації заходів з питань внутрішньої і власної безпеки в Національній поліції; 2) захист посадових осіб Національної поліції України та членів їх сімей від протиправних посягань, які пов'язані із здійсненням повноважень та основних завдань поліції, а також від перешкоджання у виконанні ними службових обов'язків; 3) виявлення, попередження та припинення правопорушень і корупційних діянь, що готуються або вчинені працівниками Національної поліції; 4) запобігання потраплянню на службу в Національну поліцію осіб, які мають злочинні або корисливі наміри; 5) узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належить до його компетенції та внесення в

установленому порядку Голові Національної поліції пропозиції щодо його удосконалення.

Як зазначає В. В. Гарбузов, функції підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції викладені безсистемно і непослідовно та пропонує власну класифікацію їх повноважень:

1) здійснення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення кримінальних правопорушень, корупційних діянь, учинених працівниками Національної поліції України;

2) реалізація спільно з відповідними підрозділами Національної поліції України та іншими правоохоронними органами заходів, спрямованих за захист працівників поліції та їх близьких родичів;

3) збір інформації про негативні прояви кримінального характеру серед особового складу Національної поліції України;

4) запобігання потраплянню на службу до Національної поліції України осіб, які мають злочинні та корисливі наміри, протидія спробам утягування працівників Національної поліції України в протиправну діяльність;

5) проведення службових розслідувань і перевірок за скаргами, заявами та іншою інформацією про злочини або корупційні діяння, що готуються, вчиняються або були скоєні працівниками Національної поліції України;

6) контроль за виконанням наказів, розпоряджень та інших відомчих документів керівництва Національної поліції України за всіма напрямами службової діяльності органів та підрозділів Національної поліції України;

7) захист системи Національної поліції України, при якій забезпечується її стабільне функціонування, нейтралізація загроз її цілісності тощо шляхом збору, накопичення, систематизації та опрацювання інформації відносно негативних явищ та тенденцій, спрямованих на дестабілізацію системи [68, с. 199].

Цікавим для порівняння є досвід функціонування подібних підрозділів в інших країнах. В органах поліції зарубіжних держав створено спеціалізовані підрозділи, призначені для розслідування порушень законності у сфері поліцейської служби.

Так, у *Республіці Молдова* після численних реорганізацій функціонує Служба внутрішньої безпеки та боротьби з корупцією Міністерства внутрішніх справ [200]. Підрозділ перебуває у структурі центрального апарату Міністерства внутрішніх справ Республіки Молдова та підпорядковується безпосередньо Міністру внутрішніх справ. Метою його діяльності є виявлення і попередження вчинення працівниками поліції злочинів, адміністративних та дисциплінарних правопорушень, а також здійснення профілактики стосовно попередження вчинення зазначених діянь. До їх функцій належать також превентивні й профілактичні заходи, які мають попереджати вчинення протиправних діянь з боку або за участі представників Міністерства внутрішніх справ.

У сусідній з Україною *Польщі* в системі Міністерства внутрішніх справ створено Бюро внутрішніх справ. Завданнями цього підрозділу є викриття вчинених поліцейськими злочинів та розшук злочинців шляхом проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій; координації оперативних заходів у справах функціонерів і працівників поліції; накопичення та аналіз інформації щодо злочинності серед особового складу поліції; координація заходів стосовно запобігання корупції в поліції та реалізація превентивних заходів у цій сфері [239]. Підрозділ внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ Польщі перебуває в підпорядкуванні не керівника поліції (або Міністра внутрішніх справ), а його першого заступника [207].

У *Німеччині* для протидії корупційним злочинам, зокрема в системі органів поліції, створено Федеральне кримінальне відомство. Головними напрямами діяльності цього підрозділу є розроблення стратегії, тактики та

методики боротьби з корупцією і координація роботи поліції в цьому напрямі [76, с. 146–155].

Завдання виявлення та попередження фактів корупції серед поліцейських Німеччини покладається на найбільш досвідчених керівників, які проводять службові перевірки інформації про корупцію серед поліцейських, що надходить з різних джерел, у тому числі анонімних. Співвідношення – один уповноважений керівник на 700 працівників поліції. У разі підтвердження в діях поліцейського корупційного злочину матеріали направляються до прокуратури для відповідного реагування, а саму особу звільняють з поліції [139, с. 4–5]. Однак пріоритетним засобом протидії корупційним злочинам серед особового складу є профілактика.

Антикорупційні профілактичні заходи дають можливість не лише протидіяти корупції, а й запобігти вчиненню поліцейськими інших правопорушень. Наприклад, в Антикорупційному кодексі Нижньої Саксонії в Німеччині визначено сфери діяльності поліцейського, у яких можливі прояви корупції, наведено ознаки корупційної поведінки, вказано наслідки вчинення корупційного діяння поліцейським. Також наведено порядок дій поліцейського на випадок спокуси до вчинення корупційного діяння. Також в Німеччині можливе використання як доказів корупційної діяльності повідомлення секретних джерел.

У Канаді на рівні федерального законодавства не передбачено функціонування підрозділів, які б за своїм правовим статусом були аналогічні або подібні до підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України або деяких інших зарубіжних держав. Однак з 1990 р. створено відділ спеціальних розслідувань [230], який виконує завдання, що є подібними до завдань вітчизняних підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України. Відповідний відділ діє при Міністерстві Генерального соліситора, тобто має найвищий рівень підпорядкування на території провінції Онтаріо [68, с. 200].

Не менш цікавим є досвід *Великої Британії*, у якій найнижчий рівень корупції в поліції. Особливістю антикорупційного законодавства цієї країни є те, що службові особи зобов'язані доводити свою невинуватість стосовно корупційних правопорушень (принцип презумпції винуватості). З метою протидії корупції створено автономні поліцейські підрозділи. Їх завданням є пошук та притягнення до відповідальності поліцейських, винуватих у вчиненні корупційних правопорушень. Функціями цих підрозділів є проведення різноманітних заходів, зокрема, таємних операцій, опитувань, отримання відомостей як від постійних інформаторів, так і з інших джерел, що надають повідомлення в конфіденційній формі. Після уточнення оперативних даних за санкцією відповідного начальника проводиться подальше поглиблене розслідування. У процесі слідства вирішується питання про початок кримінального переслідування або притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності [197, с. 119]. Наприклад, у структурі Скотланд-Ярду є особливий секретний антикорупційний підрозділ, що діє під прикриттям комерційної фірми. Автор книги про проблему корупції в лавах поліції Великої Британії Грем Маклаган розповідає про створеної в 1993 р. у спеціальній групі під кодовим найменуванням «загону примар». Його агенти – це особи, які звільнилися зі служби в поліції або через хворобу, або внаслідок конфлікту з колегами. Ці люди стали вести подвійне життя, отримуючи зарплату через таємні канали і стежачи за діяльністю поліції вже «зі сторони» [336].

Серед профілактичних заходів у сфері службової діяльності можна виокремити соціальні заходи, спрямовані на розвиток привабливості й стабільності служби в поліції шляхом створення комплексу мотивуючих до служби соціальних умов (належне грошове утримання, соціальні пільги, якісне медичне обслуговування, можливість здобуття освіти, що гарантує кар'єрне зростання, тощо) [40].

Дотримуючись цього принципу, у 1980-х рр. у поліції США було значно збільшено розмір посадових окладів співробітників поліції, які дозволяли віднести їх до так званого середнього класу американського суспільства. Крім

того, з метою протидії корупції було введено додаткові соціальні пільги: медичне страхування, безкоштовну вищу освіту, пільгове кредитування, високий рівень пенсійного забезпечення. Це зробило службу в поліції більш привабливою і породило конкуренцію на етапі відбору кандидатів на службу. Аналогічні заходи були проведені в більшості країн ЄС, Канаді, Японії та ін. Також слід зазначити, що в США при виявленні ознак службових зловживань та збиранні доказів щодо причетності поліцейських до корупційних правопорушень частіше всього проводяться «таємні операції», а також залучаються інформатори-викривачі. У новій редакції Закону України «Про запобігання корупції» вперше наголошено на співпраці з особами, які добросовісно повідомляють про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень (інститут викривачів). Однак громадськість неоднозначно сприйняло цей інститут. Очевидно, дається у знаки «радянський спадок» у вигляді тотальної недовіри, ворожості до правоохоронних органів, а також до осіб, які з ними співробітничають [219].

Також важливим фактором виступає ідейно-моральне і морально-етичне виховання працівників поліції. Колишній міністр внутрішніх справ Великої Британії Девід Бланкетт заявив, що законослухняному лондонцеві навряд чи коли-небудь доведеться особисто зіткнутися з корупцією в поліції. Правоохоронцю у Великій Британії неможливо вручити хабар. Його колега, колишній глава Скотланд-Ярду Ian Блер, більш стриманий у своїх оцінках. За його словами, «Скотланд-Ярд – це «чисте» з усіх поліцейських підрозділів великих міст світу, але не секрет, що невелика його частина все ж здатна поступитися різним спокусам, коли має справу з організованою злочинністю». Як вважають керівники МВС і поліції, щоб виробити в поліцейських чесність і непідкупність, необхідно застосовувати до співробітників поліції спеціальні заходи виховного характеру і психологічного впливу. Так, Ian Блер поділився деякими методами того, як виявляють нечистих на руку офіцерів поліції: По-перше, для поліцейських влаштовується своєрідна «перевірка на чесність», коли вони не підозрюють, що їх піддають сильній спокусі взяти винагороду або

присвоїти речовий доказ. По-друге, систематично відстежується їх спосіб життя, з чого робляться відповідні висновки. По-третє, задіється суб'єктивний фактор, наприклад, довіра начальника – якщо офіцер ним перестає користуватися, його усувають від секретної роботи. Не останнє місце посідає і такий виховний прийом: детективу дають зрозуміти, що краще потерпіти невдачу в розслідуванні, ніж себе скомпрометувати. Крім того, на думку британських керівників поліції, необхідна масштабна і клопітка робота держави з громадянами, щодо розвитку та зміцнення ментальних установок неприйняття корупції в суспільстві [77].

Ще одним з дієвих способів викорінення корупції в органах поліції є фактор гласності та відкритості поліцейської діяльності і взаємодія поліції з громадянським суспільством.

Наприклад, у *Нідерландах* забезпечено постійну звітність і гласність у питаннях виявлення корупції та обговорення наслідків-покарань за корупційні правопорушення поліцейських. Щорічно Міністр внутрішніх справ представляє доповідь Парламенту про виявлені факти корупції і вжиті заходи щодо покарання осіб, замішаних у службових зловживаннях та які допустили порушення Присяги. Важливу роль у забезпеченні цих заходів відіграють засоби масової інформації, які активно висвітлюють всі надзвичайні події, пов'язані з викритими фактами корупції, результати службових розслідувань, перебіг судових процесів.

Пріоритетним напрямом у запобіганні та припиненні корупції в органах поліції є робота зі скаргами громадян і внутрішньовідомчими скаргами. У разі висунення обвинувачення в корупції проти співробітника поліції робота керівництва підлягає обов'язковій перевірці. Крім цього, перевіряється робота підлеглих працівника, щодо якого висунуто звинувачення в корупції [335].

Правоохоронні органи багатьох країн узяли на озброєння і сьогодні активно реалізовують модель «Community Policing», що є синтезом традиційних тактик боротьби зі злочинністю та участі громадськості у ній. «Community Policing», по суті, стала новою філософією поліцейської діяльності, за якою

поліція сформована згідно з принципом децентралізації її структури, діє на проактивній основі в тісній співпраці з громадянами, спільно визначаючи проблеми та розв'язуючи їх. Відповідно до цієї моделі відбулися зміни в роботі з персоналом поліції. Дослідження переконують, що за такої концепції підвищується задоволеність поліцейських своєю роботою, позитивно змінюється мотивація їхньої праці, розширюється роль працівників поліції у суспільстві, поліпшуються взаємини як між самими поліцейськими, так і між поліцейськими й громадянами.

Однак в Україні дана модель не відпрацьована й фактично не використовується. На сьогодні питання щодо участі громадськості у процесах, пов'язаних з поліцейською діяльністю є надзвичайно дискутивним та нормативно не врегульованими. Адже контроль з боку громадськості є запорукою якісного виконання працівниками поліції покладених на них функцій, та веде до значного зниження й ефективного попередження й протидії корупційним проявам у правоохоронних органах.

З переформатуванням діяльності Національної поліції розпочалось також активне впровадження у правоохоронну діяльність сучасних науково-технічних засобів, а саме – персональних відеореєстраторів, що у реальному режимі часу фіксують всі дії поліцейських впродовж робочої зміни.

Їх застосування, як й інших науково-технічних засобів, що мають функції фото- і відеозапису діяльності поліцейських, передбачено статтею 40 Закону України «Про Національну поліцію».

Проте сфера їх застосування, так само як і наявний арсенал технічних засобів що використовуються поліцейськими, можуть бути значно ширшими й ефективно використовуватися також в інших напрямах правоохоронної діяльності, й не лише підрозділами поліції. Вважаємо позитивним досвід ряду країн (Польща, Німеччина) щодо впровадження відеофіксації подій, що відбуваються у ході застосування превентивних і примусових поліцейських заходів, а також процесуальних дій у рамках кримінального провадження. Відеозапис дозволяє уникнути необґрунтованих обвинувачень в сторону

працівників поліції стосовно неналежного виконання своїх обов'язків, а також, в свою чергу, стимулюватиме належне виконання службових обов'язків правоохоронцями. Не менш важливим було б впровадження відеофіксації в робочих кабінетах та інших службових приміщеннях відділів поліції, що б дозволило уникнути порушень зі сторони працівників поліції та унеможливило б вчинення останніми злочинів у сфері службової діяльності. Персональні відеореєстратори обов'язково мають бути встановлено на зовнішньому одязі уповноважених осіб при проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, пов'язаних із потраплянням у приміщення, помешкання громадян (організацій). Використання відеореєстраторів слідчим, поліцейськими з чергового наряду (персонал чергової частини, охорони кімнат для затриманих, конвойні поліцейські та ін.) може довести безпідставність надалі заявлених клопотань і звинувачень щодо порушення процедури проведення з боку поліцейських. Наприклад, в разі заявлення адвокатом клопотання про начебто попереднє повідомлення учасникам впізнання про ознаки затриманого, підозрюваного та ін. Такі заяви надалі призводять до визнання слідчої дії незаконною, а отримані під час її проведення результати – недостовірними.

Тож з метою вдосконалення правового врегулювання підстав застосування відеореєстраторів у правоохоронній діяльності, на нашу думку, необхідно вдосконалити існуючу нормативно-правову базу шляхом внесення до неї відповідних доповнень, а саме, в Законі України «Про Національну поліцію» слід розшити перелік випадків і цілей застосування персональних відеореєстраторів. Водночас у Кримінальному процесуальному кодексі України, зокрема в ст. ст. 209–210, необхідно вказати, що уповноважена особа при виконанні службових обов'язків постійно має бути із увімкненим відеореєстратором. У ч. 4 ст. 208 цього Кодексу та інших, де йдеться про необхідність попередження працівником поліції про застосування спеціальних засобів чи про роз'яснення затриманому його прав і обов'язків, слід додати, що

ці дії повинні відбуватися із обов'язковою фіксацією на персональному відеореєстраторі [150].

Окрім того, з метою забезпечення прозорості дій працівників поліції, на нашу думку, було б ефективним впровадження системи електронного документообігу у відділах поліції. Це б дало можливість: вносити інформацію у режимі он-лайн; відслідковувати матеріали правопорушень не лише у паперовому, але й електронному вигляді; керівникам контролювати навантаження на кожного працівника; працівникам відслідковувати строки виконання контрольних та інших документів; громадянам, відслідковувати хід розгляду звернення [321−323]. Водночас чітка фіксація дій працівників поліції надала б можливість більш ефективно працювати працівникам підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції, оскільки фахівці мали б можливість здійснювати постійний моніторинг діяльності працівників, оперативно реагувати на порушення службової дисципліни та попереджувати їх.

Отже, для України, з огляду на спадщину тоталітарного минулого, необхідною умовою якісного проведення реформ у правоохоронній сфері є створення в підрозділах Національної поліції органів внутрішньої безпеки, з широким колом завдань, функцій і повноважень [330]. Це насамперед зумовлено високим рівнем корупції в державі загалом та триваючими процесами реформування правоохоронних структур. Зважаючи на той факт, що у розвинених країнах велика увага приділяється попередженню вчинення корупційних злочинів поліцейськими та етичному вихованню працівників, що дає свій позитивний результат вже на протязі багатьох років, основним завданням для працівників підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України на сьогодні є здійснення ефективної боротьби зі злочинами у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники поліції, з урахуванням вимог чинного законодавства України, рекомендацій та досвіду інших країн.

Висновки до розділу 2

Носіїв слідової інформації злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, умовно поділено на такі групи: 1) документи; 2) інші речі матеріального світу, на які спрямоване злочинне посягання (предмет), знаряддя чи засоби злочинів у сфері службової діяльності; 3) електронно-цифрові сліди; 4) пам'ять людей.

Встановлено, що найчастіше носіями слідової інформації злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції є: документи (56,4 %); електронно-цифрові сліди (44,5 %); інші речі матеріального світу, на які спрямоване злочинне посягання (предмет), знаряддя чи засоби злочинів у сфері службової діяльності (33,1 %); пам'ять людей (13,3 %).

До електронно-цифрових слідів злочинів, учинених працівниками поліції, віднесено дані, що містяться в записнику телефону про вхідні та вихідні дзвінки, тексти повідомлень у різних програмах, у тому числі Viber, WhatsApp та ін.); дані, що містяться у центрах комутації та інформаційних системах операторів зв'язку (відомості про вхідні та вихідні дзвінки, їх тривалості, прийнятих і відправлених повідомленнях тощо), фото- і відеозображення, голос злочинця та ін.

Наголошено, що здебільшого джерела інформації про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності працівників Національної поліції матеріалізуються в різних документах, адже більшість таких діянь поєднано з підробленням відповідної службової документації. Йдеться про всі види документів, у яких закріплюються юридично значимі факти, висуваються вимоги або фіксуються рішення, обов'язкові до виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх підлеглості чи відомчої належності.

Серед підроблених документів виокремлено сфальсифіковані протоколи про адміністративні правопорушення, пояснення, протоколи слідчих (розшукових) дій, заяви про кримінальні правопорушення, документи, що підтверджують сплату стягнень, документи, що містять державну чи службову таємницю, конфіденційну інформацію тощо.

Встановлено, що з-поміж об'єктів фальсифікації документів найбільшого поширення останнім часом набули матеріали досудового розслідування. Це обумовлено прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та численними порушеннями, що виникають у кримінальній процесуальній діяльності слідчих підрозділів, передусім низової ланки, в умовах реалізації окремих його положень.

До джерела кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, залежно від стадії досудового провадження, на якій приймаються певні процесуальні рішення, вілнесено документи, які: 1) фіксують початок кримінального провадження (рішення за результатами приймання та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення); 2) складаються на інших етапах досудового розслідування (повідомлення про підозру, про обрання запобіжного заходу, про зупинення провадження, про закриття кримінального провадження, обвинувальний акт, про направлення матеріалів провадження до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру та ін.); 3) визначають рух кримінального провадження (про виділення матеріалів провадження, їх об'єднання, зупинення провадження тощо); 4) спрямовані на збирання та перевірку доказів (протоколи проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій); 5) забезпечують відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, і можливу конфіскацію майна (про арешт майна) та ін.

Встановлено, що до предметів, на яких можуть відображатись сліди кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, належать

електронні носії інформації (диски, флешки, карти пам’яті), гроші, матеріальні цінності, які здобула службова особа внаслідок вчинення злочину, наркотичні засоби, зброю тощо. Це може бути добровільно здана зброя, гроші, наркотичні засоби, речові докази.

Зроблено висновок, що головну роль у детермінації цих злочинів відіграють сімейні конфлікти, що виникають на підставі невдоволення близьких родичів соціально-економічним статусом працівника поліції, перевантаженість та ненормованість робочого часу, конфліктно-змістовний характер службової діяльності, наявність субкультури (у тому числі масове зловживання алкоголем, використання жаргону та ненормативної лексики); наявність фактичної можливості застосування табельної вогнепальної зброї та спецзасобів.

Ґрунтуючись на кримінологічному понятті структури особистості працівника правоохоронних органів, який вчинив злочин, надано авторське визначення цього поняття. Особистість працівника поліції, який вчинив кримінальне правопорушення – це сукупність інтегрованих в ній соціально-значимих негативних властивостей, набутих у процесі соціальних зв’язків і впливів, що відбувались до служби в органах поліції та (або) сформованих у процесі виконання особливих державних повноважень по охороні правопорядку, запобіганню, виявленню та припиненню злочинів, які зумовлюють її криміногенну поведінку.

Обґрунтовано думку, що задля забезпечення прозорості дій працівників поліції ефективним вбачається впровадження системи електронного документообігу у відділах поліції, що сприяло б внесенню інформації у режимі он-лайн; відслідковуванню матеріалів правопорушень не лише у паперовому, але й електронному вигляді; контролю з боку керівників навантаження на кожного працівника; відслідковуванню працівниками строків виконання контрольних та інших документів; відслідковуванню громадянами ходу розгляду звернення. Водночас чітка фіксація дій працівників поліції надала б можливість більш ефективно працювати працівникам підрозділів внутрішньої

безпеки Національної поліції, оскільки фахівці мали б можливість здійснювати постійний моніторинг діяльності працівників, оперативно реагувати на порушення службової дисципліни та попереджувати їх.

Доведено, що з огляду на спадщину тоталітарного минулого, необхідною умовою якісного проведення реформ у правоохоронній сфері є створення в підрозділах Національної поліції органів внутрішньої безпеки, з широким колом завдань, функцій і повноважень. Це насамперед зумовлено високим рівнем корупції в державі загалом та триваючими процесами реформування правоохоронних структур. Зважаючи на той факт, що у розвинених країнах велика увага приділяється попередженню вчинення корупційних злочинів поліцейськими та етичному вихованню працівників, що дає свій позитивний результат вже протягом багатьох років, основним завданням для працівників підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України на сьогодні є здійснення ефективної боротьби зі злочинами у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники поліції, з урахуванням вимог чинного законодавства України, рекомендацій та досвіду інших країн.

РОЗДІЛ 3
ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

3.1 Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України

Відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Ці конституційні приписи поширюються на всіх без винятку службових осіб, незалежно від того, чи є вони представниками законодавчої, виконавчої або судової гілок влади, виконують свої службові функції в державному апараті, органах місцевого самоврядування чи в громадських об'єднаннях, здійснюють службову діяльність в юридичних особах публічного чи приватного права [282, с. 5].

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України, під досудовим розслідуванням законодавець розуміє стадію кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Слідчий, прокурор починають свою діяльність після надходження інформації до органу державної влади, що фактично і є передумовою досудового розслідування. Ця інформація подається у вигляді заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення як в усній формі (викладена громадянином і оформлена в письмовій формі посадовою особою), так

і письмово (надіслана поштою, засобами телефонного зв'язку, викладена у рапорті, опублікована в ЗМІ, передана до відповідного органу, установи особисто), зокрема у формі рапорту співробітника оперативного та іншого підрозділу про безпосереднє виявлення ним ознак кримінального правопорушення.

Як показало наше дослідження, приводами до початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, були:

1) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян (мали місце в 61,2 % кримінальних проваджень);

2) матеріали планових перевірок органами прокуратури, контролюючих органів (мали місце в 19,6 % кримінальних проваджень);

3) матеріали оперативних розробок (мали місце в 9,2 % кримінальних проваджень);

4) безпосереднє виявлення слідчим, прокурором ознак кримінального правопорушення (мали місце в 6,7 % кримінальних проваджень);

5) повідомлення, опубліковані в пресі, мережі Інтернет (мали місце в 3,3 % кримінальних проваджень).

Подача заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення регламентується КПК України, Законом України «Про звернення громадян» [222] та відомчими наказами правоохоронних органів. У зв'язку з тим, що ні Закон України «Про звернення громадян», ні положення наведених відомчих актів не визначають порядок розгляду заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, на нашу думку, є слушними пропозиції науковців щодо розроблення і прийняття окремого Закону «Про розгляд заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення». При особистому зверненні заявника до правоохоронного органу або його посадових осіб – слідчого, прокурора чи

іншої службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, приймається відповідна заява або складається протокол прийняття усної заяви про вчинення кримінального правопорушення [327].

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 КПК України) [150].

Інформація стосовно кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, учинених працівником Національної поліції України, надходить до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України одним з таких каналів: шляхом безпосереднього звернення особи з письмовим чи усним повідомленням; поштою чи засобами телекомунікаційного зв'язку; у вигляді оперативно-розшукової інформації від негласних джерел; шляхом безпосереднього виявлення оперативним працівником унаслідок проведення оперативного (ініціативного) пошуку [325]. Згідно із законодавством, до компетенції підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України не належать повноваження щодо приймання та реєстрації від громадян офіційної заяви про кримінальне правопорушення. У зв'язку з цим, незалежно від форми звернення громадянина до підрозділу повідомлення останнього про кримінальне правопорушення з точки зору законодавства має статус «інформації про кримінальне правопорушення, яка безпосередньо виявлена службовою особою правоохоронного органу» (оперативним працівником внутрішньої безпеки Національної поліції України).

Таку інформацію необхідно зареєструвати та доповісти керівнику підрозділу, який після її вивчення надає доручення на її опрацювання підлеглим працівникам.

Під час приймання інформації від особи, яка звернулася безпосередньо до підрозділу, оперативний працівник складає рапорт про виявлення ознак кримінального правопорушення, безпосередньо опитуючи особу по суті, для уточнення обставин події про яку вона повідомляє тощо.

За необхідності, особі, яка звернулася до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України з інформацією про вчинене кримінальне правопорушення, видається довідка, в якій документально закріплюється факт надання громадянином такої інформації та її приймання відповідним підрозділом (відповідно до ст. 60 КПК України, заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим). У довідці зазначається час, місце надання інформації, персональні дані громадянина, номер реєстрації у службовій документації підрозділу, а також номер вихідного документа, яким інформація направлена до органу досудового розслідування. У такий спосіб громадянин отримує підтвердження факту звернення до правоохоронних органів, яке, зокрема, є первинним підтвердженням його права набути процесуального статусу потерпілого.

Факт отримання інформації фіксується у формі реєстрації повідомлення у відповідній службовій документації підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України (журнал обліку інформації, журнал обліку оперативної інформації, журнал вхідної кореспонденції) та невідкладно доповідається керівнику підрозділу. Останній доручає одному з підлеглих негайно опрацювати інформацію, що надійшла, та доповісти про результати.

У разі звернення громадянина з інформацією про вчинене кримінальне правопорушення безпосередньо до оперативного працівника підрозділу внутрішньої безпеки за межами підрозділу (на території), останній засобами телефонного зв'язку негайно інформує про це чергового по підрозділу та (або) безпосереднього начальника [332]. Факт надходження інформації фіксується в рапорті чергового (рапорт внутрішнього користування, фактично звіт чергового про події за добу керівнику підрозділу). Рапорт про безпосереднє отримання інформації складає працівник, який її отримав, після прибуття до підрозділу. Якщо це неможливо протягом найближчого часу (розумні строки, ст. 28 КПК України), рапорт складає його безпосередній начальник. Рапорт реєструється в документації підрозділу та доповідається керівнику для прийняття рішення.

Журнал реєстрації інформації про кримінальні правопорушення, що надійшла безпосередньо до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України, є внутрішньою службовою документацією. Журнал призначений виключно для фіксації факту надходження безпосередньо до підрозділу інформації про протиправні діяння працівників Національної поліції України, обставин її надходження (час, місце, форма та вид інформації, джерело інформації), процедури та результатів її оброблення. Рішенням начальника підрозділу з числа працівників обліково-реєстраційних підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки, управління (відділу) внутрішньої безпеки призначається особа відповідальна за ведення та зберігання журналу в паперовому й електронному вигляді.

У подальшому проводиться робота з особою, яка звернулася безпосередньо до підрозділу (опитування щодо змісту письмового повідомлення, письмове оформлення усного повідомлення – відібрання пояснення). Одержана інформація підлягає вивченню на предмет встановлення: факту вчинення кримінального правопорушення у сфері службової діяльності чи осіб, які його вчинили; факту готування до вчинення такого кримінального

правопорушення чи осіб, що готуються до вчинення кримінального правопорушення. Про результати вивчення інформації доповідається керівництву підрозділу.

Необхідно також провести попередню перевірку шляхом особистого пошуку та проведення гласних заходів щодо встановлення достовірності отриманих відомостей, а також її вивчення на предмет встановлення факту кримінального правопорушення у сфері службової діяльності та осіб, які причетні до його вчинення або факту готування до вчинення кримінального правопорушення чи осіб, які готуються до вчинення кримінального правопорушення. Визначення граничного терміну на приймання, фіксацію факту надходження, попереднє оброблення та направлення інформації уповноваженому органу досудового розслідування здійснює начальник підрозділу. Водночас він керується положеннями ст. ст. 28 і 214 КПК України, першочергово враховуючи вимоги щодо своєчасного надання інформації про вчинення протиправного діяння уповноваженому органу досудового розслідування. Встановлення терміну має бути обґрунтованим об’єктивними обставинами, в яких здійснюється опрацювання інформації.

При надходженні оперативно-розшукової інформації з конфіденційних джерел оперативний працівник, який отримав її, складає рапорт про безпосереднє (особисте) виявлення ознак вчиненого кримінального правопорушення. У разі, якщо розкриття змісту негласної інформації при її реєстрації органом досудового слідства може загрожувати розкриттю факту конфіденційного співробітництва особи (обставини вчинення кримінального правопорушення відомі лише джерелу), оперативний працівник доповідає про це керівнику підрозділу. Відповідно до рішення останнього, у матеріалах, що направляються до органу досудового розслідування (рапорті працівника) зазначаються лише загальні відомості про факт виявлення вчиненого

кримінального правопорушення без вказівки на інформацію про осіб та обставини його вчинення.

Надходження інформації та результати її попереднього опрацювання, у тому числі отримані шляхом опитування особи, фіксуються у рапорті про безпосереднє виявлення ознак вчинення кримінального правопорушення, що складає працівник підрозділу внутрішньої безпеки. Рапорт доповідається начальнику підрозділу для прийняття рішення про направлення матеріалів до уповноваженого органу досудового розслідування. До рапорту, за необхідності, долучаються пояснення особи (у тому числі й такої, що надійшла поштою), а також інші матеріали, зібрані в межах перевірки початкової інформації (перелік матеріалів зазначається в супровідних документах).

У разі, якщо інформацію про вчинення працівниками Національної поліції України протиправного діяння одержано шляхом безпосереднього звернення особи до працівника підрозділу, при його перебуванні поза межами розташування підрозділу, або виявлена останнім особисто, унаслідок проведення пошукових заходів на території обслуговування, негайно доповідає цей працівник черговому по підрозділу та своєму безпосередньому керівнику. Відтак, рапорт про виявлення ознак протиправного діяння складає черговий по підрозділу або безпосередній начальник працівника, який особисто виявив інформацію. У рапорті, в обов’язковому порядку, зазначаються персональні дані працівника, від якого надійшла інформація.

Інформація про протиправні діяння, вчинені працівниками Національної поліції України, що надійшла до підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України, незалежно від форми подання та джерела її отримання, для вирішення питання про облік та порушення кримінального провадження шляхом внесення відповідних відомостей до ЄРДР, направляється виключно до уповноважених органів досудового розслідування відповідно до положень ст. 216 КПК України про підслідність, а також з урахуванням територіальної

юрисдикції підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України. З цієї метою начальник підрозділу внутрішньої безпеки доручає одному з працівників особисто доставити вказані матеріали до уповноваженого органу досудового розслідування або приймає рішення направити їх в інший, погоджений з таким органом, спосіб, зокрема за допомогою засобів телекомунікації (із запровадженням у правоохоронних органах системи електронного документообігу та правової легітимності електронного підпису посадових і службових осіб використання телекомунікаційних пристроїв при передачі такої інформації стане загальнодопустимим).

Порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв, повідомлень, матеріалів про вчинене кримінальне правопорушення, у тому числі за результатами самостійного виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, встановлений Інструкцією про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України (2020 р.) [117].

Заява, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення – це усне чи письмове звернення фізичних або юридичних осіб, службових (посадових) осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, викладені у відповідному рапорті виявлені прокурором або слідчим обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, які повинні відповідати вимогам ч. 5 ст. 214 КПК України. Заяви, повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, незалежно від місця і часу їх вчинення, підлягають обов’язковому прийманню в усіх органах прокуратури. Датою подання заяв, повідомлень до прокуратур усіх рівнів вважається дата реєстрації заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення у книзі вхідної кореспонденції прокуратури, прокурором та слідчим якої проводиться внесення відомостей до ЄРДР.

Заяви, повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, що належать до підслідності органів прокуратури та надійшли на розгляд прокуратур областей, міст Києва і Севастополя, спеціалізованих прокуратур на правах обласних, Генеральної прокуратури України, керівники підрозділів апаратів направляють для організації досудового розслідування з дотриманням територіального принципу до прокуратури відповідного рівня.

Заява (рапорт працівника) та інші за можливості зібрані матеріали (за винятком оригіналів конфіденційних документів) разом із супроводжувальним документом необхідно направити до прокуратури для внесення даних до ЄРДР та початку процесу досудового розслідування. У разі згоди заявника забезпечується його явка до прокуратури для отримання відповідних свідчень щодо обставин події.

Отримання прокурором інформації від підрозділу внутрішньої безпеки підпадає під визначення «самостійного виявлення ним з будь-якого джерела» інформації про кримінальне правопорушення. Уповноважений працівник підрозділу внутрішньої безпеки постійно контролює рух направлених матеріалів з метою тісної взаємодії з працівниками слідчого підрозділу прокуратури та своєчасного отримання (за можливості нарочним) доручень у порядку ст. 41 КПК України (з метою економії часу, який може бути витрачений у разі направлення відповідного доручення слідчим поштою).

Попередній розгляд звернень і запитів після їх реєстрації здійснюється в Офісі Генерального прокурора та регіональних (обласних) прокуратурах підрозділами з організації особистого прийому громадян, розгляду звернень та запитів, у місцевих (окружних) прокуратурах – керівниками місцевих (окружних) прокуратур, їхніми першими заступниками та заступниками. За результатами попереднього розгляду щодо кожного звернення і запиту особами у межах повноважень приймається одне з таких рішень:

передання для розгляду керівнику органу прокуратури або його заступнику згідно з розподілом обов'язків;

передання для розгляду до відповідного структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, регіональної (обласної) чи місцевої (окружної) прокуратури, прокурору або іншому працівнику органу прокуратури;

направлення за територіальністю та/або належністю;

повернення заявнику з наданням відповідних роз'яснень;

залишення без розгляду за наявності підстав, визначених статтею 8 Закону України «Про звернення громадян» [222].

Після початку досудового розслідування кримінального правопорушення слідчим прокуратури, який здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів, підрозділи внутрішньої безпеки, відповідно до ст. 41 КПК України [150], за дорученням слідчого проводять СРД та НСРД.

Обрання конкретної форми взаємодії слідчого прокуратури та оперативного працівника підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України пов'язано з характером слідчої або оперативно-розшукової ситуації, що склалася у зв'язку з кримінальним провадженням чи оперативно-розшуковою справою, залежить від слідчого й реалізується за його ініціативою та під його процесуальним контролем. Специфіка будь-якої з форм взаємодії полягає в тому, що під час їх реалізації формується система правовідносин між слідчим прокуратури та оперативним підрозділом внутрішньої безпеки (керівником та виконавцем), яка, поряд з кримінальними процесуальними, включає й інші правовідносини (адміністративно-процесуальні, службові тощо), що в підсумку має за мету забезпечення об'єктивності, усебічності й повноти дослідження обставин, що підлягають доказуванню.

Зібрані за результатами виконання доручень матеріали направляються до слідчого підрозділу прокуратури для опрацювання та доручення до матеріалів

кримінального провадження. Вживаються також заходи щодо подальшого оперативного супроводження.

У практиці роботи підрозділів внутрішньої безпеки за КПК України трапляються непоодинокі випадки надходження заяв і скарг на дії та рішення працівників Національної поліції України з мотивів незгоди з такими діями та рішеннями, постановленими не на користь заявників, помсти, а також звернень надуманого характеру від одних і тих самих осіб з одних і тих самих питань (добре відомі практикам «сутяжники»). Нерідко мають місце і ситуації, коли у кримінальних провадженнях, підслідних слідчим Національної поліції України, їх учасники з боку захисту ініціюють подання заяв до Національної поліції України та прокуратури на нібито «незаконні» дії слідчого, вимагаючи притягнути його до кримінальної відповідальності.

Незважаючи на те, що всі ці звернення спрямовані на протидію розслідуванню, вони все ж таки підлягають обов'язковій реєстрації в ЄРДР з проведенням уже нових проваджень для перевірки викладених у них обставин (слід допитати слідчого, здійснити одночасні допити слідчого за участю інших працівників Національної поліції України, провести інші процесуальні дії тощо).

На практиці роботи підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України трапляються непоодинокі випадки, коли виникає необхідність негайного реагування на повідомлення про протиправні дії працівників Національної поліції України. Можна виокремити дві типові ситуації надходження інформації до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України:

по-перше, надходження інформації до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину в межах провадження за оперативно-розшуковою справою, а саме фігуранти готуються вчинити злочин, і для його припинення необхідно

вжити невідкладних заходів реагування. Для припинення злочину та фіксації протиправних дій необхідно застосувати оперативно-розшукові заходи, передбачені п. 7, 9, 10, 11, 12 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». При виникненні обставин, що потребують негайного реагування для припинення (запобігання) тяжкого чи особливо тяжкого злочину оперативні підрозділи мають право розпочати проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених п. 7, 9, 10, 11, 12 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» до постановлення ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Відповідно до Глави 21 КПК (ст. 250), таке рішення узгоджується з прокурором. Керівник оперативного підрозділу зобов'язаний невідкладно після початку таких заходів звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді, яке погоджує з прокурором. Заходи, передбачені п. 10 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зазначені як загальне посилання на Закон. На практиці потреба в таких заходах у діяльності Департаменту внутрішньої безпеки може і не виникати [229].

Об'єктивні обставини ситуації, що склалася, не дають можливості звернутися до слідчого судді для отримання ухвали на їх проведення;

по-друге, надходження інформації до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину: безпосереднє звернення особи з письмовим чи усним повідомленням; надходження поштою чи засобами телекомунікаційного зв'язку; від негласного джерела. Опрацювання такої інформації вказує на необхідність негайного вжиття заходів, спрямованих на припинення протиправних дій (відповідно до ст. 250 КПК України) [150].

Досудове розслідування здійснюється за допомогою передбачених законом кримінальних процесуальних засобів. До них належать насамперед СРД як основний вид процесуальних дій, що спрямовані на отримання

(збирання) або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України) [150].

У юридичній літературі ґрунтовно досліджено категорію «слідчі дії» [18; 33; 97; 312; 313]. Водночас питання проведення СРД лише почали розроблятися в межах окремих робіт [72; 201; 253; 292]. В.Д. Берназ з цього приводу зазначає, що проблема тактики проведення НСРД слідчим знаходиться на стадії розроблення і ще не знайшла свого належного висвітлення [34].

Процесуальний порядок проведення СРД закріплено положеннями глави 20 КПК (ст. ст. 223–245). У новому кримінальному процесуальному законодавстві нарешті усунуто правову неузгодженість у визначенні слідчих дій, на необхідного чого неодноразово наголошували процесуалісти, аналізуючи КПК 1960 р. [94; 160; 261; 312].

Виявлення та розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, як вже з'ясовано, належить до компетенції підрозділів внутрішньої безпеки та прокуратури. Особливого значення набувають питання, що стосуються проведення СРД. Відбувається це в умовах постійної взаємодії працівників внутрішньої безпеки та прокуратури.

До прийняття нового КПК України кримінальні справи, порушені щодо працівників ОВС, були підслідними прокуратурі. Підрозділи ж внутрішньої безпеки збирали матеріали і передавали їх слідчим прокуратури для порушення кримінальної справи. З приводу наділення прокуратури слідчими повноваженнями точилися багато дискусій, адже поєднання двох функцій (розслідування і нагляду) одним органом не узгоджується з принципами кримінального процесу. Про необхідність позбавлення функцій досудового розслідування органів прокуратури, служби безпеки та податкової міліції неодноразово зазначали експерти Ради Європи [338].

З набранням чинності новим КПК ситуація змінюється. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України,

покладається на слідчих органів Державного бюро розслідувань (відповідно до ч. 4 ст. 216 КПК, до їх компетенції належить розслідування усіх кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів). Відповідно до п. 1 Розділу XI Перехідних положень КПК України, повноваження щодо досудового розслідування зазначених кримінальних правопорушень до створення Державного бюро розслідувань України здійснюють слідчі органів прокуратури.

З огляду на положення кримінального процесуального законодавства, СРД проводяться лише у межах строків, передбачених КПК України. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей щодо кримінального правопорушення до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України). Проведення СРД до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

У невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений лише огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України). Проведення СРД негайно припиняється після закінчення граничного строку досудового розслідування, визначеного КПК (ч. 2 ст. 113 КПК України). Будь-які СРД або НСРД, проведені з порушенням встановлених законом строків досудового розслідування, вважаються недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими. Закон встановлює єдиний виняток із загального правила щодо строків, протягом яких можуть проводитися слідчі дії. У разі якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням

сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні СРД. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення СРД та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами (ч. 3 ст. 333 КПК України). У цих випадках СРД проводяться за дорученням суду в порядку, передбаченому главами 20 та 21 КПК України [56].

У новому КПК України значно розширено арсенал процесуальних дій, передусім завдяки запровадженню такої правової категорії як «НСРД» (які по суті є «легалізованими» оперативно-розшуковими заходами і запровадження цього інституту рекомендувалось рядом міжнародних організацій, включаючи Раду Європи) [243].

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид СРД, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України (ст. 246). Вони проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. НСРД, передбачені ст. ст. 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 270, 271, 272, 274 КПК України, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Проаналізувавши зміст наведених в літературі дефініцій щодо поняття «взаємодія» та похідних від нього формулювань [1], вважаємо, що взаємодія підрозділів внутрішньої безпеки з органами прокуратури та іншими суб’єктами під час здійснення ОРД у кримінальному провадженні полягає у спільній діяльності процесуального, оперативно-розшукового, адміністративного та організаційно-управлінського характеру підрозділів внутрішньої безпеки, інших оперативних підрозділів та органів прокуратури, спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження.

Забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування, ефективність профілактичної функції розслідування зумовлені передусім правильною координацією та чіткою взаємодією слідчого з оперативними підрозділами. Процесуально і тактично правильна організована взаємодія дає змогу об'єднати і на цій основі більш ефективно використовувати їхні кримінальні процесуальні та оперативно-розшукові можливості вирішення завдань кримінального провадження [38, с. 8].

Як свідчить аналіз законодавства, правовідносини слідчого з оперативними працівниками під час виявлення, припинення та розслідування злочинів відбувається як у процесуальних, так і непроцесуальних формах [92].

Процесуальні форми взаємодії, що визначені кримінальним процесуальним законодавством, включають у себе: передачу слідчому матеріалів про виявлені шляхом оперативно-розшукових заходів ознаки злочину для вирішення питання про внесення до ЄРДР [210]; виконання доручень слідчого щодо проведення процесуальних дій; одночасне проведення СРД, НСРД; проведення оперативно-розшукових заходів у кримінальному провадженні, в якому не встановлена особа, яка вчинила злочин; проведення оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого щодо встановлення місця перебування особи, яка ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності; виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, які мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для початку кримінального провадження за оперативними матеріалами [319; 318; 289].

До процесуальних форм взаємодії належить насамперед виконання доручень слідчого щодо проведення гласних СРД та НСРД. Наступною формою є надання слідчому інформації про об'єкти розшуку та інші відомості, які мають значення для розслідування кримінального правопорушення. Ще однією

формою процесуальної взаємодії є проведення слідчим процесуальних дій спільно з іншими суб'єктами розшуку [280, с. 122].

Крім процесуальних форм взаємодії, учені визначають низку організаційно-тактичних форм взаємодії слідчих та підрозділів внутрішньої безпеки в розслідуванні кримінальних правопорушень. Зокрема, спільне розроблення версій та узгоджене планування СРД, тактичних операцій, а також порядку їх проведення; організацію слідчо-оперативних груп, до складу яких входять слідчі й підрозділи внутрішньої безпеки; спільний виїзд слідчого та співробітника внутрішньої безпеки для проведення СРД; спільні виїзди слідчих та співробітників внутрішньої безпеки в інші міста, райони для виконання комплексу розшукових дій та заходів; спільна діяльність слідчих і підрозділів внутрішньої безпеки під час кримінального провадження на початковому та наступних етапах розслідування; ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами в межах, передбачених відомчими нормативними актами; спільне обговорення й оцінювання даних, одержаних у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, щодо їх достатності для відкриття кримінального провадження; взаємний обмін усною та письмовою інформацією оперативних працівників і слідчих з питань, що стосуються їхньої діяльності; організація та проведення спільних занять у системі службової підготовки [38; 47].

Як свідчить аналіз досліджень, законодавчо визначеними підставами взаємодії оперативних підрозділів і слідчих під час виявлення, припинення та розслідування службових злочинів, учинених працівниками Національної поліції України, є:

– спільність мети і завдань оперативних працівників та слідчого – лише об'єднавши свої зусилля, органи досудового розслідування й оперативні підрозділи зможуть ефективно їх виконати;

– однакова юридична сила процесуальних актів оперативних підрозділів та слідчого – протоколи процесуальних дій, що склали працівники оперативних підрозділів, мають таке ж доказове значення, як і протоколи, складені слідчим;

– необхідність використання можливостей оперативного підрозділу і слідчого – слідчий має право провадити СРД та НСРД (ст. 40 КПК України), оперативний підрозділ може здійснювати НСРД в кримінальному провадженні виключно за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України).

Важливо визначитись із правовими підставами взаємодії суб'єктів під час виявлення, припинення та розслідування службових кримінальних правопорушень, учинених працівниками Національної поліції України.

Як доводить практика, особисте проведення слідчим більшості НСРД під час виявлення, припинення та розслідування службових кримінальних правопорушень, учинених працівниками Національної поліції України, через їх складність є практично неможливим, а тому необхідна належна взаємодія з підрозділами внутрішньої безпеки, зокрема з підрозділами оперативно-технічних заходів.

За результатами НСРД результати фіксуються у протоколі, що складає уповноважений оперативний підрозділ, за потреби, долучаючи як додатки до нього матеріальні носії інформації, отримані під час їх проведення.

Недоліком нормативного регулювання взаємодії під час виявлення, припинення та розслідування службових злочинів, учинених працівниками Національної поліції України, є те, що законодавець, відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК України, надає право лише слідчому чи прокурору залучати інших осіб до проведення НСРД. У сучасній практиці їх проведення за дорученням слідчого уповноваженими оперативними підрозділами виникає потреба в залученні таких осіб оперативними підрозділами. Отже, до ч. 6 ст. 246 КПК України доцільно внести зміни, надавши уповноваженому оперативному підрозділу, що

виконує доручення слідчого, право залучати інших осіб до проведення НСРД [152, с. 544].

На організаційному етапі взаємодії необхідно визначити правові підстави для проведення НСРД (наявність відомостей, що потребують перевірки, про вчинений злочин та особу, яка його вчинила, з метою їх підтвердження або спростування, за умови, що в інший спосіб, крім проведення НСРД, отримати інформацію неможливо); визначити коло суб'єктів взаємодії; підготувати та внести на розгляд слідчого судді клопотання про дозвіл на проведення НСРД, заздалегідь погодивши його з прокурором; забезпечити участь слідчого (прокурора) в розгляді клопотання; у разі отримання рішення про дозвіл на проведення НСРД організувати його виконання шляхом безпосереднього проведення НСРД слідчим або підготовки доручення [74].

Суб'єктами процесуальних форм взаємодії на цьому етапі є слідчий, прокурор, слідчий суддя та підрозділ внутрішньої безпеки.

Ідея законодавчого закріплення права слідчого щодо можливого самостійного проведення ним НСРД під час виявлення, припинення та розслідування службових кримінальних правопорушень виникла з того, що слідчий, орієнтуючись у матеріалах досудового розслідування, що він зібрав самостійно, чітко визначає мету, на досягнення якої спрямовано НСРД, а також докази, що необхідно отримати за їх результатами. В. І. Фаринник вважає, що за таких умов пришвидшиться встановлення істини в кримінальному провадженні, а порушені права та свободи громадян України буде відновлено значно раніше [291].

Отже, найбільш поширеною формою взаємодії слідчого з оперативним підрозділом під час виявлення, припинення та розслідування службових кримінальних правопорушень, учинених працівниками Національної поліції, є виконання оперативним підрозділом доручень і вказівок слідчого.

Етимологічне значення термінів «доручити» та «вказати» передбачає владний і розпорядчий характер дій особи, від імені якої вони надходять [209, с. 35]. Тому не можна погодитися з авторами коментаря КПК України, які вважають доручення пропозицією щодо здійснення відповідних НСРД, а вказівку – конкретизацією такої пропозиції [189, с. 167].

Під дорученням оперативному підрозділу про проведення НСРД розуміється вимога слідчого до підрозділу внутрішньої безпеки виконати у визначений термін певну НСРД та повідомити про її результати. Зазначені доручення надаються в письмовій формі і є обов'язковими для співробітника внутрішньої безпеки (ч. 1, 3 ст. 41 КПК України).

На нашу думку, доручення слід розуміти як обов'язкову для виконання загальну вимогу стосовно проведення НСРД, що (стосовно слідчо-оперативної групи) дає керівник групи слідчим та оперативним співробітникам, які входять до її складу. Вказівка – це обов'язкова для виконання вимога конкретного характеру, що передбачає, роз'яснює, як саме діяти, наприклад, стосовно тактичних умов проведення доручених НСРД. До таких умов належить, зокрема, вказівка слідчого повідомити свідка перед його допитом, що злочинця заарештовано, і йому не варто боятися помсти, або вказівка про одночасне провадження обшуку в різних осіб тощо.

Вважаємо за доцільне чітко окреслити законодавчі підстави надання слідчим доручення щодо проведення НСРД, підрозділам внутрішньої безпеки згідно з чинним КПК України:

по-перше, це ст. 40 («Слідчий органу досудового розслідування») КПК України, згідно з якою слідчий уповноважений доручати проведення СРД та НСРД відповідним оперативним підрозділам;

по-друге, слідчий органу досудового розслідування у порядку ст. 246 («Підстави проведення НСРД») КПК України має право самостійно провести НСРД, використавши засоби для отримання фактичних даних, що можуть бути

доказами у кримінальному провадженні, або доручити їх проведення відповідним оперативним підрозділам.

Окремо варто відзначити таку форму взаємодії, коли слідчий доручає проведення НСРД із застосуванням технічних засобів, яких не має у своєму розпорядженні, підрозділу внутрішньої безпеки (наприклад, зняття інформації з каналів зв'язку). З цього часу розпочинається взаємодія з підрозділами внутрішньої безпеки, що відбувається відповідно до відомчих наказів. Також, встановлено, що під час протидії вказаній категорії кримінальних правопорушень, доводиться взаємодіяти із підрозділами Служби безпеки України (93,0 %), прокуратурою (87,0 %), судом (20,0 %) (Додаток В).

Як правило, розслідування кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, які вчиняють працівники поліції, ускладнено також відсутністю незацікавлених у вирішенні справи свідків, здійсненням підозрюваними активної протидії (вплив на потерпілих та свідків, давання завідомо неправдивих показань тощо). Окрім того, під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, взаємодія з міністерствами, відомствами, громадськими організаціями фактично майже відсутня. Інформація, що надходить від громадських організацій чи інших установ у більшості не представляє оперативного інтересу та не може бути представлена для відкриття кримінального провадження, оскільки події, що викладаються у більшості випадків уже відбулися (особливо це стосується отримання неправомірної вигоди), тому затримати злочинців з речовими доказами не можливо, а відкриті кримінальні провадження закриваються у зв'язку з відсутністю предмета неправомірної вигоди (27,0 %), співпраця на низькому рівні (13,0 %), відсутність ініціативи та бажання щодо співпраці зі сторони громадських організацій, тобто пасивність останніх по даному напрямі (13,0 %), з НДКЦ МВС України (33,0 %) (Додаток Г).

Відтак, запорукою успішного подолання таких чинників є тісна взаємодія процесуального керівника зі слідчим, володіння та вміле застосування методики проведення окремих СРД і НСРД.

Підрозділи внутрішньої безпеки Національної поліції у своїй діяльності постійно взаємодіють з органами прокуратури та Службою безпеки України. Тому усі матеріали, зібрані стосовно неправомірних дій працівників Національної поліції, у яких є ознаки злочину, направляються до органів прокуратури для прийняття відповідного рішення. Стосовно взаємодії зі Службою безпеки України існує обмін інформацією про протиправні дії співробітників цих відомств, а також проводяться спільні заходи [255].

Обмін інформацією між структурними підрозділами реалізується шляхом проведення спільних засідань та оперативних нарад уповноважених підрозділів; створення спільних робочих груп у складі представників уповноважених підрозділів для вивчення окремих проблем боротьби з корупцією та розроблення пропозицій щодо їх вирішення; взаємного інформування уповноваженими підрозділами один одного про виявлення ними в процесі здійснення своїх функцій таких причин і умов, що сприяють корупційним правопорушенням; інформування уповноваженими підрозділами один одного про відомі їм факти підготовки чи вчинення посадовими особами корупційного діяння та інших правопорушень, пов’язаних з корупцією, узгодженість дій під час їх документування; відрядження до іншого правоохоронного органу працівника уповноваженого підрозділу з метою проведення оперативно-розшукових та профілактичних заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, проведення наукових досліджень.

Протидія злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції, є головною функцією підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України, а головною функцією прокуратури є здійснення нагляду та координація діяльності відповідних органів у протидії

злочинності. Саме тому, відповідно до ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» боротьбу з корупційними правопорушеннями здійснюють прокурори під час прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів [232].

Під час взаємодії слідчого та працівників підрозділів внутрішньої безпеки виникає низка проблем, зокрема:

– у практичній діяльності існують нарікання з боку працівників інших підрозділів стосовно того, що слідчі в окремих випадках зловживають своїми повноваженнями і доручають виконання таких дій, які вони могли б виконати самостійно [100].

– виконання доручень слідчого оперативним підрозділом мають вигляд формальної відповіді (зазвичай у матеріалах розслідування відповідь на доручення будується на конструкції словосполучення: «не було можливим»). на нашу думку, такого недоліку можна уникнути, якщо виконавці доручення більш серйозного будуть ставитись до власних обов’язків, а також шляхом виключення з практики слідчого доручень оперативному підрозділу щодо тих дій, які він може виконати самостійно [326].

З прийняттям КПК України, який врахував позитивну практику іноземних держав щодо поєднання в одній посадовій особі правоохоронних органів функцій з гласних і негласних методів роботи, законодавець надав слідчому право на проведення НСРД, унаслідок чого розширив коло його повноважень. Дане положення не тільки буде сприяти ефективнішому виконанню завдань кримінального провадження, а й сприятиме зменшенню навантаження на оперативні підрозділи в частині здійснення оперативних заходів.

На початковому етапі досудового розслідування у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення вчинені працівниками поліції є встановлення обставин події кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального

провадження. Категорія «доказування» є однією з ключових у кримінальному процесі. Розглядаючи зміст кримінального процесуального доказування, більшість авторів виокремлює два його види: доказування як пізнання фактичних обставин кримінального правопорушення і доказування як перевірка певної слідчої версії [261, с. 58].

Обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, за винятком випадків, визначених у ч. 2 ст. 92 КПК України, покладено на слідчого, прокурора та, в установлених КПК України випадках, – на потерпілого. Обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат й обставин, які характеризують обвинуваченого, покладено на сторону, що їх подає.

Значення кримінального процесуального доказування полягає в такому: 1) правильне його здійснення дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу; 2) питання, які постають під час кримінального провадження, можна вирішити лише на підставі достовірно встановлених у процесі доказування обставин; 3) участь заінтересованих суб'єктів у доказуванні є гарантією реалізації принципів кримінального процесу; 4) докази є підставою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

У ч. 1 ст. 91 КПК України викладено перелік обставин, що належать до предмета доказування в кримінальному провадженні, як сукупності фактів і обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове, цивільно-правове, кримінальне процесуальне значення та є необхідними й достатніми фактичними обставинами для вирішення кримінального провадження по суті. Ця норма відповідає на запитання, встановлення яких фактів й обставин є метою доказування: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального

правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби або знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [150].

Водночас у спеціальній літературі по-різному вирішено питання про унормування поняття предмета доказування. Так, М. М. Михеєнко зазначав, що предмет доказування становить певну сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, встановлення яких потрібне для вирішення заяв і повідомлень про злочини, кримінальної справи загалом або судової справи на стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів у кримінальному проваджені [188, с. 98–99]. Предметом кримінально-процесуального доказування В. О. Попелюшко вважає систему, тобто сукупність фактів й обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове (кримінально- й цивільно-правове) та процесуальне

(кримінально- й цивільно-процесуальне) значення та є необхідними і достатніми фактичними підставами для вирішення кримінальних справ остаточно й по суті [211, с. 113]. На переконання С. М. Стахівського, предмет доказування – це передбачена законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню в кожній кримінальній справі з метою її правильного вирішення [261, с. 32]. Схоже визначення предмета доказування пропонує В. В. Вапнярчук, трактуючи його як коло закріплених у законі обставин, які повинні бути встановлені чи спростовані під час доказування в конкретному кримінальному провадженні [58, с. 239].

Обставини, закріплені в ст. 91 КПК України [150], є узагальненими для всіх видів кримінального провадження. На відміну від термінологічного апарату кримінального процесу, у науці криміналістиці послуговуються іншим терміном, а саме «обставини, що підлягають встановленню», які, відповідно до структури окремих криміналістичних методик, є окремим їх елементом, їх розглядають за деякими елементами складу злочину. Це видається логічним, оскільки коло обставин, пов'язаних із доказуванням події злочину, винуватості особи в його вчиненні, форми вини, мети і мотивів, деталізується і залежить від того, як сформульовано склад злочину у відповідній нормі кримінального закону. З'ясування цих обставин має послідовно давати відповіді на класичне запитання юриспруденції: «Що, де, коли, ким, яким чином?..» [275, с. 48].

Ми поділяємо думку авторів, що відстоюють «вузьке» тлумачення предмета доказування, змістом якого є сукупність обставин, сформованих із норм кримінального і кримінального процесуального права, що необхідно встановити за конкретними категоріями кримінальних проваджень для реалізації завдань кримінального судочинства. Решту обставин безпосередньо не зазначено в законі, проте вони сприяють доказуванню, утворюють обставини, що підлягають встановленню та належать до категорії криміналістично значущих [158, с. 48].

Таким чином, до обставин, які підлягають встановленню, належать обставини, що підлягають доказуванню, тобто ті, що становлять предмет доказування, а також проміжні факти й обставини, які необхідно дослідити, але які не охоплені предметом доказування, залишаються поза його межами [35, с. 22].

Під час кримінального процесуального доказування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності вчинених працівниками поліції, насамперед мають бути встановлені ті обставини, що належать до події кримінального правопорушення: час, місце, спосіб тощо (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), з урахуванням положень ст. 364–370 КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень цього виду.

На практиці ж встановлення події кримінальних правопорушень, спричиняє певні труднощі, про що зазначають 74,0 % опитаних слідчих. Вони пов’язані, насамперед, із тим, що КПК України, використовуючи термін «подія кримінального правопорушення», не висвітлює його сутності та змісту, тобто його складових елементів, які необхідно встановлювати з урахуванням виду кримінального правопорушення, фактичних обставин конкретного кримінального провадження тощо [172, с. 74].

У теорії кримінального процесуального доказування зазначено, що в процесі доказування обставин, які утворюють подію кримінального правопорушення, необхідно встановлювати передбачені кримінальною нормою діяння, їхні наслідки (для матеріальних складів) і наявність між ними причинового зв’язку [32, с. 166]. Викладене спонукає до висновку, що зміст події кримінального правопорушення обумовлений елементами об’єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Тлумачення терміна «подія злочину» як елемента загального предмета доказування в науковій літературі не дістало однозначного трактування. Із цього

приводу М. Є. Шумило зазначає, що подія злочину – це окреме явище, яке відбулося в певному місці та певному часі та має передбачені кримінальним законом ознаки [317, с. 72]. У нашому випадку – це кримінально протиправні дії, які охоплені поняттям «службові кримінальні правопорушення вчинені працівниками Національної поліції України».

Таким чином, на початковому етапі розслідування необхідно встановити подію кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), зокрема:

– факт учинення службових кримінальних правопорушень передбачених ст. 364–370 КК України;

– службовий статус особи, підозрюваної у вчиненні діяння, чи є вона службовою особою, встановлення факту вчинення кримінального правопорушення – поліцейським;

– коло та зміст службових прав і обов'язків поліцейського;

– характер дій або бездіяльності поліцейського;

– час і місце вчинення кримінального правопорушення;

– фактичні злочинні дії вчинені поліцейським;

– зв'язок дій поліцейського з використанням службового становища всупереч інтересам служби;

– причинний зв'язок між діями і шкідливими наслідками, що настали;

– факти заподіяння шкоди діями поліцейським;

– розмір шкоди, заподіяної злочинними діями (істотна шкода, тяжкі наслідки);

– форма вини, мотиви і мета кримінального правопорушення;

– факти і частота кримінальних правопорушень, вчинених з використанням поліцейським своїх повноважень (епізодичність, систематичність);

– зв’язок з іншими кримінальними правопорушеннями (проти власності, у сфері господарської діяльності, правосуддя тощо), або корупційними діяннями, або іншими правопорушеннями, пов’язаними з корупцією;

– обставини, що обтяжують або пом’якшують провину поліцейського, або звільняють його від кримінальної відповідальності, або є підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності;

– відомості про особу підозрюваного (обвинуваченого).

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що загальні, окремі та одиничні кримінально-правові явища складають систему обставин, які потрібно встановити при розслідуванні кожного кримінального правопорушення даної категорії. Крім того, встановлення зазначених обставин, як свідчить слідча практика, уточнюється при розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України.

3.2 Тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України

Після початку кримінального провадження здійснюють низку процесуальних, зокрема СРД, за допомогою яких збирають і перевіряють докази. Перелік цих дій чітко визначено в кримінальному процесуальному законі. Проте не є обов’язковим, щоб у процесі розслідування за кожним кримінальним провадженням усі вони виконувалися. Залежно від конкретних обставин, тобто від сформованої слідчої ситуації, особа, яка провадить розслідування, самостійно вирішує, які саме дії, коли і в якій послідовності слід

проводити.

Загальні вимоги до проведення СРД зазначено в ст. 223 КПК України, а саме: це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення СРД, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження [74, с. 368]. СРД проводяться лише після внесення відповідних відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і лише в межах строків, передбачених ст. 219 КПК України, крім випадків їх ініціювання судом згідно ч. 3 ст. 333 КПК України. Будь-які СРД, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими

Підставами для проведення СРД є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети (ч. 2. ст. 223 КПК України). Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної СРД. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження [288, с. 83, 169]. При пред'явленні особи чи речі для впізнання, освідування особи, законодавством також передбачено не менше двох понятих. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної СРД (ч. 7 ст. 223 КПК України). Перед проведенням СРД особам, які беруть у ній участь, відповідно до їх процесуального статусу, роз'яснюються права й обов'язки, передбачені КПК України, процесуальний порядок проведення СРД, а також повідомляється про відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 223).

Допит – це процесуальна дія, що являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання

інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [36, с. 252].

Вибір тактики допиту залежить від таких чинників: а) ситуації допиту; б) процесуального статусу допитуваного і рівня його зацікавленості в результатах розслідування; в) особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду та ін.); г) характер інформації та доказів, які є у слідства, тощо [29, с. 32].

Процесуальний порядок організації та проведення допиту на стадії досудового розслідування закріплено в ст. 42, 60, 65, 95–97, 133, 223–226, 232, 256 КПК України. Порядок викликання особи для проведення допиту, зміст повістки про виклик, поважні причини неприбуття особи на виклик і наслідки неприбуття передбачено ст. 135–139 КПК України. Місце допиту визначає слідчий самостійно, відповідно до обставин кримінального провадження й обраної тактики. Допит проводять переважно за місцем проведення досудового розслідування. Водночас закон надає слідчому право допитати особу в іншому місці за погодженням із нею. Це може бути місце її проживання, роботи, лікування, тримання під вартою або інше місце перебування особи.

Допит не може тривати без перерви понад дві години, а загалом – понад вісім годин на день. Перед допитом установлюють особу, роз’яснюють її права, а також порядок проведення допиту. Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис. Особа, яку допитують, має право використовувати під час допиту власні документи й нотатки, якщо її показання пов’язані з будь-якими обчисленнями й іншими відомостями, які важко зберегти в пам’яті (ст. 224 КПК України) [150].

Особливості проведення СРД розглянемо за прикладом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди поліцейським.

Допит заявника. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції

України, доцільно розпочинати з допиту заявника, отримання від нього відомостей про особу, яка просить або вимагає неправомірну вигоду, спосіб її передавання, визначення його процесуального статусу тощо.

З огляду на обставини поданої заяви (повідомлення), можна визначити процесуальний статус заявника. Зокрема, якщо йдеться про вимагання службовою особою неправомірної вигоди, заявника в кримінальному провадженні доцільно буде визнати потерпілим і допитати в цьому статусі.

На практиці допитувати заявника як потерпілого не доцільно, оскільки потерпілим, відповідно до КПК України, є особа, якій злочином завдано матеріальну, фізичну або моральну шкоду. Так, на момент отримання від особи заяви зазвичай грошові кошти лише вимагають, а не передають, тобто матеріальної шкоди фактично ще не завдано. Крім цього, визначити моральну шкоду, спричинену вимаганням, на початковому етапі досудового слідства неможливо, оскільки не встановлено всіх обставин злочину. За наявності фізичної шкоди вимагання грошових коштів шляхом застосування фізичного впливу слід кваліфікувати за ст. 189 КК України, або за сукупністю кримінальних правопорушень, залежно від обставин. Водночас під час установлення на досудовому слідстві підстав щодо визнавання особи потерпілою можливою є зміна процесуального статусу особи. Натомість, якщо особу вже допитано як потерпілого, а в подальшому під час досудового слідства з'ясовано, що підстав уважати особу потерпілою немає, це призводить до процесуальної проблеми стосовно зміни процесуального статусу особи з потерпілого на свідка [140, с. 19].

У такому разі потрібно виносити постанову про відмову у визнанні потерпілим, що в подальшому може бути оскаржена слідчому судді.

Заявника допитують про обставини вимагання в нього предмета неправомірної вигоди, причини його давання, можливі негативні наслідки, що могли наступити для нього внаслідок дій (бездіяльності) службової особи, умов

переданих аудіо-, відеозаписів, з’ясовують, чи не піддавали фонограму перезапису, монтажу, чиї голоси зафіксовано на ній, хто був присутній під час цієї розмови, у якому місці відбувалася розмова, передавання неправомірної вигоди, зокрема, особливості розташування меблів, певних предметів у цих місцях тощо.

Якщо заявник уже надавав неправомірну вигоду поліцейському – слід з’ясувати джерело походження коштів, кому він розповідав про давання неправомірної вигоди, який час не розв’язувалися проблеми і наскільки швидко їх було розв’язано після цього.

Крім зазначеного, необхідно також з’ясувати: у якому місці, коли і за яких обставин вони познайомилися з особою, що отримала неправомірну вигоду, зміст їх розмов, де та ким працює остання, чи не пов’язано отримання неправомірної вигоди з учиненням іншого кримінального правопорушення [190, с. 89].

Слідчий повинен визначити, чи не було обстановки, яку для осіб, які пропонували неправомірну вигоду, можна охарактеризувати як таку, що примушувала до пропонування та надання неправомірної вигоди, а з боку осіб, які надали обіцянку одержати або отримали неправомірну вигоду, – обстановки, що провокувала на такі дії.

Крім установочних відомостей про особу, яка отримала неправомірну вигоду, під час допиту заявника з’ясовують такі обставини:

− протягом якого часу він знайомий з особою, яка отримала неправомірну вигоду, за яких обставин познайомився з нею, хто був ініціатором знайомства;

− чи є спільні знайомі, хто сприяв їх знайомству, хто рекомендував звернутися до нього, чи відображений факт відвідування у якихось документах (журналі обліку відвідувачів, проїзних квитках тощо);

− тривалість стосунків, взаємини (дружні, офіційні тощо), участь у проведенні спільних заходів, наявність спільних бізнес-інтересів, цивільно-правових взаємовідносин, боргових зобов'язань;

− обставини згоди на одержання неправомірної вигоди, хто перший заговорив про це, чи мало місце вимагання, учиненням яких дій погрожувала посадова особа;

− чи не виконала ця особа свої погрози;

− чи не оскаржувалися незаконні дії цієї особи, кому та в якій формі, кому про погрозу було відомо;

− чи змінювалися взаємини після вимагання/давання неправомірної вигоди;

− що спонукало заявника повідомити про факт неправомірної вигоди правоохоронним органам (боротьба з одержанням неправомірної вигоди службовими особами, особиста ворожість до осіб, які брали участь у цьому злочині, порушення його особистих інтересів, підвищення по службі, одержання престижної роботи);

− у разі, якщо брали участь посередники, чому вирішив скористатись їх послугами, чи намагався сам установити контакт з особою, якій хотів надати неправомірну вигоду, у який спосіб, чому не вдалося, відомості про посередників, взаємовідносини між учасниками подій, тривалість їх стосунків і спільність інтересів.

У разі, *якщо заявник (потерпілий) повідомляє про факт вимагання неправомірної вигоди (ч. 3 ст. 368 КК України), додатково слід з'ясувати таку інформацію:*

− за яких обставин відбулося вимагання неправомірної вигоди поліцейським?

− що є предметом неправомірної вигоди (точна сума коштів, розмір інших цінностей, вартість наданих послуг, виконаних робіт тощо)?

– за виконання яких саме дій (бездіяльності) поліцейський вимагав неправомірну вигоду?

– якими доказами (документи, звукозапис розмови, показання інших осіб) заявник може підтвердити факт вимагання в нього неправомірної вигоди?

– у яких відносинах перебувають фігурант (службова особа) та заявник (стороння особа, клієнт, колега та ін.)?

– кому ще, крім заявника, відомо (може бути відомо) про факт вимагання в нього неправомірної вигоди?

– якими є ознаки зовнішності поліцейського, яка вимагає неправомірну вигоду, її особливі прикмети?

– місце розташування службового приміщення особи, яка вимагала неправомірну вигоду, як до нього потрапити, яка там обстановка?

– кому ще заявник розповідав про факт вимагання в нього неправомірної вигоди, коли та за яких обставин це відбувалося?

– чи відомо заявникові про факти одержання фігурантом неправомірної вигоди від інших осіб, чи чув він про це від інших осіб?

– якими словами супроводжувався факт вимагання неправомірної вигоди?

– чи не спричинено вимагання неправомірної вигоди відомим службовій особі фактом учинення злочину (правопорушення) самим заявником, якщо так, то які обставини його вчинення?

Особа, яка добровільно звертається до правоохоронних органів після надання нею неправомірної вигоди поліцейському, володіє найбільш повною інформацією про всі обставини вчиненого кримінального правопорушення, а отже, її допит повинен вирізнятися найбільшою деталізацією, що дає змогу не лише оцінити, а й перевірити отримані свідчення. В окремих випадках показання можуть бути наслідком обмови осіб, що перебувають з особою, яка надала неправомірну вигоду, у неприязних стосунках. Деталізація свідчень має

важливе значення для встановлення винуватості особи, яка одержала неправомірну вигоду.

Повідомлені деталі щодо місця передавання неправомірної вигоди, її характеру тощо можуть сприяти одержанню додаткових доказів, виявлених, наприклад, під час обшуку особи, яка одержала неправомірну вигоду, а також унаслідок проведення слідчого експерименту, метою якого є перевірка й уточнення відомостей, що мають значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення [193].

Допит свідків. Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яку викликали для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК України). Права, обов'язки та відповідальність свідка передбачено ст. ст. 66, 67 КПК України [150].

Залежно від обставин події кримінального правопорушення, як свідків може бути допитано родичів, знайомих, співробітників службової особи (фігуранта), очевидців кримінального правопорушення, осіб, у яких вимагали неправомірну вигоду, громадян, які зверталися до цієї установи з тих чи інших питань, а також будь-яких інших осіб, яким відомо відомості, що цікавлять слідство (наприклад, робітників ресторанів, барів, крамниць, до яких заходили особи, які надавали чи отримували неправомірну вигоду). Дані про можливих свідків можуть бути виявлені під час проведення обшуку в підозрюваного (листи, записи про доручення окремим особам, про придбання окремих речей, цінностей тощо).

Під час допиту потрібно враховувати те, що під впливом злочинців або їх зв'язків (погрози, підкуп тощо) свідки можуть давати неправдиві показання. Відповідно до ч. 1 ст. 225 КПК України, у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи

потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, *слідчий (прокурор) має право звернутися до слідчого судді з клопотанням щодо проведення допиту такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб*.

Залежно від ситуації розслідування, коло свідків може бути розширене за рахунок осіб, які:

− поінформовані про обставини вимагання неправомірної вигоди та її одержання, що відомо зі слів заявника чи інших джерел;

− були присутні під час затримання підозрюваного «на гарячому», спостерігали за його поведінкою, чули його початкові пояснення;

− можуть підтвердити характер стосунків заявника та фігуранта;

− можуть охарактеризувати за місцем роботи, проживання особу, яка отримала неправомірну вигоду, її прибутки й витрати, надати відомості щодо її особистих якостей та способу життя [287, с. 193].

Тактика допиту свідків зумовлена низкою факторів, зокрема причетністю особи, яку допитують, до обставин, що розслідуються (керівник або підлеглий особи, яка отримала неправомірну вигоду, прямо або опосередковано пов’язані з розслідуваними подіями); наслідками, що можуть наступити внаслідок давання особою показань; обсягом інформації, відомої цій осіб; наявністю (відсутністю) родинних відносин з особою, яка отримала неправомірну вигоду, здійснила (або не здійснила) тиск на свідка з метою спонукання його до приховування доказів.

Допити свідків, які працюють під керівництвом особи, що отримує неправомірну вигоду, і водночас не є особами, які надають неправомірну вигоду, доцільно проводити без зайвої емоційної напруги, у спокійній обстановці, демонструючи можливість слідчого захистити свідка від тиску з боку зацікавлених осіб. Виклик таких свідків варто планувати на неробочий час (щоб

виключити розголошення власне факту виклику) або здійснювати допит за місцем проживання свідка [106, с. 49].

На початку допиту або в іншій більш придатній ситуації під час установлення психологічного контакту слід з'ясувати характер відносин між свідком і підозрюваним (обвинуваченим). За наявності дружніх стосунків можна спостерігати вияв прихильності до зазначених осіб, іноді – гнівне обурення стосовно того, що особу обмовили, оскільки така поведінка несумісна з моральними переконаннями підозрюваного в отриманні неправомірної вигоди. В іншій позиції свідка, у якій проглядається недоброзичливість або явне задоволення щодо притягнення до відповідальності начальницької особи, необхідно з'ясувати, чим вони викликані, адже в цьому разі можливі огульні обвинувачення, наприклад: «це не перший випадок», «нарешті за нього взялися» та ін. У всіх ситуаціях допиту є необхідним детальне виявлення всіх зазначених обставин, осіб, дат, предметів отримання неправомірної вигоди, випадків вимагання останніх.

Під час розслідування отримання неправомірної вигоди доцільно скласти письмовий план допиту свідка, оскільки такий допит не розраховано на значний обсяг одержуваної інформації, а отже, повинен ураховувати всі обставини, що мають хоча б опосередковане значення. Допит свідка розпочинається зі з'ясування інформації про його особу, повідомлення йому приводу, з якого його викликано для допиту як свідка, попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань, за дачу неправдивих свідчень, а також роз'яснення прав, передбачених ст. 63 Конституції України.

Під час допиту свідків у провадженнях про отримання неправомірної вигоди з'ясовують такі обставини:

− джерело, з якого особа отримала неправомірну вигоду або здійснила підкуп, походження коштів для надання неправомірної вигоди;

− що є предметом неправомірної вигоди;

– коло учасників надання чи отримання неправомірної вигоди, за які дії (бездіяльність) надано майнові й немайнові блага особі, яка отримала неправомірну вигоду, чи не мало місце вимагання службовою особою неправомірної вигоди;

– місцезнаходження учасників злочину в момент передавання неправомірної вигоди (під час допиту очевидця надання чи одержання неправомірної вигоди);

− спосіб життя злочинців, коло їх знайомих, час і місце їх зустрічей;

– про які порушення в службовій діяльності особи, яка надала неправомірну вигоду, або корумпованої особи відомо свідку.

Свідків допитують стосовно тих обставин, що й особу, яка отримала неправомірну вигоду. Крім того, у свідків належить з'ясувати: 1) звідки йому відомо про факт надання й отримання неправомірної вигоди; 2) хто ще володіє інформацією про факт отримання неправомірної вигоди певною службовою особою; 3) які особисті стосунки допитуваного з особою, яка надала чи отримала неправомірну вигоду.

У ситуації, коли свідок не зацікавлений давати показання, не схильний розповідати про відомі йому обставини, варто вивчити його особу, ознайомитися з його функціональними (службовими) обов'язками (якщо це пов'язано з розслідуванням кримінального правопорушення), його родинними або іншими зв'язками. Допити в цьому разі доцільно почати зі сторонніх питань і лише поступово переходити до питань щодо розслідуваної неправомірної вигоди. Рекомендується під час допиту застосовувати такі тактичні прийоми: раптова постановка запитань або раптове пред'явлення доказів, форсований темп допиту й інші прийоми, що використовують під час допиту в конфліктній ситуації [30].

Під час допиту свідків слідчий може з'ясувати, що одержувач неправомірної вигоди періодично купує цінні речі, кількість і вартість яких явно перевищують його прибутки, а також визначити час їх придбання.

У процесі допиту може бути застосовано всі тактичні прийоми, рекомендовані теорією криміналістичної тактики. До них належать їх групи, які спрямовані на:

1) актуалізацію забутого свідком (прийоми пожвавлення в пам'яті);

2) сприяння відтворенню відомої свідкові події в словесній формі;

3) з'ясування помилок у показаннях та їх усунення;

4) викриття неправди та встановлення мотивів приковування інформації.

Прийомом, який сприяє одержанню найбільш повних свідчень, є пред'явлення документів, що свідчать про здійснення незаконних дій, а в окремих випадках і про предмет отримання незаконної вигоди, якщо він має індивідуальні особливості. Такий прийом стимулює асоціативні зв'язки безпосереднім пригадуванням якої-небудь дії або події.

Допит підозрюваного. Відповідно до ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, або особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Письмове повідомлення про підозру складає прокурор або слідчий за погодженням із прокурором. Зміст письмового повідомлення про підозру визначено в ст. 277 КПК України.

Зазначене повідомлення вручається в день його складення слідчим або прокурором, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. Його вручають затриманій особі не пізніше 24 год із моменту її затримання. Якщо особі не вручили повідомлення про підозру після такого строку, вона підлягає негайному звільненню (ст. 278 КПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК України, підозрюваний має право: не говорити нічого щодо підозри проти нього, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (п. 4); давати пояснення, показання стосовно підозри чи в будь-який момент відмовитись їх давати (п. 5); на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника в проведенні допиту (п. 3) тощо.

Допит підозрюваних уважається однією з найвідповідальніших СРД. На особливості тактики допитів цієї категорії учасників кримінального провадження впливає, насамперед, ситуація, в умовах якої триває така СРД. Зміст й окремі тактичні прийоми допиту підозрюваного пов'язані з його процесуальним статусом.

На відмінну від КПК України 1960 р., чинний КПК України не передбачає обов'язкового допиту підозрюваного. Але практика свідчить про необхідність проведення зазначеної процесуальної дії.

Допит підозрюваного під час розслідування отримання неправомірної вигоди є досить складним. Це пояснюється тим, що він наявний у двох випадках – у разі затримання «на гарячому» і якщо та чи інша особа заявляє про відомий їй факт одержання неправомірної вигоди або про те, що неправомірна вигода передана нею від себе чи від іншої особи [62].

Ще до початку допиту підозрюваного доцільно отримати інформацію про особу допитуваного за анкетними даними, криміналістичними й іншими спеціальними обліками, здійснити аналіз наявних у матеріалах кримінального провадження доказів, оперативної інформації.

Складність допиту підозрюваного полягає також у тому, що до моменту його проведення слідчий не має інформації стосовно події вчиненого кримінального правопорушення або має незначні за обсягом відомості. Тактика допиту складається з послідовного з'ясування обставин, пов'язаних із заявою

про надання неправомірної вигоди або із затриманням особи. Метою допиту є встановлення кола фактів, які свідчать про дії підозрюваного під час учинення кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 4 ст. 224 КПК України, у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана зупинити СРД одразу після отримання такої заяви.

Тактика допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди, якщо його затримано під час передавання останньої, і в тих випадках, коли його допитують у зв'язку із заявою певних осіб, відрізняється комплексом обставин, пов'язаних з учиненням кримінального правопорушення.

Головне під час допиту підозрюваного, затриманого під час одержання неправомірної вигоди, – з'ясування відомостей, які є підставою для затримання. У цих випадках потрібно з'ясувати:

− характер і розмір неправомірної вигоди;

− специфіка послуги, за яку одержано неправомірну вигоду;

− характер стосунків з особою, яка надала неправомірну вигоду;

− хто ще міг знати про це, крім осіб, які брали участь у вчиненні кримінального правопорушення.

Наведений перелік, звичайно, не є вичерпним. Залежно від отриманих показань і ситуації допиту, він може бути розширений або скорочений.

У разі виникнення *конфліктної ситуації* головним у наступальній тактиці допиту є постановка деталізуючих та уточнюючих запитань, спрямованих на підтвердження або спростування версії підозрюваного.

Заперечення факту одержання неправомірної вигоди під час затримання на місці злочину вимагає ретельного й детального з'ясування обставин кримінального правопорушення. Рекомендовано ставити такі запитання:

− чи було обумовлено зустріч на певний час;

– яким чином особа, яка надала неправомірну вигоду, потрапила до кабінету підозрюваного або іншого місця, у якому було передано неправомірну вигоду;

– який характер стосунків між підозрюваним та особою, яка надавала неправомірну вигоду;

– чи наявні документи або розпорядження про надання особі, яка надавала неправомірну вигоду, якихось послуг (розпорядження або наказ про зарахування на роботу, приватизацію приміщення, зарахування до вищого навчального закладу за відсутності достатнього числа балів та ін.);

– коли й кому було дано розпорядження про надання особі, яка надала неправомірну вигоду, певних послуг, хто може підтвердити цей факт [328].

Викриття неправдивих показань під час допиту відбувається шляхом деталізації запитань, а також використання суперечностей у показаннях. Під час постановки таких запитань підозрюваний не підготовлений до них, а отже, може проговоритися, що свідчить про знання ним певних обставин і фактів, пов'язаних із подією злочину, про так звану «винувату поінформованість», тобто про знання відомостей, які можуть бути відомі лише йому як учасникові події. Ця обставина говорить і про те, що раніше дані ним показання були неправдиві.

Під час *допиту посередника* з'ясовують:

– хто та за яких обставин залучав його як посередника;

– чи не був він сам ініціатором цього;

– яку винагороду було йому запропоновано і що він фактично одержав;

– коли він зустрічався з особою, яка одержала неправомірну вигоду, та особою, яка її передавала, за яких обставин, хто це може підтвердити.

Огляд – це СРД, що полягає в безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України).

Мета огляду – виявлення відомостей щодо обставин вчинення злочину та їх фіксація [18, с. 149]. Кожний з видів слідчого огляду має свої специфічні особливості, що визначають порядок його проведення. Водночас існує низка положень процесуального, організаційного й тактичного характеру, загальних для всіх видів оглядів.

Слід зазначити, що слідчий огляд є процесуальною дією, яка проводиться на початковому етапі досудового розслідування уповноваженими особами (слідчими, прокурорами) із залученням спеціалістів, та полягає у всебічному дослідженні об'єктів, які пов'язані із учиненням протиправного діяння, збиранні інформації щодо особи правопорушника, вчиненого правопорушення та фіксації його основних ознак. Слідчий огляд є однією з провідних СРД, основною метою якого є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення [65, с. 54]. Крім того, в ході проведення огляду підлягають вирішенню такі завдання: а) виявлення слідів, речових доказів – носіїв інформації; б) ймовірне з'ясування механізму обстановки кримінального правопорушення чи інших обставин, що мають доказове значення; б) фіксація всього виявленого в тій послідовності й у тому вигляді, в якому вона спостерігалася під час проведення дії. При проведенні слідчого огляду здійснюється виявлення фактів, що дозволяють вирішити низку питань: чи вчинене кримінальне правопорушення там, де проводиться огляд; хто міг бачити, чути, що відбувалось на місці події; тривалість перебування і кількість осіб, мотиви, способи дій, шляхи проникнення і відходу правопорушників [151, с. 522].

Огляд місцевості, приміщення, речей і документів здійснюється за правилами, передбаченими ст. 237 КПК України [165].

Перед тим, як безпосередньо почати огляд місця події (робочий його етап), необхідно визначити, яку інформацію потрібно одержати у його процесі. Під час огляду місця події в провадженнях за ст. ст. 364–370 КК України, крім

виявлення власне предмета злочину, необхідно знайти документи, що відображають виконання службовою особою дій в інтересах заявника, та документи, що відображають дії службової особи аналогічні до тих дій, за які було отримано пропозицію, обіцянку або одержано неправомірну вигоду. Це має значення для порівняння законних і незаконних дій службової особи та з'ясування інших фактів злочинного діяння [315].

Фіксація результатів огляду місця події, згідно з КПК України, передбачає складання протоколу з дотриманням ст. 104 КПК України та описом у ньому всіх дій слідчого під час огляду в тій послідовності, у якій це відбувалося, а також описом усього вилученого в такому вигляді, у якому це спостерігалося в момент огляду. Огляд житла чи іншого володіння особи проводиться лише за вмотивованою ухвалою слідчого судді, винесеною з дотриманням порядку, визначеного ч. 2, 3 ст. 234, ст. 235, ч. 2 ст. 237 КПК України. У цьому випадку слідчий складає клопотання з викладенням підстав для проведення цієї СРД, узгоджує його з прокурором і звертається до слідчого судді за місцем провадження досудового слідства. Розглянувши подання слідчого в день його надходження за участі слідчого або прокурора, слідчий суддя виносить ухвалу про проведення огляду чи відмову в цьому.

У справах про одержання неправомірної вигоди характерним є фактичне затримання особи з предметом унаслідок проведення НСРД шляхом контрольованого передавання грошей, помічених спеціальною хімічною речовиною. Огляд проводять у присутності не менше двох понятих і, як правило, із застосуванням відеозапису [301]. У разі необхідності застосування науково-технічних засобів чи одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор мають право запросити для участі в огляді спеціалістів, не зацікавлених у результатах розслідування (ст. 71, 79, ч. 3 ст. 237 КПК України).

Під час огляду місця події слідчі або за їх дорученням оперативні працівники проводять відеозапис, а залучені спеціалісти – застосовують ультрафіолетову лампу, за допомогою якої виявляють сліди хімічної речовини на предметах неправомірної вигоди, на руках та одязі затриманих осіб, а також відбирають зразки хімічної речовини для подальшого експертного дослідження.

Оглядаючи місце події в кримінальних провадженнях про одержання неправомірної вигоди, крім виявлення власне предмета неправомірної вигоди, необхідно оглянути документи, що відображають виконання службовою особою дій в інтересах заявника, а також документи, що відображають дії службової особи аналогічні тим діям, за які було отримано неправомірну вигоду. Це має значення для порівняння законних і незаконних дій службової особи та для встановлення інших фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Про результати огляду слідчий складає протокол, відповідно до вимог ст. ст. 104–106 КПК України, а в разі застосування науково-технічних засобів − із дотриманням вимог ст. 107 КПК України. У протоколі огляду фіксують обстановку місця події, зазначають місце виявлення й індивідуальні ознаки предмета неправомірної вигоди.

Місце виявлення предмета неправомірної вигоди та його характерні ознаки (наприклад, сума, номінальна вартість купюр, серія та номери, спеціальні позначки на грошах, характерне світіння спеціальної хімічної речовини) фіксують у протоколі огляду та пред’являють (демонструються за допомогою спеціальних приладів) його учасникам, про що зазначають у протоколі. Особливо слід звернути увагу на фіксування місця, з якого вилучено предмет неправомірної вигоди.

Під час проведення огляду дозволяється вилучати лише речі й документи, що мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі, документи підлягають негайному огляду й

опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. Якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються в такому вигляді доти, доки не буде здійснено остаточний огляд та опечатування (ч. 5 ст. 237 КПК України).

Затримані на місці одержання неправомірної вигоди особи зазвичай беруть участь в огляді місця події, але іноді не підписують протокол. *Так, наприклад, затриманий Д., у службовому кабінеті якого провели огляд і виявили помічений спеціальну хімічну речовину на предметі неправомірної вигоди (гроші), а на його руках та одязі – сліди* спеціальної хімічної речовини*, відмовився підписати протокол і певний час не визнавав факту одержання хабара, а зробив це лише на досудовому провадженні й підтвердив у суді* [169, с. 13].

У разі, якщо потрібно виявити схованки, у яких зберігаються предмети неправомірної вигоди або окремі документи, пов'язані з їх передаванням службовій особі, або коли особа, причетна до вчинення кримінального правопорушення, викинула предмет неправомірної вигоди, частину матеріалу, у який його було упаковано, у певному місці проводять огляд місцевості. На такому матеріалі в подальшому можливе виявлення відбитків пальців учасників кримінального правопорушення.

Огляд документів як самостійну СРД проводять тоді, коли документ не було оглянуто й зафіксовано в протоколах тих слідчих дій, під час яких його було виявлено або надано [66].

Огляд документів проводять із метою встановлення власне факту вчинення відповідною службовою особою якої-небудь дії, пов'язаної з одержанням нею хабара, з'ясування, чи відповідає їх зміст повноваженням службової особи, яка прийняла пропозицію, обіцянку або отримала неправомірну вигоду тощо.

Під час розслідування кримінальних правопорушень щодо одержання неправомірної вигоди об’єктами огляду можуть бути найрізноманітніші види документів–речових доказів: письмові, фото-, відеодокументи, пластикові картки, комп’ютерні файли. Ураховуючи те, що злочинці, дізнавшись про початок кримінального провадження, можуть знищити або фальсифікувати компрометуючі їх документи, слідчий повинен проводити означені слідчі дії без зволікання [329]. При цьому важливо враховувати необхідність проведення оглядів (обшуків) як за місцем роботи, так і за місцем проживання учасників, злочинної діяльності, пов’язаної з незаконною вигодою. Зазначені документи можуть бути як знаряддям учинення злочину, так і способом його приховання.

Під час огляду слідчий з’ясовує загальний характер і призначення документа, вивчає його зовнішній вигляд, стан, зміст, реквізити, уживає заходів щодо виявлення слідів підроблення й можливого тайнопису. Водночас варто дотримуватися певних *правил поводження з документами:*

− брати пінцетом, руками в рукавичках або за куточки, щоб не знищити відбитки пальців і не залишити своїх;

− не робити ніяких написів, позначок, не ставити відтиски печаток і штампів;

− не перегинати й не робити зайвих складок;

− не підшивати до справи;

− не скріплювати скріпками й не наклеювати на підкладку [254, с. 120–121].

Приєднувати документ – речовий доказ до кримінального провадження потрібно в окремому пакеті. Дотримання цих правил дає змогу зберегти зовнішній вигляд документа й забезпечує можливість його подальшого дослідження.

З метою виявлення слідів підроблення документа його огляд проводять при наскрізному освітленні або світлі, що падає навкіс, за допомогою оптичних

засобів (лупи, мікроскопа, світлофільтрів), а також – в ультрафіолетових й інфрачервоних променях за допомогою приладів ультрафіолетового випромінювання й електронно-оптичного перетворення.

Під час опису документа в протоколі відображають такі дані про нього: повна назва і вид, серія і номер; коли, кому, ким і на який термін видано; наявність підписів, відтисків печаток, штампів, їх зміст і розташування; чи визначеного зразка бланк, на якому виконано документ; якість, колір і стан паперу, спосіб виконання тексту, колір барвника; зміст документа; написи й позначки на ньому; наявність пошкоджень, плям, помарок; ймовірних ознак підроблення. Крім того, у протоколі зазначають технічні засоби та прийоми, використані під час огляду документа.

Огляд предмета неправомірної вигоди здійснюється в тому разі, коли його ще не передали або коли, проводячи обшук у підозрюваної службової особи, вдається знайти речі чи грошові купюри, характерні риси яких інша сторона злочинного діяння називала під час допиту. У протоколі огляду треба описати всі індивідуальні ознаки, зазначити номінал, номери й прикмети купюр. Предмет неправомірної вигоди може бути оброблено спеціальною хімічною речовиною (що має бути відображено в протоколі огляду).

Якщо неправомірну вигоду передбачається передати загорненою в папір чи в іншу упаковку, то від упаковки потрібно відірвати частину та долучити її до протоколу огляду.

До протоколу додають також зразок спеціальної хімічної речовини. Такий зразок необхідно відбирати під час слідчої дії – огляду та ідентифікування грошових засобів (іншого предмета) за допомогою спеціальних слідчих речовин. У разі використання спеціальних хімічних речовин необхідно відібрати окремий зразок, який слід потім направити для проведення судової експертизи спеціальних хімічних речовин.

Відповідно до ст. 241 КПК України, для виявлення слідів кримінального правопорушення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідчий проводить освідування на підставі постанови прокурора. Крім цього, згідно зі ст. ст. 208, 234, 236 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення може бути проведено *обшук* особи.

Так, відповідно до ст. 234 КПК України, обшук проводять із метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, пошуку знаряддя кримінального правопорушення або майна, здобутого внаслідок його вчинення, а також з'ясування місця перебування осіб, яких розшукують. Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді. Для цього слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертаються до слідчого судді з відповідним клопотанням. До клопотання також додають оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовують доводи клопотання, а також витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання. Клопотання про обшук розглядають у суді в день його надходження за участі слідчого або прокурора.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право потрапити до житла чи іншого володіння особи лише один раз. Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК України, а також містити відомості про: 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали; 2) прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук; 3) положення закону, на підставі якого постановляється ухвала; 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку; 5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно перебуває;

6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводять обшук. Виготовляють дві копії ухвали, які чітко позначають як копії (ст. 235 КПК України).

Обшуки в помешканні, службовому кабінеті тощо слід проводити раптово, щоб унеможливити приховування предметів і документів. За наявності підстав уважати, що окремі предмети й документи, які викривають протиправні дії особи, є в її родичів або близьких, необхідно провести обшуки й у них.

Після затримання підозрюваного проводять обшуки за місцем його проживання (роботи), інших місцях (дача, гараж), а в деяких випадках і за місцем проживання рідних і близьких. Головна мета таких обшуків – пошук предмета неправомірної вигоди, документів та інших доказів, що свідчать про розмір неправомірної вигоди; пошук даних про інших учасників злочинної діяльності, характер їх взаємовідносин, а також слідів підготовки, учинення і приховання злочинів; опис майна, що підлягає конфіскації.

Результативність обшуку зазвичай залежить від того, наскільки він є несподіваним для осіб, яких обшукують. Тому в період підготування до обшуку необхідно вжити заходів щодо запобігання витоку інформації. Так, обшук за місцем проживання чи в іншому місці передбачуваного збереження доказів, що цікавлять слідство, варто проводити одночасно із затриманням або ж відразу після нього.

Спрямування пошуку, а отже, підготовка до його проведення, визначення часу й тактики залежать від характеру злочинних дій, з огляду на які виникла необхідність у проведенні обшуку.

Під час обшуку в значному за площею приміщенні, наприклад багатоповерховому маєтку, або в різних співучасників кримінального правопорушення, потрібно визначитись, одночасно чи послідовно будуть проводитись обшуки. У разі одночасного проведення обшуків у різних місцях

завчасно готують відповідні засоби пошуку, формують групи та підбирають відповідних учасників.

Обшук за місцем проживання варто почати саме з *обшуку всіх осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні*, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують у себе предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК України).

Після затримання особи, яка отримала неправомірну вигоду, залежно від особливостей конкретної слідчої ситуації потрібно провести *обшук затриманої особи* з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 226 КПК України (ч. 3 ст. 208 КПК України), з метою виявлення предмета неправомірної вигоди, його упаковки або частин, документів або інших об’єктів, що матимуть доказове значення.

Безпосередньо перед обшуком або під час його проведення за особами необхідно уважно стежити, щоб запобігти ситуації, коли той зможе позбутися предмета неправомірної вигоди. Якщо предмет неправомірної вигоди було оброблено люмінесцентним фарбником, то руки особи, яка отримала неправомірну вигоду, кишені, інші частини її тіла та вбрання потрібно ретельно оглянути.

Обшук елементів одягу починають із кишень. Далі обстежують подвійні шари тканини, комірці, лацкани, у яких може бути сховано документи, предмет неправомірної вигоди. Закінчують обшук одягу обстеженням супутніх предметів. Усі вилучені предмети й документи підлягають подальшому огляду відповідно до ст. 237 КПК України.

Під час освідування затриманого (ч. 2 ст. 241 КПК України) слід запропонувати освідуваному встати, залишивши все, що є в нього в руках. Закінчивши освідування особи, необхідно ретельно оглянути місце, на якому воно проводилося.

Проблемою проведення обшуку є встановлення точного місця вчинення кримінального правопорушення, оскільки на практиці здебільшого особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення та вимагає неправомірну вигоду, не може зазначити таке місце. Таким чином, неможливо завчасно отримати ухвалу слідчого судді на проведення обшуку, адже для отримання ухвали на проведення обшуку необхідно надати до суду правовстановлюючі документи на об'єкт обшуку, отримані на запити у відповідних установах. Крім того, звернення до суду з клопотанням про проведення обшуку може призвести до витоку інформації про документування факту отримання неправомірної вигоди. При цьому можна, згідно з положеннями ч. 3 ст. 233 КПК України, до постановлення ухвали слідчого судді на проведення обшуку увійти до житла чи іншого володіння особи. Водночас виникає питання щодо обшуку місця, що не належить до житла чи іншого володіння особи (наприклад, ділянки місцевості). Відповідно до положень ст. 234, 237 КПК України, за необхідності проведення обшуку ділянки місцевості (згідно з ч. 2 ст. 234) потрібна ухвала слідчого судді, що на момент документування факту отримання неправомірної вигоди відсутня. У подальшому отримати ухвалу слідчого судді на проведення обшуку такої ділянки неможливо, оскільки ділянка місцевості не є житлом чи іншим володінням особи, на підставі чого суд відмовляє в постановлені ухвали на проведення обшуку. Отже, такий обшук можна вважати незаконним. Тобто в разі необхідності документування факту отримання неправомірної вигоди на ділянці місцевості, ухвала на обшук якої відсутня, слід проводити огляд місця події згідно з вимогами ст. 237 КПК України. Водночас проведення змивів із долонь рук особи, яка може бути причетна до вчинення корупційного правопорушення, можливе під час проведення обшуку приміщення й особи або за умови винесення постанови про освідування особи.

Як уже зазначалося, завчасне отримання ухвали на проведення обшуку не завжди є можливим, у подальшому звернення до суду з клопотанням про

проведення обшуку після проведеного огляду й отримання відповідної ухвали слідчого судді є проблемним, оскільки суд відмовляє на підставі того, що огляд було проведено в межах КПК України та не потребує додатково отримання ухвали на обшук, з огляду на що, проведення змивів із долонь рук особи, яка вимагала та отримала неправомірну вигоду, однозначно процесуально не закріплено.

Освідування особи, згідно зі ст. 241 КПК України здійснюється щодо підозрюваного, свідка, потерпілого. Статус особи під час проведення огляду місця події, за відсутності її затримання, не визначений, оскільки про підозру не повідомлено, а отже, прокурором не може бути винесено постанову про освідування за відсутності статусу особи, оскільки ця постанова може бути в подальшому оскаржена, що призведе до визнання речових доказів, які є ключовими в кримінальних провадженнях зазначеної категорії, отримані за постановою про освідування.

Ураховуючи специфіку кримінальних проваджень цієї категорії, на момент проведення документування факту отримання грошових коштів не можна точно кваліфікувати діяння без наявності документів, що свідчать про те, що особа є службовою, або що вона отримувала неправомірну вигоду за вчинення дій у межах її службових повноважень. Отже, така особа є учасником огляду, тобто не має статусу підозрюваного. Під час затримання особи, відповідно до ст. 208 КПК України, протягом доби їй необхідно повідомити про підозру. Водночас із метою уникнення витоку інформації завчасне витребування необхідних документів є неможливе.

У слідчій практиці існує проблема щодо процесуального закріплення отримання ключових речових доказів – змивів із долонь рук особи під час документування факту передання неправомірної вигоди. Зокрема, проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді не завжди є фізично можливим; під час проведення огляду місця події, згідно з нормами КПК України, не може бути

проведено особистий обшук особи; винесення постанови про освідування не можливе за відсутності статусу особи в кримінальному провадженні. У подальшому така неврегульованість використовується адвокатами в суді з метою визнання головних речових доказів неналежними й подальшого отримання виправдувального вироку суду.

Таким чином, найбільш розповсюдженою СРД під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України є допит (100 % кримінальних проваджень). Серед нонвербальних – огляд документів (100 %), що проводиться, переважно, з метою виявлення ознак підробки; обшук (97%), переважно, за місцем роботи підозрюваного (службові кабінети (53 %), приміщення бухгалтерії (38 %), інші приміщення (7 %), що мало на меті виявлення документів, засобів і матеріалів підробки, грошей, цінностей, документів, пов’язаних із вчиненням кримінального правопорушення).

3.3. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України

Одночасно з прийняттям КПК України внесено зміни та доповнення до низки нормативно-правових актів, у тому числі до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [229]. Законодавець звузив підстави для проведення ОРД і доповнив кримінальне провадження інститутом «негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21 КПК України)» [290, с. 18; 150]. Зокрема, ч. 1 ст. 246 КПК України визначено, що НСРД – це різновид СРД, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком

випадків, передбачених КПК України [150]. Як зазначив М. Л. Грібов, і ми цілком підтримуємо його думку, криміналістичне забезпечення НСРД – це система заходів з одержання максимальної ефективності цих дій для виконання завдань кримінального провадження [79, с. 39]. Таким чином, НСРД слід визначити як СРД, які здійснюються визначеними кримінальним процесуальним законодавством суб'єктами із застосуванням спеціальних оперативно-технічних засобів або методів, відомості про методи проведення яких становить гриф «таємно» й не підлягають розголошенню, встановлюються та скасовуються відповідно до законодавства, а результати їх проведення використовуються у кримінальному судочинстві [331].

Однак, варто погодитися, що під час застосування на практиці нового законодавства завжди виникають певні непорозуміння та правові колізії. Для адаптації до вимог КПК України та правильного застосування всіх його положень потрібен певний час та сучасна правова практика [263]. Своєю чергою, О. А. Білічак, констатує, що науковцями проводилися дослідження наявних проблем регулювання НСРД, вивчалося їх співвідношення із оперативно-розшуковими заходами у діяльності уповноважених суб'єктів із розкриття та розслідування злочинів, аналізувалися проблеми фіксування та використання їх результатів у доказуванні на досудових та судових стадіях кримінального провадження. Поряд з тим практично поза увагою дослідників лишилися проблеми визначення змісту відповідного понятійно-категоріального апарату, та зокрема, поняття «НСРД» [37].

Так, наприклад С. В. Страхова зазначає, що значною частиною фахівців підкреслювалася неординарність такого кроку законодавця, адже «КПК України вперше в історії вітчизняної юриспруденції надав процесуальний статус спеціальним негласним заходам, спрямованим на пошук та фіксацію даних про підготовку та вчинення злочинів та осіб, які їх вчинили, визначаючи останні як НСРД» [264, с. 44; 87, с. 30].

З цього приводу професор М. Є. Шумило слушно зауважує: «....чи стане досудове розслідування ефективнішим у встановленні фактів і обставин вчинення злочину, чи надійно охоронятимуться і захищатимуться права фізичних і юридичних осіб?» [316, с. 452].

Відомо, що в юридичній літературі радянського періоду загальновизнаною була точка зору, що оперативно-розшукову і кримінально-процесуальну діяльність змішувати небезпечно. Наприклад, професор А. Я. Дубинський в 1984 р. підкреслював, що «зрощування цих двох функцій є недопустимим, бо це може негативно позначитися на оцінці доказів, об'єктивності розслідування, формуванні висновків у кримінальній справі» [92, с. 89].

Кримінальний процесуальний кодекс України (2012 р.) значно розширив засоби збирання доказів у кримінальному провадженні шляхом закріплення в ньому загальної процедури проведення НСРД. Завдяки впровадженню в кримінальний процес інституту НСРД органи досудового розслідування дістали можливість отримувати докази в кримінальному провадженні негласними засобами та методами. Зазначене пов'язано із закріпленням законодавцем нових форм отримання доказів негласними засобами та методами, зокрема тих, що пов'язані з втручанням у злочинну діяльність.

Закріплення цих норм у КПК України мало на меті легалізувати негласні відомості в кримінальний процес, зокрема в кримінальне провадження. Це пов'язано з проблемними питаннями легітимності використання матеріалів ОРД в кримінальному процесі, оскільки порядок отримання даних про протиправну діяльність закріплений підзаконними відомчими (міжвідомчими) нормативно-правовими актами.

Нині законодавче закріплення інституту НСРД надає широкий спектр повноважень слідчому, прокурору або за їх дорученням співробітникам оперативного підрозділу, а саме отримувати відомості про протиправну

діяльність приховано від джерела володіння такою інформацією.

Запровадження главою 21 КПК України інституту НСРД, розв'язавши проблему легітимності отримання негласної інформації, позбавило головної переваги – отримання інформації негласним шляхом, що пов'язана з оперативністю здобуття та використання таких даних для фіксації та припинення протиправної діяльності.

Доручення слідчого уповноваженим оперативним підрозділам на виконання СРД та НСРД за новим законодавством здійснюється так само, як і за попереднім законодавством, відповідно до якого давались доручення чи вказівка слідчого уповноваженим оперативним підрозділам на проведення оперативно-розшукових заходів [281, с. 84].

Відмінність полягає лише в тому, що відтепер уповноважена посадова особа оперативного підрозділу при виконанні доручення слідчого на виконання СРД та НСРД користується повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК України), а також у тому, що така особа при виконанні доручення слідчого на виконання певної СРД не має права здійснювати інші процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися за клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК 2012 р.) [150], водночас за КПК 1960 р. під час виконання доручення чи вказівки слідчого на проведення оперативно-розшукових заходів оперативний підрозділ мав значно ширші повноваження.

У разі необхідності провести НСРД, здійснення якої неможливе без оперативного забезпечення, слідчому слід рекомендувати спрямовувати доручення на її проведення з комплектом необхідних документів до уповноваженого підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції (який дає завдання з комплектом необхідних документів безпосередньо в підрозділи оперативної служби чи оперативно-технічних заходів). Протокол про результати проведення НСРД з відповідними додатками складається уповноваженим оперативним підрозділом [272; 16]. Порядок взаємодії слідчих та співробітників

оперативних підрозділів під час організації і проведення НСРД передбачає такі спільні заходи:

1) складання слідчим клопотання про надання дозволу на проведення НСРД (ч. 2 ст. 248 КПК України) та погодження його з прокурором (ч. 3 ст. 246 КПК України);

2) подання клопотання про надання дозволу на проведення НСРД слідчому судді, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування (голова чи інший визначений ним суддя апеляційних судів АРК, областей, м. Києва та Севастополя (ст. 247 КПК України);

3) розгляд клопотання слідчим суддею протягом шести годин з моменту отримання такого звернення за участі слідчого або прокурора (ч. 1 ст. 248 КПК України) і, якщо злочин відповідної тяжкості, за можливості отримати докази, які мають значення для провадження (ч. 3 ст. 248 КПК України), і неможливості отримати їх іншим шляхом (ч. 2 ст. 246 КПК України), постановлення ухвали про дозвіл на проведення НСРД;

4) складання слідчим у двох примірниках доручення на проведення НСРД на офіційному бланку органу досудового розслідування та надання його разом з ухвалою слідчого судді керівнику підрозділу внутрішньої безпеки, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходяться оперативні підрозділи, уповноважені на її проведення;

5) визначення керівником підрозділу внутрішньої безпеки, під юрисдикцією якого перебуває місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходяться орган розслідування та/або оперативні підрозділи, виконавця доручення слідчого (оперативні підрозділи внутрішньої безпеки, інші оперативні підрозділи) залежно від функціональних повноважень підрозділу та скерування доручення до виконання;

6) з урахуванням установленого в ухвалі слідчого судді строку безпосереднє проведення НСРД підрозділом-ініціатором у взаємодії з підрозділом, який залучений;

7) виготовлення додатків до протоколу, упакування їх з метою надійного збереження, а також засвідчення підписами осіб, які виконували НСРД (ст. 105 КПК України);

7) ужиття співробітниками (працівниками) оперативних підрозділів необхідних заходів щодо забезпечення збереження і цілісності одержаних матеріалів у період до передачі їх прокурору;

8) складання уповноваженим працівником підрозділу-ініціатора протоколу за результатами проведення НСРД (ст. 252 КПК), підготовка рапорту начальнику уповноваженого оперативного підрозділу та надання прокурору, зазначеному в дорученні, протоколу з додатками не пізніше 24 годин після його складання.

Аналіз практики доводить, що така форма взаємодії, як допомога оперативного підрозділу під час провадження НСРД у процесі виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, вчинених працівниками Національної поліції, необхідна слідчому для провадження тих із них, що потребують значного обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, які беруть у них участь, а також, коли у зв’язку з НСРД, що проводиться, необхідне здійснення функцій, специфічно притаманних оперативним підрозділам.

Відомі такі види допомоги оперативних підрозділів слідчому під час проведення НСРД у процесі виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, вчинених працівниками Національної поліції:

– безпосередня участь у НСРД: участь в оперативній комбінації впродовж здійснення контролю за вчиненням злочину (контрольована поставка, оперативна закупка тощо);

– виконання спеціального завдання під час упровадження в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття з метою викриття її протиправної діяльності;

– профілактика і припинення порушень порядку під час провадження НСРД: оточування й охорона місця, приміщення або іншого володіння особи, де проводяться НСРД;

– застосування спеціальних знань працівниками оперативно-технічних підрозділів, які беруть участь у НСРД як спеціалісти.

Спосіб допомоги під час проведення НСРД залежить від конкретних обставин кримінального провадження, від СРД, що проводиться, та інших умов. Допомога буде ефективною, якщо слідчий заздалегідь роз'яснить оперативному працівнику завдання і порядок проведення НСРД [75, с. 249].

Письмові доручення щодо проведення СРД, у тому числі негласних, надані слідчим чи прокурором у межах кримінального провадження та їх компетенції, вказівки прокурора, ухвали та рішення слідчого судці, надані в установленому порядку, є обов'язковими для виконання співробітниками підрозділів внутрішньої безпеки [229].

Після того, як слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходяться оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НСРД (ст. 246 КПК України), керівник органу відповідно до відомчих нормативно-правових актів визначає виконавця – оперативний підрозділ (оперативні підрозділи) – і здійснює контроль за їх роботою у відповідності до відомчих нормативно-правових актів. Вказані

підрозділи мають право використовувати спеціальні технічні засоби та конфіденційне співробітництво у встановленому порядку [253, с. 20].

Насамперед, керівники підрозділів внутрішньої безпеки повинні слідкувати, щоб уповноважені оперативні підрозділи не виходили за межі доручень слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України). За необхідності вони зобов'язані повідомляти про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження та вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора. Водночас під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітники уповноваженого підрозділу внутрішньої безпеки не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

За результатами виконання доручення співробітник внутрішньої безпеки складає рапорт із зазначенням доручення, що підлягало виконанню, залучених при цьому сил і засобів, а також результатів виконання.

Начальник уповноваженого підрозділу внутрішньої безпеки приймає рішення шляхом накладення резолюції на рапорті стосовно можливості направлення протоколу та додатків до нього прокурору чи вжиття заходів щодо належного виконання доручення. Протокол та додатки до нього не пізніше 24 год після складання надаються прокурору, зазначеному в дорученні. Матеріали, що можуть розшифрувати конфіденційні джерела отримання інформації, не надаються. Подальший контроль за проведенням НСРД керівниками підрозділів внутрішньої безпеки здійснюється після виконання відповідної НСРД [131].

Після завершення проведення НСРД прокурор складає постанову про прийняття рішення щодо розсекречення їх матеріалів. Постанова прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва, погоджується з керівником відповідного органу прокуратури. Керівник органу прокуратури надсилає

керівнику органу, яким засекречено матеріали, клопотання, в якому зазначаються підстави для скасування грифа секретності, обліковий номер та назва матеріалів.

Керівник органу, де здійснено засекречування матеріалів, після одержання клопотання в максимально стислий строк, але не більше 10 діб, створює експертну комісію з питань таємниць, яка вирішує питання розсекречення матеріалів [82, с. 133].

Опитані працівники підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції зазначають, що під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, учинених працівниками Національної поліції, найчастіше проводяться НСРД:

аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) (33,1 %); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) (48,1 %); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) (45,3 %); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) (55,8 %); спеціальний слідчий експеримент (ст. 260-1 КПК України) (43,2 %) (Додаток В).

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України). Ця НСРД полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів, у приміщення й інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення та фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, яких розшукують, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження.

Оскільки проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи передбачає здійснення інших НСРД, то до його початку потрібно ретельно підготуватися. Така підготовка передбачає: визначення цілей та мети обстеження; вибір сил і засобів, що будуть використовуватися під час обстеження; розподіл дій осіб, які залучаються до обстеження; встановлення часу обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; здійснення обстеження, та, за необхідності, також установлення технічних засобів для проведення інших НСРД; ужиття заходів щодо недопущення розшифрування проведення обстеження.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України). З огляду на практику роботи підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції, алгоритм дій у цій ситуації є таким:

1) слідчий прокуратури вносить відомості до ЄРДР про вчинений злочин і розпочинає досудове розслідування, направляє прокурору відповідне повідомлення;

2) за клопотанням підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції слідчий виносить постанову про проведення НСРД – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, у якій зазначається, що про результати проведення поінформувати саме слідчого;

3) цю постанову слідчий погоджує з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законності під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва;

4) слідчий надає доручення щодо проведення НСРД (установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу), яке направляє підрозділу оперативно-технічного забезпечення, до компетенції якого належить її проведення;

5) керівник оперативного підрозділу визначає виконавця, який оформляє результати проведення НСРД протоколом;

6) слідчий звертається до слідчого судді (апеляційного суду) з клопотанням про надання дозволу на проведення вже фактично розпочатої НСРД [281].

У разі ж, якщо для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні відомості про місцезнаходження конкретного радіоелектронного засобу в певному місці та в певний час, слідчий складає клопотання про дозвіл на проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу до апеляційного суду, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового слідства (ст. 247 КПК України), узгоджує його з прокурором та отримує ухвалу слідчого судді про проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу або про відмову в наданні дозволу на його проведення.

Таке клопотання має бути укладеним відповідно до ч. 2 ст. 248 КПК. До клопотання додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання.

У разі, якщо прокурор відмовляє в погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу слідчий, відповідно до ч. 3 ст. 40 КПК України, має право звернутися до керівника органу досудового слідства, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, звертаючись до нього про погодження клопотання до слідчого судді про проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні.

За результатами проведення даної НСРД слідчий або особа уповноваженого оперативного підрозділу Національної поліції, якій доручено її проведення, у порядку п. 3 ч. 1 ст. 40, ч. 6 ст. 246 КПК України складає протокол відповідно до вимог ст. ст. 104–107, 252 КПК України, до якого за необхідності долучаються додатки [150]. Протокол про проведення НСРД з додатками не

пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення цієї дії передається прокурору. Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення НСРД речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні (ст. 252 КПК України).

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), яка передбачає:

контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), що передаються телефонним каналом зв'язку, який контролюється;

зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні та фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються.

Під час зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж *можна встановити:*

− факт передавання інформації в режимі реального часу з фіксацією змісту відомостей, що передаються, установленням їх отримувача, кінцевого обладнання тощо;

− дані про початок, кінець, тривалість і зміст з'єднання, що передаються в режимі реального часу;

− зміст електронної пошти або SMS чи MMS-повідомлень (як відкритих, прочитаних абонентом, так і невідкритих, непрочитаних);

− зміст телефонних розмов підозрюваного або іншої особи.

Важливе значення для організації зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж має встановлення слідчим під час досудового розслідування ознак, що дають змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження (споживача телекомунікаційних послуг), тобто його абонентський номер.

Практична цінність проведення цієї НСРД визначається змістом зафіксованих розмов та дій, під час яких висвітлюються злочинні наміри. Крім того, можна отримати нову інформацію про місце, час, обставини та форму передавання неправомірної вигоди (хабаря), уточнення або підтвердження зобов'язань щодо сприяння особі, яка надає неправомірну вигоду за одержану винагороду, тобто виконання чи невиконання ним конкретних дій. Не виключена можливість погроз стосовно прав й інтересів заявника в разі неодержання винагороди; порад від посадової особи щодо поведінки заявника, вимог стосовно утаємничування їх стосунків тощо.

Алгоритм взаємодії слідчих, підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції та підрозділів оперативно-технічних заходів під час організації та проведення цієї НСРД:

1. Складання слідчим клопотання про надання дозволу на проведення НСРД (ч. 2 ст. 248 КПК України) та погодження його з прокурором (ч. 3 ст. 246 КПК України).

2. Подання клопотання про надання дозволу на проведення НСРД слідчому судді, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування (відповідно до ст. 247 КПК).

3. Розгляд клопотання слідчим суддею протягом шести годин з отримання такого звернення за участі слідчого (прокурора) (ч. 1 ст. 248 КПК) і, якщо злочин відповідної тяжкості, за можливості отримати докази, які мають значення для провадження (ч. 3 ст. 248 КПК), і неможливості отримати їх іншим

шляхом (ч. 2 ст. 246 КПК), постановлення ухвали про дозвіл на проведення НСРД.

4. Складання слідчим у двох примірниках доручення на проведення НСРД на офіційному бланку органу досудового розслідування [281].

5. Визначення керівником підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції виконавця доручення слідчого – підрозділу оперативно-технічних заходів та скерування доручення до виконання.

6. Залучення до проведення НСРД оперативних або/та оперативно-технічних підрозділів.

7. З урахуванням установленого в ухвалі слідчого судді строку безпосереднє проведення НСРД підрозділом-ініціатором у взаємодії з підрозділом, який залучений.

8. Виготовлення додатків до протоколу, упакування їх з метою надійного збереження, а також засвідчення підписами осіб, які виконували НСРД (ст. 105 КПК України).

9. Ужиття співробітниками (працівниками) підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції необхідних заходів щодо забезпечення збереження і цілісності одержаних матеріалів у період до передачі їх прокурору.

10. Складання уповноваженим працівником підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції протоколу за результатами проведення (ст. 252 КПК України), підготовка рапорту начальнику уповноваженого оперативного підрозділу та надання прокурору, зазначеному в дорученні, протоколу з додатками не пізніше 24 год після його складання.

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), яка полягає у візуальному спостереженні за особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів спостереження.

Таку слідчу дію проводять на підставі ухвали слідчого судді, а в окремих випадках (як і під час установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу) можуть розпочати за постановою слідчого або прокурора. Вона передбачає пошук, фіксацію, перевірку під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку чи тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця, для чого в публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Стаття 271 КПК України встановлює можливість проведення контролю за вчиненням злочину у випадках наявності достатніх підстав вважати, що він уже розпочався або триває підготовка до нього. Це єдине положення кримінального процесуального закону, що передбачає одержання фактичних даних щодо кримінального правопорушення, яке ще не вчинене. Дана норма є колізійною, оскільки відповідно ст. 214 КПК України досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей до ЄРДР про вже вчинене кримінальне правопорушення. До цього моменту може бути проведено лише огляд місця події.

Як зазначає М. Л. Грібов, контроль за вчиненням злочину – проведення однієї або комплексу НСРД з метою фіксації факту вчинення особою або групою осіб готування та (або) замаху на тяжкий та особливо тяжкий злочин. Крім того, складовою контролю за вчиненням злочину вважаємо затримання особи «на гарячому» та невідкладне проведення відкритих СРД (огляд, обшук, освідування, допит). Саме комплексність НСРД та СРД і утворюють зміст операцій, які мають бути юридично закріплені як контроль за вчиненням злочину [80, с. 25].

Ідея об'єднання декількох НСРД, пов'язаних спільними завданнями, метою та засобами у єдиний комплекс. Вже висловлювалася у юридичній науці.

Так, В. Г. Уваров запропонував гл. 21 КПК України доповнити статтею «Безпосереднє спостереження та технічне документування юридично значущих фактів», до змісту якої включив візуальне спостереження особою, річчю або місцем; аудіо- та відеоконтроль публічно доступного місця; аудіо та відеоконтроль публічно не доступного місця (з дозволу його власників або користувачів). Метою комплексу цих дій науковець, в числі іншого, назвав розкриття та припинення тяжких та особливо тяжких злочинів, отримання необхідних відомостей та для забезпечення умов для успішного затримання підозрюваного на місці вчинення злочину, фіксації факту та обставин його вчинення [283, с. 193–194]. За цією ознакою можна стверджувати, що йдеться саме про контрольоване вчинення злочину, зараховуючи фіксацію дій зловмисників технічними засобами та їх подальше затримання в прядку ч. 1 ст. 208 КПК України.

Візуальне спостереження за особою, річчю (зокрема, транспортним засобом) або місцем здійснюється в публічно доступних місцях із застосуванням фото- і відеозйомки, спеціальних технічних засобів для спостереження (оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів тощо) для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує; певної речі чи місця в публічно доступних місцях, що пов’язано з учиненням кримінального правопорушення. Така НСРД кореспондується з положеннями п. 11 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які уповноважують оперативні підрозділи проводити візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно-, відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних приладів.

Візуальне спостереження може здійснюватися з метою негласного слідкування за особами, підозрюваними у вчиненні злочинів (об’єктів спостереження), місцями їх постійного проживання чи тимчасового

перебування, за їх поведінкою, встановлення контактів з потерпілим, співучасниками, очевидцями тощо. Крім того, у такий спосіб можна зафіксувати місце вчинення кримінального правопорушення або окремого епізоду, встановити місцезнаходження транспортних засобів, а також місця зберігання предмету спостереження. Відповідно, об'єктами спостереження найчастіше є власне підозрювані (фігуранти); громадяни, які причетні до таких діянь; родичі та знайомі злочинців, яких розшукують, якщо є підстави вважати, що спостереження за ними дасть змогу відшукати злочинця або дізнатися про його місцезнаходження; інші особи, а також певні місця зберігання лісу, спостереження за якими допоможе отримати відомості, що сприятимуть розслідуванню, розшуку зниклих злочинців.

Візуальне спостереження за конкретною особою завжди має на меті пошук та фіксацію відомостей, що можуть використовуватись у доказуванні, а також з метою забезпечення інших СРД, зокрема, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), контрольованих та оперативних закупок (ст. 271 КПК України), затримання підозрюваного тощо.

Візуальне спостереження за особою, річчю (зокрема, транспортним засобом) або місцем проводиться в публічно доступних місцях із застосуванням фото- і відеозйомки, спеціальних технічних засобів для спостереження (оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів тощо) для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує; певної речі чи місця в публічно доступних місцях, що пов'язано з учиненням кримінального правопорушення. Така НСРД кореспондується з положеннями п. 11 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які уповноважують оперативні підрозділи проводити візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно-, відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних приладів.

Візуальне спостереження може здійснюватися з метою негласного слідкування за особами, підозрюваними у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності (об'єктів спостереження), місцями їх постійного проживання чи тимчасового перебування, за їх поведінкою, встановлення контактів працівників Національної поліції з потерпілим від кримінального правопорушення, співучасниками, очевидцями тощо. Крім того, у такий спосіб можна зафіксувати місце вчинення злочину у сфері службової діяльності або окремого епізоду, встановити місцезнаходження транспортних засобів, а також місця зберігання незаконно одержаного майна.

Візуальне спостереження за конкретною особою завжди має на меті пошук та фіксацію відомостей, що можуть використовуватись у доказуванні, а також з метою забезпечення інших СРД і процесуальних дій, зокрема: установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК), контрольованих та оперативних закупок (ст. 271 КПК), затримання підозрюваного тощо.

Спостереження за особою здійснюється за ухвалою слідчого судді відповідно до вимог ст. 246, 248–250 КПК України. Клопотання про проведення цієї НСРД виноситься слідчим за погодженням з прокурором або прокурором та подається на розгляд слідчого судді, який виносить ухвалу про надання дозволу на проведення спостереження за особою, річчю, місцем або відмову в цьому. Таке клопотання повинно відповідати вимогам ч. 2 ст. 248 КПК, до клопотання додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого воно подається. Для кожного об'єкта спостереження (конкретної особи, речі або місця) складається окреме клопотання.

Спостереження за особою до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочато на підставі постанови слідчого, прокурора лише у випадку, передбаченому ч. 1 ст. 250 КПК. Відповідно до вимог законодавства, прокурор після початку такої НСРД зобов'язаний невідкладно звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає представлене

клопотання згідно з вимогами ст. 248 КПК. Якщо слідчий суддя винесе ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення цієї НСРД, то її проведення має бути негайно припинено, а отримана інформація негайно знищується в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

Підрозділи оперативної служби залучаються для проведення візуального спостереження за особою на підставі ухвали слідчого судді за дорученням слідчого, прокурора або за завданнями уповноважених оперативних підрозділів, а у випадках, передбачених ст. 250 КПК України – постанови слідчого, прокурора.

Спеціальний слідчий експеримент (п. 3 ч. 1 ст. 271 КПК України). Проведення спеціального слідчого експерименту за фактом передавання предмета неправомірної вигоди з подальшим затриманням підозрюваного є засобом збирання головних доказів обвинувачення.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 271 КПК України, спеціальний слідчий експеримент є формою контролю за вчиненням злочину, що полягає в одержанні слідчим або працівником оперативного підрозділу інформації шляхом штучного створення відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, для перевірки спрямованості намірів особи, у діях якої наявні ознаки вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів і спостереження за її поведінкою.

Головною вимогою проведення спеціального слідчого експерименту для фіксування обставин одержання неправомірної вигоди службовими особами є його непровокаційний характер. У разі недодержання цієї вимоги, дії оперативного працівника або слідчого передбачають кримінальну відповідальність за ст. 370 КК України «Провокація підкупу», тобто свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв,

надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Така норма певною мірою ускладнює протидію неправомірній вигоді законним шляхом, оскільки проведення будь-яких НСРД, спрямованих на документування неправомірної вигоди з метою викриття корумпованих посадовців, є провокацією.

Водночас чинне законодавство передбачає, що слідчий або оперативний працівник як учасники спеціального слідчого експерименту не мають права провокувати або підштовхувати фігуранта до вчинення протиправних дій, тому під час проведення цієї НСРД необхідно дотримуватися низки принципових тактичних умов, що унеможливлюють найменшу підозру щодо провокації (підбурювання) до вчинення конкретного злочинного посягання.

Тому на цьому етапі заявнику необхідно роз'яснити необхідність активної участі в розмові зі службовою особою. Водночас під час бесіди фігурант повинен самостійно виявити свій злочинний умисел, щоб у подальшому адвокат чи суддя не вбачали провокацію з боку працівників правоохоронних органів.

Під час проведення спеціального слідчого експерименту важливу роль відведено таким НСРД, як аудіо-, відеоконтроль особи та місця, що проводяться в комплексі зі спеціальним слідчим експериментом [125, с. 81].

Особливу увагу варто звернути на документальне оформлення предмета неправомірної вигоди, який має бути вручений фігуранту. Гроші, як найбільш поширений предмет неправомірної вигоди, для документування факту одержання неправомірної вигоди службовими особами повинні надавати оперативні підрозділи. У виняткових випадках, згідно з рішенням слідчого, можуть бути використані гроші заявника, в разі, якщо він їх добровільно надав правоохоронному органові. Ні в якому разі не можна примусово пропонувати заявнику надати гроші для проведення заходу.

Під час передавання грошових коштів як предмета неправомірної вигоди в особливо великих розмірах виникає ще одна ситуація, пов'язана з проблемою отримання правоохоронними органами великих сум грошей (наприклад, кілька мільйонів гривень або доларів США), потрібних для передавання службовій особі як предмета неправомірної вигоди. Ініціатори проведення зазначеного заходу звертаються в установленому законом порядку, наприклад, до банку й отримують бажану суму. Такі гроші, звісно, необхідно повернути потім до банку, але оскільки в досудовому розслідуванні вони визнаються предметом неправомірної вигоди, тобто й речовими доказами, − до вступу вироку в закону силу суд не повертає їх організаторам проведення такої операції.

З огляду на проблему щодо отримання великих сум грошей, під час кримінального провадження можна використовувати, відповідно до вимог ст. 273 КПК України, *несправжні (імітаційні) засоби* – спеціально виготовлені документи, у тому числі імітація грошових купюр, тобто коли частина грошей, що передається як неправомірна вигода, фактично відсутня, а замість грошей передають так звану «ляльку» [15, с. 370].

Слідчий, або, відповідно до доручення слідчого, оперативний працівник, дотримуючись вимог ст. 273 КПК України, здійснюють огляд і вручення грошових коштів. При цьому з купюр виготовляють копії, які помічають спеціальними хімічними речовинами.

Проводячи такі НСРД, фіксують фактичні переговори відносно вимагання й отримання неправомірної вигоди. Зокрема, аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) полягає в негласній (без відома особи) фіксації й обробці з використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо, а аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) полягає в застосуванні технічного обладнання в публічно доступному місці з метою фіксації відомостей (розмов, поведінки осіб, інших подій), що мають значення для кримінального

провадження, без відома присутніх у ньому осіб. Зазначені НСРД проводять на підставі ухвали слідчого судді в порядку, визначеному ст. ст. 246–249 КПК України.

Результати НСРД під час досудового розслідування в кримінальних провадженнях цієї категорії мають значення як ключові докази. Без отримання якісних результатів проведення аудіо-, відеоконтролю особи на практиці прокуратура не погоджує повідомлення про підозру, під час судового розгляду справи адвокати найбільш детально вивчають саме цей доказ, починаючи із законності отримання дозволу на проведення НСРД, протоколів НСРД і матеріальних носіїв інформації, що є додатками до протоколів. Найбільшою проблемою під час документування факту отримання неправомірної вигоди є те, що кримінальні правопорушення передбачені більшістю частин ст. ст. 364−370 КК України, не є тяжкими, з огляду на що, отримати дозвіл на їх проведення вкрай проблематично.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що приводами до початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, були: 1) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян (мали місце в 61,2 % кримінальних проваджень); 2) матеріали планових перевірок органами прокуратури, контролюючих органів (мали місце в 19,6 % кримінальних проваджень); 3) матеріали оперативних розробок (мали місце в 9,2 % кримінальних проваджень); 4) безпосереднє виявлення слідчим, прокурором ознак кримінального правопорушення (мали місце в 6,7 % кримінальних

проваджень); 5) повідомлення, опубліковані в пресі, мережі Інтернет (мали місце в 3,3 % кримінальних проваджень).

Зауважено, шо інформація стосовно кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, учинених працівником Національної поліції України, надходить до підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України одним з таких каналів: шляхом безпосереднього звернення особи з письмовим чи усним повідомленням; поштою чи засобами телекомунікаційного зв'язку; у вигляді оперативно-розшукової інформації від негласних джерел; шляхом безпосереднього виявлення оперативним працівником унаслідок проведення оперативного (ініціативного) пошуку. Згідно із законодавством, до компетенції підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України не належать повноваження щодо приймання та реєстрації від громадян офіційної заяви про кримінальне правопорушення. У зв'язку з цим, незалежно від форми звернення громадянина до підрозділу повідомлення останнього про кримінальне правопорушення з точки зору законодавства має статус «інформації про кримінальне правопорушення, яка безпосередньо виявлена службовою особою правоохоронного органу» (оперативним працівником внутрішньої безпеки Національної поліції України).

Наголошено, що факт отримання інформації фіксується у формі реєстрації повідомлення у відповідній службовій документації підрозділу внутрішньої безпеки Національної поліції України (журнал обліку інформації, журнал обліку оперативної інформації, журнал вхідної кореспонденції) та невідкладно доповідається керівнику підрозділу. Останній доручає одному з підлеглих негайно опрацювати інформацію, що надійшла, та доповісти про результати.

Констатовано, що надходження інформації та результати її попереднього опрацювання, у тому числі отримані шляхом опитування особи, фіксуються у рапорті про безпосереднє виявлення ознак вчинення кримінального правопорушення, що складає працівник підрозділу внутрішньої безпеки. Рапорт

доповідається начальнику підрозділу для прийняття рішення про направлення матеріалів до уповноваженого органу досудового розслідування. До рапорту, за необхідності, долучаються пояснення особи (у тому числі й такої, що надійшла поштою), а також інші матеріали, зібрані в межах перевірки початкової інформації (перелік матеріалів зазначається в супровідних документах).

Наголошено, що на початковому етапі розслідування необхідно встановити подію кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), зокрема:– факт учинення службових кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 364–370 КК України; – службовий статус особи, підозрюваної у вчиненні діяння, чи є вона службовою особою, встановлення факту вчинення кримінального правопорушення – поліцейським; – коло та зміст службових прав і обов'язків поліцейського; – характер дій або бездіяльності поліцейського; – час і місце вчинення кримінального правопорушення; – фактичні злочинні дії вчинені поліцейським; – зв'язок дій поліцейського з використанням службового становища всупереч інтересам служби; – причинний зв'язок між діями і шкідливими наслідками, що настали; – факти заподіяння шкоди діями поліцейським; – розмір шкоди, заподіяної злочинними діями (істотна шкода, тяжкі наслідки); – форма вини, мотиви і мета кримінального правопорушення; – факти і частота кримінальних правопорушень, вчинених з використанням поліцейським своїх повноважень (епізодичність, систематичність); – зв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями (проти власності, у сфері господарської діяльності, правосуддя тощо), або корупційними діяннями, або іншими правопорушеннями, пов'язаними з корупцією; – обставини, що обтяжують або пом'якшують провину поліцейського, або звільняють його від кримінальної відповідальності, або є підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності; – відомості про особу підозрюваного (обвинуваченого).

Зроблено висновок про те, що загальні, окремі та одиничні кримінально-правові явища складають систему обставин, які потрібно встановити при розслідуванні кожного кримінального правопорушення даної категорії. Крім того, встановлення зазначених обставин, як свідчить слідча практика, уточнюється при розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України.

Акцентовано, що у слідчій практиці наявна проблема щодо процесуального закріплення отримання ключових речових доказів – змивів із долонь рук особи під час документування факту передання неправомірної вигоди. Зокрема, проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді не завжди є фізично можливим; під час проведення огляду місця події, згідно з нормами КПК України, не може бути проведено особистий обшук особи; винесення постанови про освідування не можливе за відсутності статусу особи в кримінальному провадженні. У подальшому така неврегульованість використовується адвокатами в суді з метою визнання головних речових доказів неналежними й подальшого отримання виправдувального вироку суду.

Встановлено, що найбільш розповсюдженою СРД під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України є допит (100 % кримінальних проваджень). Серед нонвербальних – огляд документів (100 %), що проводиться, переважно, з метою виявлення ознак підробки; обшук (97%), переважно, за місцем роботи підозрюваного (службові кабінети (53 %), приміщення бухгалтерії (38 %), інші приміщення (7 %), що мало на меті виявлення документів, засобів і матеріалів підробки, грошей, цінностей, документів, пов’язаних із вчиненням кримінального правопорушення).

Наголошено, що під час проведення спеціального слідчого експерименту важливу роль відведено таким НСРД, як аудіо-, відеоконтроль особи та місця,

що проводяться в комплексі зі спеціальним слідчим експериментом. Результати НСРД під час досудового розслідування в кримінальних провадженнях цієї категорії мають значення як ключові докази. Без отримання якісних результатів проведення аудіо-, відеоконтролю особи на практиці прокуратура не погоджує повідомлення про підозру, під час судового розгляду справи адвокати найбільш детально вивчають саме цей доказ, починаючи із законності отримання дозволу на проведення НСРД, протоколів НСРД і матеріальних носіїв інформації, що є додатками до протоколів. Найбільшою проблемою під час документування факту отримання неправомірної вигоди є те, що кримінальні правопорушення передбачені більшістю частин ст. ст. 364−370 КК України, не є тяжкими, з огляду на що, отримати дозвіл на їх проведення вкрай проблематично.

ВИСНОВКИ

У **дисертації** на основі узагальнення концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та багаторічної практики правоохоронних органів України та інших країн розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову задачу щодо протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками Національної поліції України. Найважливішими з них є такі:

1. Курс на євроінтеграцію засвідчив потребу в переході від карального ухилу міліції до соціально сервісного змісту діяльності органів Національної поліції України. Реформування відбувається на принципово нових засадах, що характеризуються відмовою від старих підходів і запровадженням нових прогресивних методів діяльності, імплементованих в іноземних країнах. На основі аналізу результатів наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених визначено концептуальне бачення протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, як системи погоджених і взаємопов'язаних організаційних, інформаційно-аналітичних, профілактичних, оперативно-розшукових, процесуальних та інших заходів і засобів з метою виявлення осіб, які втягують працівників Національної поліції України у злочинну чи корупційну діяльність; запобігання правопорушенням, що готуються або вчинені самими працівниками поліції; оперативне обслуговування органів та підрозділів поліції для своєчасного отримання даних про факти кримінальних і корупційних діянь, а також забезпечення виконання доручень слідчого, прокурора в кримінальному провадженні.

2. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, – це суспільно небезпечні протиправні діяння, передбачені розділом XVII Особливої частини Закону про кримінальну

відповідальність, що посягають на нормальну діяльність правоохоронних органів та вчиняються громадянами України, які склали Присягу поліцейського, проходять службу на відповідних посадах у патрульній поліції і яким присвоєно спеціальне звання поліції під час виконання ними службових обов'язків. Зазначені суспільно небезпечні діяння поділяються на ті, що пов'язані із загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. ст. 364, 365, 367 КК України), та на ті, що пов'язані з набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди (ст. ст. 366-1, 368, 369, 369-2 КК України); до третьої групи належать кримінальні правопорушення, що пов'язані із спеціальною діяльністю (ст. ст. 366, 370 КК України). Залежно від категорії посади (служби, підрозділу) змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, якими працівники володіють відповідно до службового становища. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, крім того, буде обумовлювати не тільки різний характер злочину, але і тяжкість наслідків. До другої групи кримінальних правопорушень входять кримінальні правопорушення, що не пов'язані з прямим виконанням працівниками правоохоронних органів своїх службових обов'язків: вбивства (ст. ст. 115, 117, 118 КК України); тілесні ушкодження (ст. ст. 121, 124, 125 КК України); зґвалтування (ст. ст. 152, 154 КК України); крадіжки (ст. 185 КК України); грабежі (ст. 186 КК України); розбої (ст. 187 КК України); порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 296 КК України); хуліганство (ст. 286 КК України) та інші. До наведеного переліку входять як злочини проти особи, так і злочини проти власності, статевої свободи, громадського порядку тощо. Тобто зазначені кримінально карані діяння об'єднані не за родовими об'єктами, а лише за однією ознакою – суб'єктом злочину, яким у цьому випадку виступає працівник Національної поліції України.

3. Встановлено, що основними заходами щодо забезпечення захисту системи поліції від вчинення кримінальних правопорушень в інших країнах є прийняття загальних стандартів боротьби з корупцією в поліцейських підрозділах і службах; чітке визначення переліку видів діяльності, якими дозволено займатися працівникам поліції; посилена кримінальна відповідальність працівників у разі вчинення ними корупційних діянь з одночасним підвищеним їх матеріальним забезпеченням; запровадження навчання слухачів відомчих навчальних закладів і працівників практичних підрозділів поліції з питань корупції та поведінки при спонуканні чи провокації до вчинення корупційних дій. Факти службових зловживань співробітників поліцейських відомств зазвичай трапляються в підрозділах, у яких відсутній належний контроль за діяльністю підлеглих з боку керівників та громадськості. Останніми роками в більшості європейських країн спостерігається тенденція до наближення (уніфікації) антикорупційних ініціатив. Доведено доцільність запровадження у практику запобігання злочинам досвіду Австрії, Білорусі, Великої Британії, Німеччини, Польщі, Словаччини, США, Угорщини щодо реалізації профілактичних, інформаційно-аналітичних та інших заходів антикорупційного спрямування.

4. Способи вчинення службових зловживань поділено на «прості» (склад лише одного правопорушення) та «складні» (міститься сукупність різних злочинів), у зв’язку з чим на основі аналізу конкретних прикладів виокремлено найпоширеніші технології їх учинення та приховування. Вибір конкретного способу вчинення злочинів був зумовлений обстановкою вчинення кримінального правопорушення, зокрема особливостями діяльності, організації, відповідного контролю та звітності; наявністю службових повноважень згідно з посадою; цілями та мотивами вчинення кримінального правопорушення; особистими якостями службової особи; поведінкою інших осіб, пов’язаних зі злочинцем, особливістю їхніх відносин.

Характерними способами зловживання владою або службовим становищем є підроблення матеріалів про адміністративні або кримінальні правопорушення; приховування від обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення; незаконне закриття кримінальних проваджень; зупинення розшукових заходів (69 %); підроблення документів (19 %); вимагання неправомірної вигоди за повернення вилученого майна, що є речовим доказом у кримінальному провадженні; закриття кримінального провадження; пом'якшення або уникнення кримінальної відповідальності (59 %). Серед способів перевищення влади або службових повноважень найпоширенішими є фізичне насильство та спричинення тілесних ушкоджень, незаконні затримання громадян, проведення з ними процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів, неправомірне застосування зброї або спецзасобів (85 %).

5. Встановлено, що особистість працівника поліції, який вчинив кримінальне правопорушення, – це сукупність інтегрованих в ній соціально значущих негативних властивостей, набутих у процесі соціальних зв'язків і впливів, що відбувалися до служби в органах поліції та (або) сформованих у процесі виконання особливих державних повноважень по охороні правопорядку, запобіганню, виявленню та припиненню злочинів, які зумовлюють її криміногенну поведінку.

Згідно з узагальненими результатами вивчення особи працівників поліції, які вчинили кримінальні правопорушення, встановлено, що переважну більшість з них становлять особи віком до 30 років і працівники з досвідом роботи до п'яти років (78 %). Кожний третій злочин у сфері службової діяльності учинено в складі групи (32 %). Здійснено розподіл злочинних груп на «прості» (складаються лише з працівників поліції – співробітників одного чи різних підрозділів) та «змішані» (у складі поліцейських та інших категорій службових осіб). З огляду на особливості проходження служби в поліції та

специфіку використання поліцейським спеціального статусу виокремлено чотири типи правопорушників: «корисливий», «раціональний», «деструктивний» і «нейтральний».

6. До суб'єктів, на які покладається запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками патрульної поліції, віднесено: по-перше, спеціально уповноважені органи у сфері запобігання корупції (Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура); по-друге, правоохоронні органи з функціями органу досудового розслідування (Національна поліція України, Служба безпеки України, Бюро фінансових розслідувань, Державне бюро розслідувань). Головним завданням діяльності підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України є формування та забезпечення реалізації відповідних заходів, виявлення, попередження й припинення кримінальних правопорушень та корупційних діянь, що готуються або вчинені працівниками органів і підрозділів поліції, а також захист працівників Національної поліції України від перешкоджання їм у виконанні службових обов'язків.

Державні органи щодо захисту прав громадян від злочинних посягань працюють в умовах постійного реформування. Тому невиправданий поспіх зі створенням слідчих апаратів різних відомств може призвести до руйнування наявної системи органів розслідування і, відповідно, зниження ефективності їхньої діяльності. Прийняття такого важливого рішення має бути виваженим, ґрунтуватися на результатах аналізу національних особливостей і зарубіжного досвіду функціонування зазначених систем. Нагальним є розмежування компетенції спеціальних антикорупційних та інших правоохоронних органів, у зв'язку з чим зроблено висновок про доцільність повернення до практики визначення предметної (постатейної) підслідності з урахуванням того, що

досудове розслідування злочинів у сфері службової діяльності здійснює той орган досудового розслідування, що виявив кримінальне правопорушення.

7. Акцентовано, що вирішення завдань початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень залежало від об'єму інформації про подію злочину та особу злочинця, шляхом з'ясування відповідних обставин у кримінальному провадженні. На початковому етапі розслідування необхідно встановити подію кримінального правопорушення, зокрема: факт учинення службових кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 364–370 КК України; службовий статус особи, підозрюваної у вчиненні діяння, чи є вона службовою особою, встановлення факту вчинення кримінального правопорушення – поліцейським; коло та зміст службових прав і обов'язків поліцейського; характер дій або бездіяльності поліцейського; час і місце вчинення кримінального правопорушення; фактичні злочинні дії, вчинені поліцейським; зв'язок дій поліцейського з використанням службового становища всупереч інтересам служби; причинний зв'язок між діями і шкідливими наслідками, що настали; факти заподіяння шкоди діями поліцейських; розмір шкоди, заподіяної злочинними діями (істотна шкода, тяжкі наслідки); форма вини, мотиви і мета кримінального правопорушення; факти і частота кримінальних правопорушень, вчинених з використанням поліцейським своїх повноважень (епізодичність, систематичність); зв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями (проти власності, у сфері господарської діяльності, правосуддя тощо), або корупційними діяннями, або іншими правопорушеннями, пов'язаними з корупцією; обставини, що обтяжують або пом'якшують провину поліцейського, або звільняють його від кримінальної відповідальності, або є підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності; відомості про особу підозрюваного (обвинуваченого).

8. Встановлено, що найбільш розповсюдженими слідчими (розшуковими) діями під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері

службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України, є допит (100 % кримінальних проваджень); огляд документів (100 %), що проводиться, переважно, з метою виявлення ознак підробки; обшук (97 %), за місцем роботи підозрюваного (службові кабінети (53 %), приміщення бухгалтерії (38 %), інші приміщення (7 %), що мало на меті виявлення документів, засобів і матеріалів підробки, грошей, цінностей, документів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення).

9. Наголошено, що запровадження в кримінальному процесуальному законодавстві інституту НСРД та обумовлені цим зміни і доповнення до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» мають особливе значення, адже організація таких дій пов'язана зі створенням належних оперативно-технічних умов їх проведення під час розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України. Відтак, до розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії доцільно залучати оперативні підрозділи внутрішньої безпеки як на підставі доручень у порядку ст. ст. 36, 40 КПК України, так і шляхом закріплення оперативного працівника для постійної допомоги слідчому та створення міжвідомчих слідчо-оперативних груп (на підставі спільних наказів), що є головними формами взаємодії прокуратури та співробітників оперативних підрозділів у провадженнях цієї категорії. З урахуванням потреб практики запропоновано внесення змін до КПК України з наданням права уповноваженим оперативним підрозділам, які виконують доручення слідчого, залучати до проведення НСРД інших осіб (ч. 6 ст. 246 КПК України).

Акцентовано, що під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, учинених працівниками Національної поліції України, найчастіше проводяться такі НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) (33 %); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263

КПК України) (48 %); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) (45 %); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) (56 %); спеціальний слідчий експеримент (ст. 260-1 КПК України) (43 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : НікаНова, 2017. 152 с.

2. Агєєв О. В. Про функції прокуратури в адміністративному процесі. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 30. С. 121−125.

3. Адрианов С. А. Министерство внутренних дел 1802–1902. Исторический очерк / Министерство внутренних дел. СПб., 1901. 230 с.

4. Азаров Д. С., Грищук В. К., Савченко А. В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

5. Аксенов Ю. А. Криминологический анализ и предупреждение преступлений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. СПб., 2004. 161 с.

6. Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2009. 420 с.

7. Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін. Кримінальне право України: Загальна Частина: підручник / відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв. К.: Нац. акд. внутр. справ, 2002. 408 с.

8. Алтухов С. А. Преступления сотрудников милиции (понятие, виды, особенности профилактики). СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 269 с.

9. Аналітична довідка про основні тенденції розвитку безпекової ситуації в Україні та стан виконання пріоритетних завдань центральними

органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром, за 2018 рік. Київ: ДНДІ МВС України, 2018. 95 с.

10. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу України): кримінально-правова характеристика. *Вісник Верховного Суду України.* 2005. № 2. С. 26–35;

11. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.

12. Антонов С. Нові правоохоронні органи у системі боротьби з корупцією: науковий підхід. *Право України*. 2015. № 15. С. 157–161.

13. Антонян Ю. М. Особо опасный преступник: монография. М.: Проспект, 2014. 310 с.

14. Аснис А. Я. Разграничение злоупотребления властью или должностным положением и превышения власти или должностных полномочий. *Социалистическая законность.* 1987. № 12. С. 34–35.

15. Багрій М. В. Імітування обстановки злочину : поняття, зміст, місце у системі негласних слідчих (розшукових) дій. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 4. С. 371–374.

16. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.

17. Багрій-Шахматов Л. В. Корупція як злочинне діяння. *Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників :* міжвідом. наук. зб. Київ, 2001. Т. 25. С. 116–118.

18. Баев О. Я. Тактика следственных действий: учеб. пособ. Воронеж, 1995. 224 с.

19. Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків : Юрінком Інтер ; Право, 2002. 454 с.

20. Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

21. Балон А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : дис…канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.

22. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. 368 с.

23. Бантишев О. Ф., Рибачук В. І. Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2003. 116 с.

24. Бардачов В. В. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що вчиняють працівники поліції. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 168−175.

25. Бардачов В. В. Злочини у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники поліції як об’єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5. С. 111–116.

26. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина. Харків: Право, 2013. 1040 с.

27. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев, 2002. С. 197.

28. Бахін В. П., Весельський В. К., Кузьмічов В. С. та ін. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 232.

29. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика Ч. 1: курс лекцій. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. 356 с.

30. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. М.: Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 1997. 478 с.

31. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособ. 3-е изд. Москва: ЮНИТА-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.

32. Белкин Р. С., Винберг А. И., Дорохов В. Я. и др. Теория доказательств в советском уголовном процессе. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Юрид. лит., 1973. 260 с.

33. Белкин Р. С., Лифшиц Е. М. Тактика следственных действий. М., 1997. 176 с.

34. Берназ В. Д. Нові професійні функції слідчого при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та напрями вдосконалення їх підготовки. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1 (5). С. 8–12.

35. Бишевець О. В., Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. та ін. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. / за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.

36. Біленчук П. Д., Дубовой О. П., Салтевський М. В., Тимошенко П. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: НАВС, 1997. 230 с.

37. Білічак О. А. Щодо поняття «негласні слідчі (розшукові) дії». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 69.

38. Благута Р. І., Климчук М. П., Сакал В. М., Цуцкірідзе М. С. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування: навч. посіб. Київ : Інтерсервіс, 2014. 216 с.

39. Бобіта А. Викривачі за антикорупційним законодавством України та Грузії: порівняльно-правова характеристика. *Вісник прокуратури*. 2015. Вип. 3. С. 117–128.

40. Боднар В. Є. Актуальні проблеми протидії корупції: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 2 (10). С. 247–260.

41. Боднар В. Є. Злочини у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України: теорія та практика протидії: монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 332 с.

42. Боднар В. Є. Кримінально-правовий аналіз злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками ОВС. *Актуальні проблеми розслідування злочинів*: зб. тез доп. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 225−228.

43. Боднар В. Є. Особенности криминалистической характеристики злоупотреблений властью или служебным положением в органах внутренних дел Украины. *Право и политика.* 2014. С. 51–54.

44. Боднар В. Є. Протидія злочинам у сфері службової діяльності в органах внутрішніх справ: історично-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 3. С. 120–132.

45. Боднар В. Є. Типологія працівників Національної поліції України, що вчиняють злочини у сфері службової діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 34–39.

46. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. М. : ИНФРА-М, 1997. Вып. 6. С. 655.

47. Бондаренко А. А. Зміст і форми взаємодії слідчого та оперативно-розшукових підрозділів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2003. № 2. С. 247–248.

48. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2008. С. 37.

49. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 180–190.

50. Борисова С. Е. Профессиональная деформация сотрудников милиции и ее личностные детерминанты : дис. канд. юрид. наук : 19.00.06. М., 1998. 204 с.

51. Брайцева Е. А. Преступления, совершаемые следователями и дознавателями в системе органов внутренних дел: криминологический аспект : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2002. 178 с.

52. Бровкин В. Новые инициативы США в отношении борьби с коррупцией в глобальном контексте. *Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. семінару. Харків, 2003. С. 115−121.

53. Букаев Н. М., Крюков В. В. Особенности методики расследования должностных преступлений коррупционной направленности : монография. М. : Юрлитинформ, 2012. 176 с.

54. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної Антикорупційної стратегії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.

55. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. К. : Ін Юре, 2014. 564 с.

56. Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 184 с.

57. Валлє В. Революційне антикорупційне законодавство як фактор суспільних трансформацій в Україні. URL: http://www.viravallee.com/books.

58. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 3 (74). С. 235–243.

59. Варыгин А. Н. Преступность сотрудников органов внутренних дел и воздействие на нее / под ред. Б. Т. Разгильдиева. Саратов : Сарат. ун-т, 2003. 160 с.

60. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М. : МГУ, 1984. С. 119.

61. Вереша Р. В., Сулима І. А. Історія розвитку інституту кримінальної відповідальності медичних та фармацевтичних працівників. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2(27). С. 65−69.

62. Весельський В. К., Кузьмичів В. С., Мацишин В. С., Старушкевич А. В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник. К.: НАВСУ, 2004. 147 с.

63. Виноградов М. В. Проблемы распространенности, диагностики и профилактики психических расстройств среди личного состава органов внутренних дел. М. : МВД СССР, 1982. 121 с.

64. Волконская Е. К. Предупреждение насильственных преступлений: уголовно-правовой и криминологический аспекты: монография. М.: Юрлитинформ, 2014. 184 с.

65. Волобуєва О. О. та ін. Кримінальний процес України: досудове розслідування : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг: Роман Козлов, 2019. 120 с.

66. Воробей В. О., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

67. Гавриленко О.А., Логвиненко І. А. Органи охорони громадського порядку в Україні у період гетьманату. *Проблеми державотворення України: історія і сучасність.* Збірник наукових праць. Ч.1. Х., 1997. С. 53−60.

68. Гарбузов В. В. Адміністративно-правовий статус підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 241 с.

69. Гаспарян Г. Г. Криминологическая характеристика и предупреждение должностных преступлений, совершаемых сотрудниками налоговых органов (по материалам Московской области) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2011. 25 с.

70. Гилинский Я. И. Криминология: учебник. СПб.: Питер, 2002. 384 с.

71. Глуховеря В. А. Національна поліція: стан та проблеми реформування. *Форум права.* 2016. № 5. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_5_5

72. Глушков В. О., Білічак О. А. Урахування європейської конвенції з прав людини й основних свобод у нормативно-правовому регулюванні

інтрузивних оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. *Право.* 2012. № 4 (38). С. 179–184.

73. Головкін Б. М., Оболенцев В. Ф., Романов М. В. та ін. Запобігання корупції : підручник / за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. 296 с.

74. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я. та ін. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

75. Грибовський О. В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування неправомірної вигоди. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 1. С. 246−254.

76. Григоренко І. А. Зарубіжний досвід протидії службовим зловживанням та корупції в діяльності поліції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 1. С. 146–155.

77. Гриненко А. В. Международный и зарубежный опыт борьбы с коррупцией. *Коррупция и борьба с ней.* М., 2000. С. 302−308.

78. Грищенко М. В. Правові основи протидії корупції серед персоналу органів внутрішніх справ : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. С. Венедиктова. Харків : ХНУВС, 2005. 68 с.

79. Грібов М. Л. Зміст криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 35–41.

80. Грібов М. Л., Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є. Співвідношення документування злочину та контролю за його вчиненням. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 49. С. 21–29.

81. Громко В. Я. Вчинення злочину службовою особою як обставина, що обтяжує відповідальність за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 224 с.

82. Денисенко М., Стрелюк Я. Окремі аспекти організації контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* 2015. С. 130–135.

83. Деякі питання реалізації державної антикорупційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 черв. 2008 р. № 532. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

84. Джаянбаев К. И. Виктимологические аспекты предупреждения тяжких преступлений против личности. *Государство и право.* 2005. № 11. С. 101–103.

85. Джужа О. М., Василевич В. В., Чернєй В. В., Чернявський С. С. та ін. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернєя та О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

86. Джурканин Т. Дж., Негодченко А. В., Сергевнин В. А. Кадровое обеспечение государственной службы США: монография / под ред. А. В. Негодченко. Днепропетровск: Лира ЛТД, 2003. 260 с.

87. Дивак М. М. Поняття та системи принципів управління персоналом. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Х.: ХНУВС, 2012. С. 28–31.

88. Дикаев С. У. Террор, терроризм и преступления террористического характера. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 464 с.

89. Динека В. И. Уголовная ответственность работников органов внутренних дел за превышение власти и служебных полномочий : учеб. пособ. М. : ЮИ МВД РФ, 1994. 61 с.

90. Довбань І. М. Злочинність державних службовців як цілісний комплексний феномен. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 102–104.

91. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2013–2018 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2019. 124 с.

92. Дубинский А. Я. Взаимодействие следователя с органом дознания. Киев : КВШ МВД СССР, 1970. С. 56.

93. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы. К.: Наукова думка, 1984. 165 с.

94. Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел. Киев, 1987. 84 с.

95. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 849–852.

96. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 1994. 208 с.

97. Дулов А. В., Несторенко П. Д. Тактика следственных действий. Минск : Вышэйшая шк., 1971. 272 с.

98. Дьяченко Н. Н. Характеристика преступлений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел в связи с их служебной деятельностью, и меры по их предупреждению : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2011. 220 с.

99. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник. М. : НОРМА, 2005. 624 с.

100. Есина А. С. Каким должно быть содержание отдельного поручения следователя? *Российский Следователь.* 2002. № 2. С. 5–7.

101. Железняков Ю. Г. Уголовная ответственность субъектов оперативно-розыскной деятельности, совершивших преступления при осуществлении оперативно-розыскной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Елец, 2009. 219 с.

102. Жогин Н. В. Руководство для следователей. М. : Юрид. лит., 1971. 174 с.

103. З'ясувалося, скільки поліцейських загинуло в Україні. *Слово і діло*. 2020. URL: https://www.slovoidilo.ua/2020/01/22/novyna/pravo/zyasuvalosya-skilky-policejskyx-zahynulo-ukrayini

104. Задорожний А. А. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2013. 20 с.

105. Задоя К. П. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.

106. Закревська Т. О. Показання свідка як джерело доказів. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 3 (69). Т. 2. С. 48–53.

107. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції». *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua. – Назва з екрана

108. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. І. Борисова, проф. В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.

109. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Москва, 1970. 48 с.

110. Иванисов А. В. Криминологическая характеристика преступлений, совершаемых сотрудниками Госавтоинспекции МВД России, их причины и особенности предупреждения: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Ставрополь, 2010. 189 с.

111. История государства и права Украинской ССР (1917−1973) / отв. ред. Б.М. Бабий. К. : Наук. думка, 1976. 759 с.

112. Ігнатов О. М. Класифікація злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2008. Т. 21 (60). № 2. С. 211–217.

113. Ігнатов О. М. Кримінологічна характеристика насильницьких злочинів серед працівників міліції. *Право України.* 2005. № 6. С. 71–74.

114. Ігнатов О. М. Мотивація насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. *Право України.* 2008. № 4. С. 97–100.

115. Ігнатов О. М. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження : монографія. Харків : Формат Плюс, 2008. 296 с.

116. Ігнатов О. М., Кашкаров О. О., Шигонін О. Б. Протидія кримінальному насильству в органах внутрішніх справ України: наук.-практ. рек. Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2010. 160 с.

117. Інструкція про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України: наказ Генерального прокурора від 06 серп. 2020 р. № 363. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0363905-20#n26

118. Інформація від 11 серпня 2020 р. зі сторінки Facebook Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. URL: https://www.facebook.com.

119. Інформація від 12 жовтня 2016 р. зі сторінки Facebook Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. URL: https://www.facebook.com.

120. Інформація від 19 вересня 2019 р. зі сторінки Facebook Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. URL: https://www.facebook.com.

121. Інформація від 3 серпня 2016 р. зі сторінки Facebook Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. URL: https://www.facebook.com.

122. Інформація від 5 травня 2016 р. зі сторінки Facebook Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. URL: https://www.facebook.com.

123. Інформація від 6 вересня 2016 р. зі сторінки Facebook Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. URL: https://www.facebook.com.

124. Інформація від 8 серпня 2016 р. зі сторінки Facebook Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. URL: https://www.facebook.com.

125. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення: наук.-практ. посіб. Київ: Прецендент, 2014. 135 с.

126. Калиновский К. Б. Уголовный процесс в современных зарубежных государствах: учеб. пособ. Петрозаводск: Карелия, 2006. 471 с.

127. Карамзин Н. М. Предание веков. М.: Правда, 1988. 768 с.

128. Карпенко Д. О. Основи трудового права : навч. посіб. Київ : А.С.К., 2003. С. 34.

129. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2008. 32 с.

130. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків : Право, 2013. 94 с.

131. Кислий А. М. Актуальні питання організації відомчого контролю за оперативно-розшуковою діяльністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 212–216.

132. Кобзін Д. А., Мартиненко О. А. Насильство і злочинність в органах внутрішніх справ України. *Права людини в діяльності органів внутрішніх справ*

України: матеріали наук.-практ. конф. (Євпаторія, 11−13 трав. 2006 р.) / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко. К., 2006. С. 65–71.

133. Коваленко А. В. Запобігання зловживанням владою або службовим становищем працівниками органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2012. 210 с.

134. Коваленко А. В. Кримінологічне забезпечення поліцейської діяльності: постановка проблеми. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах:* зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 листоп. 2017 р.) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький. Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 107−110.

135. Коваленко А. В. Поліція як суб'єкт діяльності щодо запобігання злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2016. № 24. С. 110−115.

136. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. 93 с.

137. Комаров С. А. Общая теория государства и права : курс лекций. М. : РАГС, 1996. С. 121.

138. Кондаков А. В. Предупреждение нарушений законности в правоохранительной деятельности милиции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2006. 230 с.

139. Коненко С. Я. Профілактика та боротьба з корупцією в поліції Німеччини (з досвіду роботи поліції землі Нижня Саксонія). Київ : Знання України, 2006. 16 с.

140. Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія. Харків : Консум, 1999. 157 с.

141. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

142. Корнієнко Д. М. Адміністративно-правові засади діяльності підрозділів внутрішньої безпеки щодо забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 228 с.

143. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання: навч. посіб. / за ред. проф. О. М. Джужи та доц. Е. В. Расюка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.

144. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений. Харьков : Вища шк., 1983. 88 с.

145. Криминалистика. История, общая и частные теории : в 3 т. / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. М. : Акад. МВД РФ, 1995. Т. 1. 280 с.

146. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2005. 781 с.

147. Криминология : учеб. для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. М. : Норма, 2005. 912 с.

148. Кримінальне провадження № 626/64/17. Архів Красноградського районного суду Харківської обл. за 2017 рік.

149. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

150. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua.

151. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко, Х.: Одіссей, 2013. 1104 с.

152. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

153. Кручинина Н. В., Шиканов В. И. Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве. Иркутск : Иркут. ун-т, 1992. 200 с.

154. Куліш А. Досвід боротьби з корупцією у Великій Британії. *Право України*. 2005. № 12. С. 141–145.

155. Купленский А. А. Криминологическая характеристика преступлений, совершаемых сотрудниками уголовного розыска в связи со служебной деятельностью : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Омск, 1991. 174 с.

156. Куракин А. В. Вопросы использования зарубежного опыта борьбы с коррупцией в правовом регулировании государственно-служебных отношений. *Государство и право*. 2003. № 38. С. 35–47.

157. Курс криминалистики. Особенная часть / отв. ред.-сост. В. Е. Корноухов. Москва : Юристъ. Т.1. Методики расследования корыстных преступлений. 2001. 634 с.

158. Лога В. М. Розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об’єктів власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. С. 65–66.

159. Лазаренко В. В. Заходи запобігання злочинам у сфері службової діяльності працівників кримінально-виконавчих установ. *Підприємництво, господарство і право.* 2008. № 2. С. 123–128.

160. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. М., 1970. 224 с.

161. Левченко А. А. Мотивация правового поведения сотрудников органов внутренних дел : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Ростов н/Д, 2002. 188 с.

162. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 499 с.

163. Ліщук Б. В. Нормативно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України: до питання вдосконалення. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах:* зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 листоп. 2017 р.) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький. Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 146−149.

164. Лубин А. Ф. Криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики : понятие, формирование, использование: учеб. пособ. Н. Новгород : Нижегор. ВШ МВД России, 1991. 82 с.

165. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. *Слідчий огляд*: поняття та види. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 264–269.

166. Лукомський В. С. Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво в хабарництві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. 27 с.

167. Лунга Р. Я. Запобігання злочинності в системі органів внутрішніх справ як основна функція служби внутрішньої безпеки ГУБОЗ МВС України. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2007. № 4. С. 58–59.

168. Лысенко В. В. Расследование вымогательств: учеб. пособ. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1996. 78 с.

169. Ляш А. А. Осмотр в делах о получении взятки: некоторые проблемы. *Адвокат*. 2013. № 4 (151). С. 10−14.

170. Макарєєва О. Д. Корупція в Україні: національні та міжнародні засоби протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2005. № 12. С. 25–32.

171. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. 238 с.

172. Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 224 с.

173. Малько А. В., Матузов Н. И. Теория государства и права : учебник. М. : Юристъ, 1997. С. 397.

174. Мартиненко О. А. Злочини працівників органів внутрішніх справ України у фокусі кримінологічного вивчення. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2011. № 1. С. 67–74.

175. Мартиненко О. А. Злочини серед персоналу органів внутрішніх справ України: перспективні напрями відомчої превенції. *Право України.* 2006. № 2. С. 67–70.

176. Мартиненко О. А. Корупція в органах внутрішніх справ: кримінологічний аналіз явища. *Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою.* К. : НДУ «Проблеми людини», 1999. Т. 18. 1999. С 101−108.

177. Мартиненко О. А. Кримінологічна характеристика правопорушень, що вчинюються працівниками органів внутрішніх справ України. *Право і безпека.* 2004. № 3. С. 78–82.

178. Мартиненко О. А., Теличкін І. О. Запобігання злочинам серед працівників в органах внутрішніх справ України: міжнародні та національні аспекти : монографія. К. : Видво «Юридична думка», 2015. 236 с.

179. Мартиненко О., Ігнатов О. Феномен правопорушень серед працівників міліції: питання кримінально-правової дефініції. *Право України.* 2005. № 1. С. 60–63.

180. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография. Х.: Изд-во ХНУВС, 2005. 469 с. Библиогр.: С. 96.

181. Матюхіна Н. П. Корупція в поліції зарубіжних країн: проблеми запобігання. *Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарської діяльності*: матеріали наук.-практ. семінару (Харків, 9 листоп. 2004 р.). Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 110–113.

182. Мезенцева І. Визначення предмета корупційних злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2014. № 5 (38). С. 74–78.

183. Мельник М. І. Нові аспекти кримінальної відповідальності за посадові (службові) злочини. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25−26 жовт. 2001р.). Харків, 2002. С. 199–202.

184. Мерзлов Ю. А. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, совершаемых сотрудниками службы криминальной милиции : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Омск, 1998. 20 с.

185. Мерзлов Ю. А. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, совершаемых сотрудниками службы криминальной милиции : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Омск, 1998. 195 с.

186. Мещерякова Н. Службові злочини: дивись у корінь. *Юридичний вісник України.* 2004. № 47. С. 12−15.

187. Михайленко П. П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 1: 1917−1925. 1997. 504 с.

188. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев : Вища шк., 1984. 136 с.

189. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ, 1999. С. 167.

190. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2005. 179 с.

191. Мороз О. А. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності серед працівників податкової міліції України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 20 с.

192. Мороз О. А. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності серед працівників податкової міліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 223 с.

193. Мышков Я. Е. Взяточничество: методика расследования преступлений: монография. Харьков: Изд-во «ФИНН», 2011. 176 с.

194. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

195. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. та доп. Київ: Юрид. думка, 2009. 1236 с.

196. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, 2001. 1104 с.

197. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні : дис. … канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 1999. 210 с.

198. Некрасов В. Ф., Борисов А. В., Детков М. Г. Органы и войска МВД России. Краткий исторический очерк. М., 1996. 464 с.

199. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 205 с.

200. О внесении изменений и дополнений в некоторые постановления Правительства: Постановление Правительства Республики Молдовы от 26 дек. 2012 г. № 990. URL: http://lex.justice.md/ru/346110.

201. Омельяненко А. С. Загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії (огляд нового законодавства). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету:* зб. наук. пр. Одеса: МГУ, 2012. Вип. 4. С. 205−210.

202. Ответственность за должностные преступления в зарубежных странах / отв. ред. Ф. М. Решетников. М.: Юрид. лит., 1994. 128 с.

203. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: Історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. К., 2013. Вип. 2 (87). С. 373−383.

204. Передерій О. С., Григоренко Є. І. Особливості правового статусу Національної поліції в Україні (теоретико-правовий аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія «Право». № 20. 2016. С. 35−36. URL: https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/5822/5361

205. Перепелиця Г.В. Службові правопорушення та їх суб'єкти за Руською правдою. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19−20 квіт. 2012 р.). Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 404–408.

206. Підсумки роботи МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України за 2012 рік. Київ: РНБО України та МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю, 2012. 253 с.

207. Підюков П. П., Амонс М. О., Камінська О. В. Структура, система та компетенція поліції Польщі в контексті реформування системи МВС України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2012. Вип. 2. С. 23–30.

208. Пічкуренко С. І., Злагода О. В. Проблемні питання організації боротьби з організованою злочинністю підрозділами Національної поліції України. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах:* зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 листоп. 2017 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 176−178.

209. Подопрелов А. М. Создание и деятельность следственно-оперативной группы: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 1990. 235 с.

210. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора України від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text

211. Попелюшко В. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти). Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2001. 188 с.

212. Правовые аспекты укрепления дисциплины и законности в органах внутренних дел: сб. науч. трудов / ред. кол.: В. А. Демиденко и др.; Министерство внутренних дел СССР; Киевская высшая школа им. Ф. Э. Дзержинского. К. : НИ и РИО, 1985. 193 с.

213. Приймак Є. Б., Погорєлов С. В. Основні завдання Департаменту внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ та окремі напрямки його вдосконалення ДВБ на сучасному етапі. *Право і безпека.* 2012. № 4 (46). С. 235−237.

214. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовт. 1995 р. № 356/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. № 34. Ст. 266.

215. Про відновлення окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лют. 2014 р. № 742-VII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18

216. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794–VIII. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/794-19

217. Про державну службу: Закон від 10 груд. 2015 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19

218. Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2925-III. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2002. № 16. Ст. 115.

219. Про запобігання корупції: Закон від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

220. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html

221. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генеральної прокуратури України від 6 квіт. 2016 р. № 139. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16

222. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text

223. Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю: Указ Президента України від 26 листоп. 1993 р. № 561/1993. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

224. Про ліквідацію Міжвідомчої робочої групи з питань протидії корупції: Указ Президента України від 2 квіт. 2010 р. № 482/2010. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

225. Про Міжвідомчу робочу групу з питань протидії корупції : Указ Президента України від 17 квіт. 2008 р. № 370/2008. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

226. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua

227. Про Національне бюро розслідувань України (справа щодо утворення Національного бюро розслідувань України): рішення Конституційного Суду України від 6 лип. 1998 р. у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України від 24 квіт. 1997 р. № 371. *Верховна Рада України*. URL: http://www.ccu.gov.ua/uk/index

228. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua

229. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12

230. Про поліцейські послуги : Закон Провінції Онтаріо від 1990 р. Київ : Москаленко О. М., 2013. 357 с.

231. Про порядок введення в дію Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» :

Постанова Верховної Ради України від 30 черв. 1993 р. № 3342-XXII. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

232. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1697-18

233. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 40. Ст. 2021.

234. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року «Про утворення Міжвідомчої комісії Ради національної безпеки і оборони України з комплексного вирішення проблем у сфері боротьби з корупцією» : Указ Президента України від 28 груд. 2005 р. № 1865/2005. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

235. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12.

236. Про утворення Національного антикорупційного комітету: Указ Президента України від 26 лют. 2010 р. № 275/2010. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

237. Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 887. *Офіційний вісник України.* 2015. № 90. Ст. 3022.

238. Про утворення Тимчасової депутатської комісії Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом: Постанова Верховної Ради України від 19 груд. 1992 р. № 2894-XXII. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

239. Проневич О. С. Адміністративно-правові засади діяльності Головної комендатури поліції Польщі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2012. № 2. С. 314–323.

240. Протидія організованої злочинності в країнах ЄС та США. Київ: НТВ «Правник», 2002. 292 с.

241. Прохоров К. А. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, совершаемых сотрудниками милиции против жизни и здоровья : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2004. 186 с.

242. Пчолкін В. Д. Взаємодія слідчих і працівників оперативних підрозділів у ході розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2009. Вип. 9. С. 97–103.

243. Рекомендації і пропозиції експертів Ради Європи до проєкту Кримінального процесуального кодексу від 20 лютого 2012 р. URL: http://europa.eu.int/comm.

244. Российское законодательство X−XX веков:в 9т. М. : Юрид. лит., 1984. Т. 1: Законодательство Древней Руси. 1984. 432 с.

245. Рясов Д. А. Преступность сотрудников органов внутренних дел: криминологический аспект: по материалам Ставропольского края : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2008. 203 с.

246. Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2012. 160 с.

247. Савченко А. Кримінально-правовий захист і відповідальність правоохоронців у США. *Міліція України*. 2005. № 7. С. 24–25.

248. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

249. Самбор М. Поліція та органи внутрішніх справ: роздуми про співвідношення понять. *Право України:* Юридичний журнал. 2016. № 4. С. 149−154.

250. Самотієвич В. О. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень

(криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 227 с.

251. Сборник узаконений и распоряжений правительства, касающихся обязанностей полиции. СПб. : Типография А. Бенке, 1880. 1341 с. Библиогр. : С. 41.

252. Свєтлов О. Я. Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за посадові злочини : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. К., 1980. 30 с.

253. Скулиш Є. Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2012. № 2 (26). С. 15–23.

254. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / под ред. В. А. Образцова. М. : Юристъ, 1999. 501 с.

255. Служба внутрішньої безпеки МВС України її функції та завдання. *Українське Юридичне Товариство.* 7 жовт. 2009 р. URL: http://justice.org.ua/diyalnist/podiji-fakti-komentari.

256. Смирнов А. Ю. Корыстные должностные преступления, совершаемые сотрудниками органов внутренних дел: уголовно-правовая и криминологическая характеристики : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Томск, 2010. 32 с.

257. Советская милиция: История и современность. 1917–1987 гг. М.: Юрид. лит., 1987. 336 с. Библиогр. : С. 193.

258. Социологический энциклопедический словарь. М.: НОРМА, 2000. С. 342.

259. Статистична інформація про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2016–2019 рр. *Генеральна прокуратура України*. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820#.

260. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ: Москаленко О. М., 2013. 588 с.

261. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 272 с.

262. Стеценко С. Г., Ткаченко О. В. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії: монографія. Київ: Алерта, КНТ, 2008. 168 с.

263. Страхова С. В. Актуальні проблеми застосування положень Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих слідчих дій. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 2. С. 107–111.

264. Страхова С. В. Особливості прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням: зб. лекцій. Київ: Нац. акад. прокуратури. 2013. 88 с.

265. Строчилова Н. В. Коррупция в органах внутренних дел и ее предупреждение : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2010. 194 с.

266. Структура Національної поліції України. Центральний орган управління (апарат) та Міжрегіональні територіальні органи. Офіційний сайт Національної поліції. URL: https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/

267. Субтельний О. Україна: історія. К.: Либідь, 1992. 512 с.

268. Судебник 1497 года. Библиотека Якова Кротова. URL: htt://krotov.info/acts/16/2/ pravo_01.htm.

269. Сухов Д. С. Криминологическая характеристика и предупреждение коррупционных преступлений, совершаемых сотрудниками ГИБДД : дис. ... канд. юри. наук : 12.00.08. Иркутск, 2009. 172 с.

270. Сущенко В. Д., Лупало О. А., Шкутько І. Б. та ін. Перевищення влади та службових повноважень працівниками органів внутрішніх справ: аналіз причин та рекомендації щодо їх усунення : посібник. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 96 с.

271. Таганцев Н. С.Уложение о наказанияхуголовных и исполнительных 1885 г. 18-е изд., дополн. СПб., 1915. 800 с. Библиогр. : С. 526–534.

272. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

273. Тарасов Н. В. Преступления, совершаемые сотрудниками милиции: криминологический аспект: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2000. 170 с.

274. Тацій В. Українська держава і право на початку XXI століття. *Право України.* 2010. № 1. С. 8−12.

275. Тертышник В. М., Слинько С. В. Теория доказательств : учеб. пособ. Харьков : Арсіс, 1998. 256 с.

276. Тирских А. А. Региональная криминологическая характеристика коррупции в органах внутренних дел (по материалам Восточно-Сибирского региона) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2006. 168 с.

277. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. О. Юридическая энциклопедия. М., 1997. С. 426.

278. Тичина Д. М. Національна поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2016. № 2 (13). С. 159−166.

279. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

280. Топчій В. В., Горбачевський В. Я. Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 4. С. 121–129.

281. Тулаєв О. С., Чернявський С. С., Вознюк А. А. та ін. Виявлення, припинення та розслідування зловживань владою або службовим становищем в ОВС : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 130 с.

282. Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В., Гізимчук С. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : навч.-практ. посіб. / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. Харків : Право, 2014. С. 5.

283. Уваров В. Г. Інститут втручання у приватне життя шляхом аудіо-, відеоконтролю. *Право і Безпека*. 2012. № 5. С. 190–194.

284. Уголовный кодекс Австрии. СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. 352 с.

285. Уголовный кодекс Бельгии. СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2004. 561 с.

286. Уголовный кодекс Норвегии. СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. 375 с.

287. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

288. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. 3-тє. вид, переробл. і доповн. Київ, 2012. 276 с.

289. Удалова Л. Д., Сухомлин Ю. В., Симчук А. С., Кулик М. Й., Зарубей В. В. Організація роботи слідчо-оперативної групи: навч. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 504 с.

290. Ударцов Ю. Протидія корупції та організованій злочинності в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу. *Вісник прокуратури.* 2012. № 12. С. 18–26.

291. Фаринник В. І. Особливості процесуальної взаємодії органу досудового розслідування з іншими підрозділами МВС та громадськістю у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник України.* 2012. № 44 (905). С. 99–106.

292. Фаринник В. І. Розвиток правового регулювання збирання доказів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа.* 2012. № 4. (82). Ч. 2. Кн. 2. С. 3–12.

293. Хабло О. Ю. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 215 с.

294. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального Кодексу України. Київ, 2004. 504 с.

295. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 24 с.

296. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за хабарництво: європейський досвід. *Право України*. 2005. № 6. С. 117–120.

297. Хавронюк М. І. «Проблема Т.» і законні засоби її вирішення. *Дзеркало тижня*. 2012. 24 берез. № 11. С. 11.

298. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2007. 259 с.

299. Хашев В. Г. Шляхи вирішення проблеми відмежування зловживання владою або службовим становищем від перевищення влади або

службових повноважень. *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 2004. № 1. С. 155−164.

300. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2006. 20 с.

301. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 308 с.

302. Черепашкин А. С. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, совершаемых сотрудниками общественной безопасности : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Омск, 2004. 167 с.

303. Чернєй В. В., Шаповалов О. О. Актуальні проблеми реалізації державної антикорупційної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 5–15.

304. Чернявський С. С., Вакуленко О. Ф., Толочко О. М. та ін. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 24 с.

305. Чернявський С. С., Татаров О. Ю. Досвід Грузії щодо реалізації нового кримінального процесуального законодавства в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 390–400.

306. Четвертий додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання, затверджений на 63-му пленарному засіданні. *Міністерство юстиції України.* URL: http://www.minjust.gov.ua.

307. Чечерський В. І. Окремі проблеми нормативного регулювання статусу Національного бюро розслідувань України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 145–148.

308. Чичиркіна С. П. Способи приховування злочинів у сфері службової діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2011. № 1. С. 151–155.

309. Чулков И. М. Систематическийсборник узаконений для чиновгородскойполиции. М., 1889. 131 с. Библиогр. : С. 5–7.

310. Шалгунова С. А. Кримінологічно-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.0008. Київ, 1999. 259 с.

311. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

312. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара, 2004. 191 с.

313. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. М. : Юрлитинформ, 2001. 208 с.

314. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

315. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. … канд. юрид. наук

316. Шумило М. Є. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проекті КПК України (проблеми унормування і правозастосування). *Право України*. 2012. № 3–4. С. 450−457.

317. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків : Арсіс, 2001. 202 с.

318. Юрченко А. М., Гарбовський Л. А., Башта І. І. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час кримінального провадження: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: монографія. Ірпінь, 2018. 204 с.

319. Яровий Б. Д. Особливості взаємодії слідчих підрозділів з іншими підрозділами у розкритті та розслідуванні злочинів. *Вісник. Юридичні науки.* 2011. № 4. С. 120–124.

320. Ярош В. В. Кримінально-правові санкції за злочини у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2015. 223 с.

321. Яцун М. М. Актуальні питання державотворення в Україні. *Окремі напрями запобігання перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 трав. 2017 р.): в 2-х т. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2017. Т. 1. С. 317−318.

322. Яцун М. М. Актуальні проблеми досудового розслідування. *Зарубіжний досвід протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками поліції:* матер. міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ. 2017. С. 323−326.

323. Яцун М. М. Актуальні проблеми оперативно-розшукової організованої злочинності. *Причини та умови корупційної злочинності в органах Національної поліції України:* матер. Міжнар. наук.-практ. Інт.-конф. (Одеса, 28 квіт. 2017 р.). Одеса: ОДУВС. 2017. С. 101−102.

324. Яцун М. М. Детермінанти професійної деформації працівників Національної поліції України. *Юридична наука*. 2019. № 9. С. 289−294.

325. Яцун М. М. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблееми сьогодення та шляхи їх вирішення. *Аспекти кримінологічної характеристики перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України:* матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2017. Ч.2. С. 136−138.

326. Яцун М. М. Окремі проблеми боротьби з організованою злочинністю в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи*

України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 14−15 листоп. 2018 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2018. С. 34−36.

327. Яцун М. М. Особливості професійної діяльності поліцейських. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 лип. 2019 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2019. С. 56–58.

328. Яцун М. М. Початковий етап розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 177−181.

329. Яцун М. М. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення. *Проблеми виявлення злочинів у сфері службової діяльності:* матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2016. С. 140−143.

330. Яцун М. М. Ретроспективний аналіз правового забезпечення протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів. *Науковий журнал Південноукраїнський правничий часопис Одеського університету внутрішніх справ.* Серія «Актуальні проблеми історико-правової науки». 2017. № 1 (42). С. 144−148.

331. Яцун М. М. Теоретико-правові проблеми боротьби зі злочинністю. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи:* Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 верес. 2020 р.). К.: Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 60–63.

332. Яцун М. М. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспектива. *Комунікативно-мовленнєва компетентність юриста в сучасних умовах: матер. XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.) Київ.* Нац. акад. внутр. справ. 2016. С. 234−237.

333. Яцун М. М. Формування Національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів. *Способи протидії розслідуванню злочинів*

у сфері службової діяльності: матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2017. С. 462−464.

334. Blak R. A. Critical incident debriefing for law enforcement personnel: A model. *Critical incident in Policing: revised* / ed. J. T. Reese, J. M. Horn and C. Dunning. Washington : D.C. U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, 1991. P. 21–28.

335. Jones Allison (CP). *The Canadian Press.* 2009. Oct. 28. P. 27.

336. McLagan G. Bent Coppers. London : Weidenfeld & Nicholson, 2003. 16 p.

337. Pierson T. Critical Incident Stress: A Serious Law Enforcement Problem. *Police Chief.* 1989. № 2. P. 32–33.

338. Recommendation PA CE 1402 (1999). *Control of internal security services in Council of Europe member.* URL: states//http://assembly.

339. Savchenko A. Issues of the classification of corruption crimes in Ukraine. *Наукові праці Національного авіаційного університету.* 2015. № 4 (37). С. 160–169. (Серія «Повітряне і космічне право»).

340. Styles of Policing. URL: http://what-when-how.com/police-science/styles-of-policing.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Yatsun M. M. Combating abuse of power or authority police officers, current realities and international experience. *European Reforms Bulletin.* 2016. № 1. P. 56−59.

2. Яцун М. М. Ретроспективний аналіз правового забезпечення протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів. *Науковий журнал Південноукраїнський правничий часопис Одеського університету внутрішніх справ.* Серія «Актуальні проблеми історико-правової науки». 2017. № 1 (42). С. 144−148.

3. Яцун М. М. Початковий етап розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 177−181.

4. Яцун М. М. Детермінанти професійної деформації працівників Національної поліції України. *Юридична наука*. 2019. № 9. С. 289−294.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Яцун М. М. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення. *Проблеми виявлення злочинів у сфері службової діяльності:* матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 140−143.

6. Яцун М. М. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспектива. *Комунікативно-мовленнєва компетентність юриста в сучасних*

умовах: матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.) Київ. Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 234−237.

7. Яцун М. М. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення. *Аспекти кримінологічної характеристики перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України:* матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 136−138.

8. Яцун М. М. Формування Національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів. *Способи протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:* матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 462−464.

9. Яцун М. М. Актуальні проблеми оперативно-розшукової організованої злочинності. *Причини та умови корупційної злочинності в органах Національної поліції України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Одеса, 28 квіт. 2017 р.). Одеса: ОДУВС, 2017. С. 101−102.

10. Яцун М. М. Актуальні питання державотворення в Україні. *Окремі напрями запобігання перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 трав. 2017 р.): в 2-х т. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2017. Т. 1. С. 317−318.

11. Яцун М. М. Актуальні проблеми досудового розслідування. *Зарубіжний досвід протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками поліції:* матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ. Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 323−326.

12. Яцун М. М. Окремі проблеми боротьби з організованою злочинністю в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ 14−15 листоп. 2018 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2018. С. 34−36.

13. Яцун М. М. Особливості професійної діяльності поліцейських. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 лип. 2019 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2019. С. 56–58.

14. Яцун М. М. Теоретико-правові проблеми боротьби зі злочинністю. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи:* Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 верес. 2020 р.). К.: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2020. С. 60–63.

Додаток Б

Результати вивчення 97 кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері службової діяльності вчинених працівниками поліції, виявлених підрозділами внутрішньої безпеки протягом 2015–2019 рр. з усіх регіонів України

1. Стаж практичної діяльності в правоохоронних органах працівників поліції, які вчинили злочини у сфері службової діяльності:
1) менше 1-го року (16 %)
2) від 1-го до 2-х років (31,5 %);
3) від 2-х до 3-х років (20 %)
4) від 3-х до 4-х років (14,7 %)
5) від 5-ти і більш років (16 %).

2. Вік працівників поліції, які вчинили злочини у сфері службової діяльності:
1) до 40 років (94,5%):
а) у віці до 25 (28,6 %);
б) у віці від 26–30 років (32,3%);
в) у віці 31–35 років (19,9 %);
г) у віці від 36–40 років (11%).
д) після 40 років (5,5 %).

3. Правоохоронці мали таку освіту:
1) вищу – 57,8 % (73,8 % з них – вищу юридичну освіту)
2) середню спеціальну освіту (23,9 %)
Із них: 40% – спеціальна юридична та 60% – спеціальна не юридична освіта.
3) базова середня освіта (18,3 %).

4. Злочини у сфері службової діяльності учиняються:
1) в групі (46 %);
2) одноособово (54 %).

5. Виявлені та задокументовані групи мали здебільшого характер груп:
1) за попередньою змовою (92,5 %).
2) організовані групи та злочинні організації (7,5 %).

6. Такого роду кримінальні правопорушення вчинялися:
1) в робочі дні (87 %);
2) вихідні та святкові дні (13 %)

7. Злочини у сфері службової діяльності працівниками Національної поліції вчинялися:
1) в робочий час (77,6 %);
2) в позаробочий час (22, 4%).

8. Місце вчинення працівником Національної поліції злочину у сфері службової діяльності:
1) особистий чи службовий автомобіль (69,5 %);
2) відкрита місцевість (вулиця, парк, сквер) (15,7 %)
3) громадські місця (7 %)
4) службові приміщення визначені (3,1 %).
5) житлове приміщення працівника Національної поліції або інших осіб (4,7 %)

9. Одержання грошових коштів особою при вчиненні злочину у сфері службової діяльності корисливої направленості відбувається:
1) особисто (85%);
2) через посередника або іншим способом (15 %).

10. Способів приховування грошей:
1) тайник або раніше обумовлене місце – 0,8%;
2) переказ на рахунок банківської установи – 7%;
3) одержання неправомірної вигоди під виглядом дарування – 9%;
4) сплата послуг зв'язку та інших послуг – 6%;
5) уступка або продаж акцій (інших цінних паперів) або частки в долі статутного капіталу (долі в бізнесі) – 1,2%.

11. Виявлено злочинів у сфері службової діяльності вчинених працівниками поліції працівниками внутрішньої безпеки Національної поліції у взаємодії з службами:

1) працівниками УВБ НП – 31 (32%)
2) працівниками УВБ НП спільно з СБУ – 5 (4%)
3) працівниками УВБ НП спільно з прокуратурою – 10 (8%)
4) працівниками УВБ НП спільно з СБУ та прокуратурою – 49 (52%)
5) працівниками УВБ НП спільно з відділом моніторингу поліції – 5 (4%).

Додаток В

Аналітична довідка
щодо результатів анкетування 110 оперативних працівників підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції у Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Харківській, Черкаській, Київській, Вінницькій областях та містах Дніпрі, Києві, Кривому Розі й Харкові

1. Стаж службової діяльності опитаних працівників становив – до 5 років (11,2 %); від 5 до 10 років (41,9 %); від 10 до 15 років (29,8 %); понад 15 років (17,1 %).

2. Для виявлення та запобігання злочинам, що вчиняються працівниками Національної поліції мають значення такі елементи кримінологічної характеристики злочинів мають значення: характеристика способу вчинення злочину (84,4 %); сліди злочинного посягання (77,8 %); категорії осіб, які вчиняють злочини (63,6%); тенденції та детермінанти злочинів (52,6%); час, місце, знаряддя і засоби вчинення злочину (41,7 %).

3. Високий рівень латентності цих правопорушень обумовлений: наявністю спеціальних знань в галузі оперативно-розшукової діяльності, кримінального та кримінального процесуального законодавства, що дозволяє їм успішно приховувати сліди вчиненого кримінального правопорушення (87 %); небажанням потерпілих «мати справу» з «силовиками», не вірячи в можливість притягнення винних до відповідальності (39,3 %); нерідким вчиненням злочинів у сфері службової діяльності відносно осіб, які самі порушили закон та побоюються покарання за інші вчинені ними правопорушення (23,7 %); безвідповідальністю керівників підрозділів Національної поліції за неправомірні дії підлеглих, вони здебільшого «закривають очі» на правопорушення з боку своїх підлеглих, вчинені ними нібито «в інтересах кримінального провадження» (12,5 %).

4. Процесуальний інтерес щодо виявлених фактів злочинів, що вчиняються працівниками Національної поліції (є найбільш криміногенними): представляють такі підрозділи Національної поліції: патрульна поліція (89,8 %); кримінальна поліція (78,8 %); органи досудового розслідування (65,6 %); поліція охорони (53,7 %); підрозділи превентивної діяльності (дільничні офіцери поліції, працівники ювенальної превенції, контролю за обігом у сфері дозвільної системи) (53,7 %).

5. Специфіка злочинних об’єднань (у складі яких є працівники Національної поліції), що вчиняють злочини характеризують: високий ступінь конспірації (89,3 %); формальний характер зв’язків (учасники групи, як правило, працюють в одному підрозділі чи мають відносини субординації) (84,1 %); наявність корумпованих зв’язків як в межах Національної поліції чи МВС України, так і серед інших правоохоронних та судових органів, місцевої

влади (74,6 %); високий рівень згуртованості, що виражається в такому явищі як «кругова порука» (59,3 %).

6. Переважною мотивацією при вчиненні злочинів працівниками поліції є: прагнення підвищити свій матеріальний рівень життя (47,6 %); бажання задовольнити психологічні потреби (самовираження, досягнення кар'єрного зростання та ін.) (29,3 %); прагнення жити «на широку ногу» (18,1%).

7. Найбільш поширеними способами приховування злочинів, учинених працівниками Національної поліції є: маскування інформації та (або) її носіїв (складання фіктивних документів, які б переконували у законності дій підозрюваних) (54,1 %); знищення інформації та (або) її носіїв (спалення документів чи інших речей, викидання їх у смітник, стирання інформації з комп'ютера, знищення речових доказів), а також грошових коштів (46,3 %); приховування інформації та (або) її носіїв (наприклад, перенесення службових документів з кабінету до житлового приміщення чи іншого сховища) (43,4 %); фальсифікація інформації та (або) її носіїв (внесення у службові чи інші документи повністю чи частково завідомо неправдивої інформації) (36,3 %); службове підроблення (31,2 %); створення неправдивого алібі (підозрюваний розраховує переважно на членів сім'ї, родичів, знайомих, колег по службі) (24,5 %); неправомірний вплив на співучасників, свідків, потерпілих, з метою перешкодити повідомленню інформації про злочин або схилити до відмови від дачі показань (22,3 %); зникнення підозрюваного, надання відомостей, пов'язаних із станом здоров'я (15,2 %).

8. Найчастіше носіями кримінологічної інформації злочинів, що вчиняють працівники поліції є: документи (56,4 %); електронно-цифрові сліди (44,5 %); інші речі матеріального світу, на які спрямоване злочинне посягання (предмет), знаряддя чи засоби злочинів (33,1 %); пам'ять людей (13,3 %).

9. Чинниками, що сприяють вчиненню злочинів працівниками поліції є бажання за будь-що покращити показники службової діяльності (78,6 %); перевантаженість працівників, унаслідок чого вони не виконують службові обов'язки або формально ставляться до їх виконання, фальсифікують службові документи (63,4 %); низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення (59,3 %); вияви професійної деформації, яка межує з професійною деградацією, тобто незворотними змінами особистості працівника, які зумовлені його професійною діяльністю (16,8 %); неякісні підбір, підготовка та розстановка кадрів (поверхове вивчення кандидатів на службу в Національну поліцію, недосконалість психологічної підготовки молодших працівників до оперативно-службової діяльності, неефективність інституту наставництва) (15,4 %); незнання окремими працівниками своїх прав і обов'язків, а також вимог нормативно-правових актів (14,1 %).

10. До джерел професійної деформації, що спричиняють учинення злочинів, що вчиняються працівниками поліції, слід віднесли: формально-бюрократичні методи керівництва (зарозумілість, брутальність, чванливість, бездушне ставлення до підлеглих) (58,3 %); «втома» від виконання службових обов'язків, що породжує байдужість до інтересів служби (52,3 %);

пріоритетна орієнтація в колективі на «антицінності» (наприклад, додатковий заробіток понад усе) (49,6%); попускання порушень службової дисципліни й фактів невиконання службового обов'язку (45,7 %); формування подвійної моралі (для «своїх» і «чужих») (35,6 %); грубі порушення Правил дорожнього руху, що не викликані службовою необхідністю, дисципліни, а також побутове пияцтво (32,9 %); формування атмосфери кругової поруки (35,6 %); нерозбірливість у засобах («щоб досягти мети – всі засоби гарні») (32,1 %); формалізм в оформленні документації (34,7 %); культивування керівництвом нашіптування й виказування (29,3 %); психологічно конфліктна атмосфера в колективі як постійна норма службових відносин (14,4 %); психологічна меншовартість окремих працівників через невміння адаптуватися до морального клімату, небажання наслідувати традиції і дотримуватись поведінкових норм службового колективу (11,4 %).

11. Рівень взаємодії між підрозділами внутрішньої безпеки та слідчими прокуратури щодо розслідування злочинів, що вчиняються працівниками поліції можна оцінити як такий, що потребує удосконалення у умовах реалізації нового КПК України (64,5 %); незадовільний (24,4 %); є цілком задовільним (11,1 %).

12. Встановлення таких обставин під час запобігання злочинам, що вчиняються працівниками поліції, викликає найбільші труднощі: час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення, знаряддя і засоби, які при цьому використовувались (43,7 %), зв'язок з іншими злочинами (проти власності, у сфері господарської діяльності, правосуддя тощо) та правопорушеннями (адміністративними, корупційними, дисциплінарними) (41,1 %), суспільно небезпечні наслідки від злочину; причинний зв'язок між вчиненим діянням і його суспільно небезпечними наслідками (37 %), форма вини, мотив і мета злочину (35,9 %), кількість фактів (епізодів) учинених злочинів, їх періодичність (33,1 %), службовий статус працівника поліції; коло й зміст його повноважень (13,3 %), обставини, які характеризують особу обвинуваченого, впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність, звільняють від кримінальної відповідальності або можуть бути визнані підставою закриття кримінального провадження, а також інші обставини, що мають значення для запобігання, виявлення та припинення цих злочинів, а також розшуку злочинців і застосування до них заходів, передбачених законом (9,3 %), характер дій або бездіяльності керівників відповідного органу чи підрозділу (6,5 %), характер, умови та особливості роботи поліції, в якому вчинено злочин (5 %).

Додаток Г

Зведені дані
результатів опитування 312 працівників поліції Національної поліції України у Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Харківській, Черкаській, Київській, Вінницькій областях та містах Дніпрі, Києві, Кривому Розі й Харкові

№ з/п	Питання	Кількість осіб	Питома вага, %
1	2	3	4
1.	**За віком:**		
	до 25 років	119	38,2
	26 – 35	187	59,9
	36 – 50	6	1,9
2.	**За статтю:**		
	чоловіча	258	82,7
	жіноча	54	17,3
3.	**Що спонукає Вас обрати дану професію ?**		
	цікавість до цього виду діяльності та достатнє матеріальне забезпечення	128	41,0
	можливість, завдяки владним повноваженням, вирішувати питання на власну користь		
	вважаю, що набуті мною знання, уміння, навички згодяться в майбутньому як в роботі, так і в повсякденному житті	168	53,8
	своїми альтруїстичними намірами підняти авторитет поліції	16	5,1
4.	**Я б хотів (а), щоб професія поліцейського**		
	забезпечувала мої та моєї родини матеріальні потреби	108	34,2
	давала б мені відчуття спокою і надійності	169	54,2
	забезпечувала мене потрібною порцією адреналіну	11	3,5
	важко відповісти	24	8,1
5.	**Дана професія пов'язана з ризиком для життя і здоров'я. Яке Ваше ставлення до цього?**		
	я часто ризикую. Навіть якщо виникне ситуація, яка буде загрожувати моєму життю та здоров'ю, я готовий в подальшому виконувати свої обов'язки	77	24,2
	я готовий ризикувати своїм здоров'ям, якщо це допоможе зберегти життя та здоров'я громадян	213	68,3
	якщо виникне пряма загроза моєму здоров'ю та життю, я не вступатиму в конфлікт	11	3,5
	важко відповісти	11	4

6.	**Як Ви ставитесь до тих завдань, які покладені на патрульного поліцейського?**		
	намагатимусь включитись в роботу, бажаю досягти позитивних результатів у виконанні закладених обов'язків	131	42
	навіть ті завдання, які вважаю важкими для виконання, буду намагатись довести до кінця	116	37,2
	намагатимусь уникати важких завдань, або перекладати їх на колег, які матимуть більше досвіду по їх вирішенню	2	0,6
	намагатимусь вирішити певні завдання самостійно, але, якщо виникнуть певні проблеми, краще звернусь до колег або керівництва	63	20,2
7.	**Якщо спочатку виконання завдання ви зацікавлені чи проявляєте активність, чи підтримується у вас такий стан до кінця виконання завдання?**		
	так. Я завжди намагаюсь довести до кінця розпочату справу та отримати бажаний результат	300	96,1
	ні. Коли я бачу, що виконати певне завдання буде важко, або вимагатиме багато розумових та фізичних затрат, я полишаю дане завдання та берусь за іншу справу	3	1
	не завжди. Тільки якщо вирішення того чи іншого завдання принесе мені деяку користь	3	1
	важко відповісти	6	1,9
8.	**Стикаючись з якоюсь проблемою, я намагаюся всебічно її вивчити (ознайомитися з відповідною літературою, здійснити пошук потрібної інформації в інтернет-ресурсах, поговорити з фахівцями).**		
	так	236	75,6
	ні. Вирішую на свій розсуд або взагалі залишаю без розгляду	2	1
	звертаюсь до керівництва або колег	69	22.2
	важко відповісти	4	1,2
9.	**Я вважаю, що в цій професії перш ніж діяти, треба продумати всі деталі**		
	так	122	39,1
	ні	1	0,3
	не завжди. Інколи трапляються ситуація в яких потрібно відразу діяти	187	59,9
	важко відповісти	2	0,6
10.	**Мене приваблює робота, де необхідно діяти згідно інструкції або чітко заданому алгоритму.**		
	так. Я вважаю, що саме в цій професії потрібно діяти згідно інструкції та методичних рекомендацій	231	74,0
	ні. Я вважаю, що зможу вирішити певні завдання на свій розсуд	40	12,8
	важко відповісти	41	13,1
11.	**Професія патрульного передбачає ненормований робочий час. Ваше ставлення до цього?**		

	вважаю, що час на відпочинок повинен завжди передбачатись в будь-якій професії	135	43,2
	я розумію всю серйозність своєї професії, тому готовий(а) виконувати деякі завдання за рахунок свого вільного часу	160	51,3
	виконання робочих завдань повинно узгоджуватись зі мною	8	2,6
	важко відповісти	9	2,8
12.	**Якою бачите подальшу службу в патрульній поліції?**		
	відповідальною; важкою	39	12,5
	прозора; справедлива	51	16,3
	перспективною; цікавою	117	37,5
	з відсутністю корупції; з достатнім матеріальним забезпеченням	78	25
	ефективна; результативна	27	8,7

Додаток Д

Аналітична довідка
за результатами опитування 198 громадян про діяльність працівників Національної поліції України

Ефективність роботи Національної поліції України 40,4 % громадян оцінюють задовільно, 29,3 % – добре, 24,7 % – не задовільно, тільки 12,1% – оцінили на відмінно, а 11,1 % не визначились із відповіддю. 66,7 % громадян частково довіряють працівникам Національної поліції України, 22,7% – не довіряють взагалі, 15,7 % – довіряють повністю, 12,6 % – не визначились із відповіддю.

Найбільш ефективними чинниками діяльності поліції, що сприяють довірі до поліції, громадяни визначили професіоналізм (67,7%), правомірність дій (65,7%), ввічливе та чемне ставлення до громадян (55%). Також 8 % громадян назвали ефективними чинниками своєчасне виконання своїх обов'язків, об'єктивність, швидкість та оперативність у їх виконанні, чесність, не корумпованість, нові атрибути.

Щодо обізнаності про випадки вчинення злочинів у сфері службової діяльності поліцейськими, 45,5 % громадян зазначили, що не знають про такі, 31,3 % знають про такі випадки, 22,7 % не визначились із відповіддю.

Із відомих правопорушень 27,3 % назвали зловживання службовим становищем, 19,7 % – одержання неправомірної вигоди, 19,7 % – перевищення влади або службових повноважень, 17,2 % – службову недбалість, 13,6 % – незаконне збагачення, 9,6 % – зловживання впливом, 5,5 % – провокацію підкупу, 4,5 % – службове підроблення.

Найбільш корумпованим підрозділом в Національній поліції України 71,2 % громадян вважають підрозділи поліції 83 %.

У разі вчинення відносно себе злочину у сфері службової діяльності працівником Національної поліції України 57 % громадян звернулися б до прокуратури, 33,3% – до підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України, 27,3% – до ЗМІ, 19,2 % – до СБУ, 16,2 % – до територіального органу Національної поліції України (наприклад, чергової частини).

60 % громадян відомі контактні дані (наприклад, номера гарячої лінії) для звернення у разі вчинення відносно себе злочину у сфері службової діяльності працівником Національної поліції України, 39,4% – не відомі, 17,1% – не визначились із відповіддю.

82,8 % громадян не побоюються погроз, переслідувань тощо зі сторони працівників поліції, що порушили закон у разі, якщо дізнаються про надання інформації про вчинення останніми протиправних дій до підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України, 30,8 % – побоюються, 0,5 % – не визначились із відповіддю.

53 % громадян інформацію про злочин, що вчиняється працівником поліції, до підрозділу внутрішньої безпеки надали б у формі особистого

звернення, 51 % – письмового звернення (лист, телеграма), 25,3% – телефонного звернення, 15,2 % – Інтернет-повідомлення.

70,7 % громадян подали б інформацію відкрито, 38,9 % – анонімно.

89,9 % громадян вважають, що громадяни не часто звертаються до внутрішньої безпеки Національної поліції, якщо щодо них вчиняються службові злочини працівниками Національної поліції, тому що не вірять в надання допомоги, 30,3 % – побоюються помсти з боку правоохоронців, 28,3 % – не знають про існування такої служби, 10,1% – мають власну зацікавленість у неповідомленні такої інформації, 25 % – надали свій варіант відповіді, що громадяни не знають та не хочуть витрачати свій час або не мають вільного часу.

Додаток Е

Акти впровадження